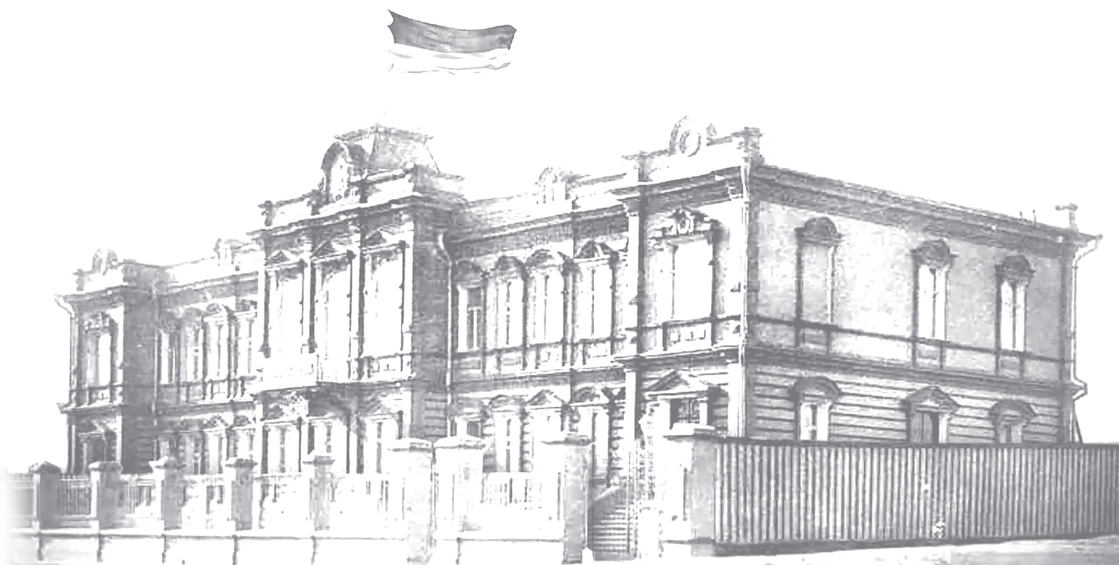
УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917–1921 РР. НА ДОНЕЧЧИНІ:

ІСТОРИКО-КРАЕЗНАВЧІ РОЗВІДКИ

УДК 94(477.62)«1917/1921»
ББК 63.3(4Укр-4Дон)6
У11

У11 Українська революція 1917–1921 років на Донеччині: історико-краєзнавчі розвідки. – Краматорськ: Вид-во ДОКМ, 2020. – 150 с.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ:

Добровольський О. Б.,
Корнацький І. А.,
Мєдвєдєв А. В.,
Савчук О. А.

Видання містить статті, в яких розкриваються маловідомі сторінки історії національно-визвольних змагань 1917–1921 років на Донеччині.

Тексти статей друкуються мовою оригіналу, орфографія та пунктуація авторів збережені. Видавництво не несе відповідальність за опубліковані матеріали та залишає за собою право не погоджуватися з думками авторів.

Для істориків, працівників музеїв, учителів історії, студентів історичних факультетів та усіх, хто цікавиться історією рідного краю.

Укладач та відповідальний за випуск: Білько Дмитро Вікторович.
Верстка й дизайн: Хілюкова Оксана Іванівна.

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Донецького обласного краєзнавчого музею (протокол № від 4 від 23.12.20 р.).

УДК 94(477.62)«1917/1921»
ББК 63.3(4Укр-4Дон)6

ISBN 978-966-97842-4-7

ЗМІСТ

О. Б. Добровольський

УКРАЇНСЬКЕ ВІДРОДЖЕННЯ НА ДОНЕЧЧИНІ Й ЛУГАНЩИНІ У 1917–22 РОКАХ[1] (ЗАМІСТЬ ВСТУПУ)

З вибухом Лютневої революції в Росії ожив український рух по всій Харківщині й Катеринославщині.

Вже у березні 1917 року в найбільш віддаленому на схід Луганському повіті Катеринославської губернії утворюється Українська повітова рада на чолі з командиром 26 українського полку Малашко. У Луганську відновлює роботу товариство «Просвіта», есерівська газета «Голос крестьянина» публікує звернення повітової влади до українських патріотів із закликом утворювати загони «Вільного козацтва». Влітку 1917 року щойно сформовані загони «вільних козаків» на повний хід проводять свої вишколи під керівництвом кадрових офіцерів згадуваного полку в самому центрі Луганська, чим одразу викликають лють і занепокоєння місцевих більшовиків.

Не залишаються пасивними й сусідні Старобільський, Бахмутський, Слов'яносербський повіти. У містах Лисичанську, Бахмуті і Слов'яносербську владу забирають осередки українських партій соціалістів-революціонерів й соціалістів-федералістів (УПСР і УПСФ) у спілці з російськими меншовиками та есерами. Як і по всій Україні, українська місцева інтелігенція відроджує роботу «Просвіт», одначе тепер вони проникають і в глухі села краю.

---

[1] *Стаття друкується за матеріалами інтернет-ресурсу: https://www.religion.in.ua/8174-ukrayinske-vidrodzhennya-na-donechchini-j-luganshhini-v-1917-22-rokax.html.*

Українська патріотка й меценатка Христя Алчевська за своєю ініціативою й власним коштом організовує в слободі Олексіївці «Просвіту» з українською книгозбірнею, слідом за Б. Грінченком торуючи стежку до пробудження національної свідомості українців Донбасу.

Виникає перша українська преса. Наприклад, 1918 року в Бахмуті вийшло перше число часопису «Вільне слово», де між іншим, були опубліковані вірші молодого Володимира Сосюри. Українське відродження поступово набирає темпів, змушуючи рахуватися з собою навіть тамтешні російські пресові органи. Починаючи з літа 1917 року звернення й статті з українського питання друкує елітарний «Южный край». З Донбасу український рух поширюється на Дон, головно, навколо Таганрогу, у містах Ростові й Новочеркаську, де існували великі українські колонії або пролягала українська етнографічна територія.

До глибокої осені 1917 року (а в Маріуполі й Луганську до грудня 1917) українські партії й військові організації «Вільного козацтва» через своїх представників у радах тримають під контролем, окрім згадуваних Лисичанська, Слов'яносербська, Бахмута, міста Юзівку, Єнакієво, Слов'янськ, Гришине, Констянтинівку, Дружківку, Волноваху, Ясинувату, Авдіївку; повіти Бахмутський, Слов'яносербський, Ізюмський, Луганський, Маріупольський, Старобільський. Водночас, в вище означених 5 повітах, утворені й діють Українські повітові ради, а в Маріуполі навіть окрема міська Українська рада.

На виборах до Всеросійських Установчих Зборів 1917 року блок українських партій переміг в Бахмуті, зайняв 2-е й 3-є місця з невеликим розривом по Маріуполю й Луганськуа, Бахмутському, Слов'яносербсько-

му й Луганському повітах. Українські партійні осередки організовуються у більшості міст Донбасу, з особливим впливом у Константинівці, Єнакієвому, Бахмуті, Луганську. В центрах шахтарського руху – Єнакієво й Горлівці, діють «Просвіти».

На середину 1917 року стають українськими 24, 25 і 26 полки колишньої царської армії. В містах їхнього квартирування – Маріуполі, Бахмуті, Луганську утворюються перші загони «Вільного козацтва». Поступово рух «вільних козаків» поширюється за лінією Бахмут-Лисичанськ-Луганськ й окремо – у Маріуполі.

З відомих причин подати якусь систематизовану картину загалом поки що немає можливості, однак навіть наведених вже фактів досить, щоб говорити про могутній сплеск політичної активності донецьких українців 1917 – початку 1918 років, серйозність й перспективність їх тогочасного руху.

Коротко розглянемо його витоки й умови розвитку. Політичний український рух на Донбасі охопив головно райони компактного проживання українців – колишні сотенні й полкові міста Ізюмського та Острогожського полків Слобожанщини і частини Самарської та Кальміуської паланок колишньої Запорізької Січі. Тут він мав найбільшу кількість своїх прихильників.

За адміністративним поділом, на сьогодні це складає 3/4 території Луганської та Донецької областей. Але відчувається брак загальної організації. Орієнтація на Катеринослав і Харків, як губернські центри, призводить до вичікування та нерішучості у діях. Українським патріотичним організаціям не вдається охопити своєю роботою головну масу шахтарів, що призводить до втрати районів Юзівка-Берестове-Горлівка.

На відміну від більшовиків, що організовували загони Червоної Гвардії при кожному своєму партійному осередку, ідея утворення «Вільного козацтва» на місцях ставиться почасти під сумнів (Ізюм), або взагалі не підтримується представниками українських партій (Ізюмський повіт). На фоні загальної ейфорії з приводу переходу на бік Центральної Ради трьох полків, розташованих у Донбасі, не вдається провести кампанію з агітації й пропаганди серед інших деморалізованих військових частин розваленої російської армії, що вже навесні 1917 року призводить до негативних наслідків.

Розкладається та йде по домівках запасний полк, що стояв у Слов'янську. Червоною Гвардією ліквідовується 3-тя кавалерійська дивізія у Гришино (Красноармійську), відкрито переходить на бік більшовицької партійної організації один із двох полків Луганська. Далі розвал прискорено наростає. У грудні 1917 року розбрідається 26 український полк (Луганськ), того ж місяця роззброєно 25-й український у Бахмуті.

З втратою впливу на солдатські й шахтарські маси, розвалом свого запілля у повітах, на жовтень 1917 року в Донбасі склалися умови, коли влада Київської Центральної Ради була реальною лише по тих містах та селах, навколо яких квартирують українські полки і діють організації «Вільного козацтва» (Маріуполь, Луганськ, Бахмут).

Осінь 1917-го позначилася у нашому краї локалізацією українського руху в трьох згаданих містах, перетворених місцевими українцями на бастіони українського руху Донбасу. Територія ж інших міст та повітів являла собою розбурхане море більшовицької анархії.

Жовтнем 1917 року закінчується перший період українського руху Донецького краю. Листопадом-груднем 1917 року розпочинається другий період українського руху Донбасу: втрата останніх своїх центрів й подальша окупація терену більшовицькими військами.

З трьох вже відомих нам міст, де українська влада опиралася на свої збройні сили, в найбільш небезпечному становищі перебував Луганськ. Затиснутий між Військом Донським й сільськими районами Воронезької губернії, луганський повіт являв собою територію, з трьох сторін оточену ворожою стихією. Відповідно до цього розподілу сил, цей повіт стає першим із захоплених більшовиками.

Наприкінці листопада, після того, як стали зрозумілі агресивні плани Московського Раднаркому відносно Київської Центральної Ради, більшовицька організація Луганська очолювана Ворошиловим й Лутовіновим, проводить роботу на зрив виборів до Українських Установчих зборів.

Домігшись перевиборів окремих депутатів, що не влаштовували комуністів в Луганській Раді, останнім в жорстокій боротьбі з представниками українських організацій і партій вдається протягнути резолюцію на підтримку жовтневого перевороту в Петербурзі.

Настає хитка рівновага сил, коли ні українські націоналісти, ні більшовики не мають явної переваги у місті.

Більшовики роблять перший крок до наступу. Упродовж всього грудня 1917 року їхній Луганський актив шалено працює на розклад солдатської маси 26 полку. Разом із тим у Повітову Луганську Раду, очолювану українським патріотом Малашко, більшовики намагаються провести до керівництва своїх прихильників. Щоправда, цього їм не вдається.

З тих небагатьох матеріалів, головно більшовицького походження, до кінця не можна пояснити ситуацію, що склалася в переломний грудень 1917 року на Луганщині. Українські націоналісти мають широкий вплив на селянський загал Луганського повіту – це безперечно, а організацію Луганських більшовиків протягом усієї революції й громадянської війни поповнюють на 90 % виключно робітники Луганських заводів. Як випливає з результатів виборів до Установчих Зборів, у самому повітовому центрі українцям вдається перетягнути на свій бік близько 30% населення міста. В Луганську розквартировано український полк, у повіті діє «Вільне козацтво», сусідні міста Слов'яносербськ й Лисичанськ також мають потужні українські патріотичні організації.

Та на відміну від більшовиків, що підлягали єдиному керівному центрові й знали конкретну мету своєї боротьби – захоплення влади й встановлення диктатури – українські організації та партії Луганщини у вирішальний момент продовжували перебувати в стані самозаспокоєння й соціалістичних ілюзій.

Маючи під своєю орудою велику збройну силу, керівництво «Вільних козаків» й 26-го полку навіть не спробували роззброїти більшовицькі регулярні частини, загони Червоної Гвардії, заборонити друкування й розповсюдження більшовицької преси, припинити комуністичну пропаганду серед бійців своїх частин.

Під впливом такої пропаганди розбрівся по домівках у кінці грудня український полк, бездіють «вільні козаки». Натомість, з усіх районів до Луганська підтягується Червона Гвардія, готуючись до захоплення влади в місті. В останні дні 1917 року наступив жахливий безглуздий фінал.

Починається більшовицьке повстання, захоплено Луганську міську й розгромлено Українську повітову ради. Розпускаються по домівках залишки 26-го українського полку. Закрито єдину прихильну до українського руху газету «Голос крестьянина». Керівництво «Вільних козаків» й українського полку, не прийнявши бою, ганебно тікає з міста. А такі організації, як УПСФ й УПСР, разом з Луганською «Просвітою» залишаються у повній владі шаленіючого більшовицького терору. Луганськ, як українське місто, не проявить себе вже ні в часи Гетьманату, ні в часи Директорії. Лише 1921 року в одній зі «Сводок» Чека з'явиться згадка про «малоросійские банди» і «петлюровскую агитацию» на терені повіту, але про це мова буде далі.

Таким чином упав із вини самих українських організацій Луганськ, що мав можливості, але так і не став плацдармом України на Сході та її крайовим бастіоном. Але якщо так просто й майже без опору вдалося повалити українську владу у Луганську, зовсім інший прийом чекав на більшовиків у Бахмуті й Маріуполі. Подібно до центральної України, бахмутяни чи не єдині на Донеччині та Луганщині самотужки поставили й організували справжній український державний апарат. Кілька десятиліть української агітації й відданої праці бахмутської інтелігенції перетворили цей район на справжній центр всього українського руху півночі Донеччини, який не потребував додаткових впливів та зусиль ззовні.

Самі більшовики називали його «кулацькою Вандеєю». Повстанський рух не припинявся тут і в 1922 році. Ніде українська й есерівська агітація не вплинула так сильно, як в селах навколо Сіверсь-

ка, Ямполя, Бахмута, Лисичанська. Ніде в області не було району, який дав би більше повстанських отаманів, українських гайдамаків і петлюрівців, ніж дав їх Бахмут. І ніде, не було так багато безіменних могил розстріляних й замордованих українських героїв часів Визвольних змагань, ніж на Бахмутщині.

У 1917 році силами місцевої української інтелігенції у повіті зорганізовано Українську повітову раду. В самому Бахмуті та навколишніх селах діють «Просвіти», осередки українських партій, з літа 1917 року організовуються структури «Вільного козацтва». Виходить українська преса на зразок вже згадуваного «Вільного слова». Бахмут не був більшовицьким містом, українські організації виходять тут на перші ролі в політичному житті. Розквартирований 25-й полк українізовано, він стає базою «Вільного козацтва».

Українцям навіть вдається виграти вибори у місті до Установчих Зборів й посісти друге місце у повіті, однак, як і у випадку з Луганськом, відсутність єдиного керівного центру й рішучої боротьби з більшовицькою агітацією призводить спочатку до розкладу українських військових частин, а слідом за цим – «нальоту» об'єднаних дружин більшовиків Краматорська, Дружківки, Слов'янська.

Українська влада впала тут в грудні 1917, одночасно з більшовицьким переворотом у Луганську, та на відміну від останнього, більшовики не почували себе в безпеці, оточені звідусіль вируючим «петлюрівським повітом». На Донбасі, до речі, Бахмутський повіт єдиний, де українська влада, номінально й фактично, утрималася до кінця січня 1918 року – початку першої окупації України більшовиками.

Звернімося до споминів комісара Бахмутської повітової ради робітничих, солдатських і селянських депутатів Є. М. Менде «Социалистический переворот в Донбассе». Вони в усіх барвах розповідають, як була встановлена тут комуністична влада в 1917–18 роках.

«...У самому Бахмуті без особливих труднощів нам вдалося створити наш міський виконавчий комітет... стосовно ж повітової влади... тут все виявилось значно складнішим... Президію І повітового з'їзду склала наша фракція, та есери вирішили зірвати з'їзд, спираючись на українські націоналістичні організації «спілку» та «просвіту»....З'їзд було зірвано і делегати розійшлися. Через місяць скликали II повітовий з'їзд Рад. Однак... він виявився ще бурхливішим, ніж попередній. Українські націоналісти, підтримані есерами, різко виступили проти більшовиків... (Більшовицька фракція покинула з'їзд... Делегати розійшлися, і II повітовий з'їзд не відбувся... Міський виконком вирішив скликати III повітовий з'їзд Рад, який зібрався напередодні III Всеросійського з'їзду Рад. Українські самостійники на з'їзд не приїхали: з місць їх більше не посилали, «спілка» і «просвіта», як і есери, втратили свій вплив серед селян, і їхнє місце зайняла наша партія.... Так була встановлена Радянська влада у Бахмуті – у самому центрі вугільного району».

Додамо трохи коментарів, яких, безперечно, потребують ці спомини.

На момент проведення III повітового з'їзду схід вже було відрізано від України більшовицькою інтервенцією. На теренах Луганщини й Донеччини гуляли московські комісари, вогнем і мечем встановлюючи нову владу з півночі. Автор споминів скромно замовчує методи, якими вдалося досягти потрібного результату: розстріли і тюрми. Інакше, лише дивом

можна пояснити, що український район присилає замість своїх делегатів москалів. Саме ці нові посланці схвалили постанову про підпорядкування Бахмутського повіту Москві, оголосивши встановлення тут радянської влади й висловивши готовність неухильно проводити в життя декрети Ради Народних Комісарів РСФСР.

Проте зміна політичної ситуації в Україні у березні-квітні 1918 року примушує більшовиків покинути цей район. Хоча Бахмутський виконком встиг ще надіслати вітальну телеграму своїм московським господарям зі схваленням Брестського миру, вже у квітні 1918 року до Бахмута вступили німецькі й українські війська. На короткий час, до осені 1918 року, тут було розквартировано 3-й гайдамацький полк на чолі з отаманом Волохом. Загони «Вільного козацтва» розпущено, замість них оголошено набір до лав гайдамаків. Добровольців було багато (зокрема зі Слов'янська), й навіть з шахтарських селищ, що підкреслює у своїх споминах Володимир Сосюра. Однак місцеві прихильники УНР не були задоволені гетьманською владою. Вже восени 1918 року у повіті й місті вони підіймають повстання. На дуже короткий час (з жовтня по грудень) тут встановлено владу Директорії. Факт цей вартий особливої уваги істориків та дослідників, оскільки Бахмутське повстання – єдине відоме повстання на підтримку нової петлюрівської влади по всій Луганщині й Донеччині. В листопаді 1918 року німецькі війська відступили, у грудні того ж року місто й повіт захопили загони Краснова й більше українська влада не поновлювалася тут вже до часів проголошення 24 серпня 1991 року Незалежності України.

Просякнуті сильним махновсько-петлюрівським духом, протягом 1919–22 років на Бахмутщині діють великі повстанські загони з місцевих селян. Слідкувати за їх ліквідацією двічі приїжджає сам голова ЧК Фелікс Дзержинський, однак останніх повстанців більшовикам вдалося розбити лише пізньої осені 1922 року.

Маріуполь, колишній центр, запорізької паланки Домаха, в роках 1917–18 знову став, як і двісті років перед тим, справжнім українським містом. На сьогодні історикам відоме лише одне з усіх міст Донеччини, де поруч з Українською повітовою радою була організована Українська міська рада. Це Маріуполь. Безумовно, саме вона вплинула на рішення Маріупольської думи, яка визнала владу Центральної Ради. Невідомо, щоб думи інших міст на Донбасі ухвалювали такі рішення. Вже одне це може заслуговувати на високу оцінку результативності національної роботи українських організацій Маріупольщини 1917 року.

Опорною базою українців у Маріуполі був 24 полк російської армії, що перебував у місті й був українізований навесні 1917р. Командний склад полку являв собою відданих українських патріотів. Його офіцери стали першими організаторами «Вільного козацтва» у повіті, а коли в листопаді-грудні 1917 року склалася загроза більшовицького перевороту, утворили офіцерський «батальйон смерті». Шляхом підступу, зімітувавши «відкрите голосування» з питання розпуску, комуністичним агентам вдалося розформувати й демобілізувати, цю військову частину саме в момент комуністичного виступу в Маріуполі 30–31 грудня 1917 року. Як і у випадках з Бахмутом й Луганськом, слідом за ліквідацією українських військових частин, відбувається комуністичний перево-

рот й розпочинається плановий терор проти всього українського активу. 31 грудня, в Новорічну ніч, почався перший етап більшовицької влади у цьому приморському місті.

Та вже 8 квітня 1918 року «українські буржуазні націоналісти, меншовики та есери... вчинили заколот і захопили владу... цим вони полегшили наступ німецьких загарбників».

Вступ до Маріуполя 20 квітня 1918 року гетьманських і німецьких військ його мешканці вже зустріли вільними від терору комісарів та ЧК. Розпочався запис в гайдамаки, формування нового державного апарату.

Востаннє за часи Визвольних змагань 1917–22 років українська влада припинила своє існування у цьому місті в листопаді 1918 року з відходом гетьманських військ. Як і весь Донецький басейн, Маріуполь силою обставин був усунений від подальшої боротьби за українську державність.

Поваленням української влади у трьох головних фортецях українців Донбасу – Бахмуті, Луганську, Маріуполі – закінчується другий період української влади в нашому краї (листопад 1917 – січень 1918 років). Гетьманщину 1918 року й короткий період Директорії кінця 1918 – початку 1919 років можна умовно об´єднати в третій (останній) період існування української влади на Донбасі.

За часів гетьманату українські війська стояли далеко від кордонів Луганщини й Донеччини – на Донщині й Східній Слобожанщині. Донбас стає запіллям української держави. Як не дивно, але саме про цей період українського руху відомо чи не найменше.

Слов'янськ і Юзівка зустрічали українські війська хлібом-сіллю, а в Слов'янську, навіть, відбувся парад на центральній площі міста. Коли почався запис в гайдамацькі загони, чи не найбільше добровольців дали північні райони Донеччини й Луганщини. Однією з хиб гетьманської влади у нашому краї стало те, що були розпущені загони «Вільного козацтва». Якогось особливого розквіту українського руху 1918 року в нашому краю не виявилося, хоча, за споминами деяких очевидців, була велика прихильність до українських військових формувань гайдамаків (Слов'янськ). З вибухом антигетьманського повстання проявив себе лишень Бахмут. За споминами більшовиків, емісар петлюрівського повстанкому, надісланий для роботи в Слов'янськ, діяв у Краматорську.

Республіканські війська Директорії майже не захопили землі нашого краю, за винятком частини Красноармійського району, Слов'яногірська й короткого перебування в Слов'янську. З початком 1919 року українська влада разом зі своїми військами остаточно покидає Донбас.

Поки що лишаються повністю невідомими й невисвітленими питання про кількість добровольців серед шахтарів в українських гетьманських і республіканських військах. Відомо, що багато їх пішли служити в гайдамаки навесні та влітку 1918 року з місцевостей навколо Лисичанська. Та найкраще, певно, про це знають архіви КГБ.

Нерозкритою лишається й таємниця участі українських націоналістів Донбасу в Катеринославському козачому республіканському коші, утвореному 1918 року для боротьби з гетьманською владою.

Цікаво було би також погортати матеріали ліквідованого більшовиками у 1921–22 роках Катеринославського петлюрівського повстанкому, що охопив своєю організаційною мережею багато повітів губернії, архіви ГПУ та ЧК 1919–22 років Донецької губернії, бо, якщо йти за аналогіями сусідніх українських областей та керуватися споминами деяких очевидців (Юрченко «Пекло на землі»), саме на цей час припадає «процес виявлення» ворожого радянській владі українського національного елементу. Та зараз про таке на Донбасі приходиться лише мріяти.

Роки 1920–22 характеризуються процесом остаточної ліквідації «петлюрівщини» в Донецькій губернії. Не дивлячись на короткочасність та в деякій мірі фрагментарність українського руху на Донбасі часів Визвольних змагань, він лишив по собі відчутний слід, особливо серед молоді.

Скажімо, у березні 1920 року, на повітовій конференції Слов'янського комсомолу зазначалося, що село знаходиться під впливом українських націоналістів та боротьбистів. Усім комсомольцям повіту рекомендовано не вступати ні в які контакти з національно-свідомим активом, а навпаки всіляко викорінювати його на місцях. Є також згадки про українців-петлюрівців, що діяли в повстанських загонах на Луганщині.

Наприклад, у зведенні по Луганському повіту за листопад 1921 року читаємо: «В уезде замечена петлюровская агитация... банды разодеты в малороссийские костюмы, говорят на украинском языке...».

Нарешті, Донецьке ГПУ, підсумовуючи боротьбу з некомуністичними групами й антибільшовицькими повстанцями 1922 року зазначало, що на містах ще діють окремі осередки українських патріотів. Але «...ведется работа по их локализации й ликвидации».

1922 рік у нашому краї співпадає з утворенням перших автокефальних парафій УАПЦ на Слов'янщині і Старобільщині, у яких священиками часто ставали військові старшини частин УНР й гайдамаків.

Загалом, причиною того, що ми так мало знаємо сьогодні про український рух на Донбасі 1917–29 років, є більшовицькі комісари. Прийшовши на зміну царським чиновникам, ці борці «за світле майбутнє» у десятки разів сильніше ненавиділи «хахлацких самостийников» від своїх попередників, знищивши до початку 1990-х навіть ті крихти пам'яті про українське відродження й українських діячів, які ще 10–20 років тому жевріли серед його учасників та очевидців. ЧК, ГПУ, а потім КГБ провели «титанічну роботу» у цьому напрямі, а тому варто висвітлити цей бік їхньої «діяльності» хоч трохи докладніше.

Бахмутський (Артемівський район). У 1930–32 роках тут проходять один за одним процеси над вчителями, звинуваченими в українському націоналізмі. Арештовуються й розстрілюються виключно всі ще живі на той час українські діячі Визвольних змагань. Розкуркулюються, розстрілюються, висилаються на Північ сім'ї українських повстанців 1918–22 років. Апофеозом розгрому «українських націоналістів» Бахмутщини стає знищення книгозбірень. За деякими даними, в середині 1930-х тут було спалено 70% всього бібліотечного фонду міста Бахмута.

Перевальський район Луганської області. У 1930–32 роках в селі Олексіївці більшовики палять як «націоналістичну» бібліотеку «Просвіти», засновану навесні 1917 року Христею Алчевською. У вогні зникає й томик листів переписки Алчевської з цілою плеядою українських діячів кінця XIX – початку XX століття.

Луганськ. В середині 1930-х заарештовано й розстріляно одного з організаторів «Просвіти» 1917 року у цьому місті, члена колегії захисників Платона Гайворонського.

Слов'янськ. 1980-ті роки. Під загрозою арешту у м. Комсомольську кагебістами конфісковано «Ілюстровану історію України» Михайла Грушевського, що належала о. Валентину (Кольченку) зі Слов'янська. Вже в часи перебудови, на запитання власника чекісти цинічно відповіли, що раритети ніхто ніколи не повертає (У книзі на обкладинці був автограф самого М. Грушевського). Цікаво, приватну колекцію якого кагебіського генерала прикрашає зараз ця «Історія»?

Такий, далеко не повний, мартиролог втрат українців Донеччини та Луганщини щодо свого історичного минулого. Однак, сам він, укупі з тими скупими даними, – що головно збереглися на сторінках споминів кривавих душителів українського руху Донбасу 1917–20-х років, дає змогу зробити висновок: українське відродження тоді набрало великих розмірів. Козацький дух, після півторасторічної зневаги й забуття, ожив у формі численних «Просвіт», українських партій, «Вільного козацтва». Зараз можна впевнено говорити, що за своїм розмахом український рух Донеччини й Луганщини 1918–20 років дорівнював деяким районам Київщини й Черкащини, однак через брак національно-свідомого загалу та віддаленість від головних центрів боротьби він не зміг розвинутися у своїх природних межах.

Будучи віддаленими сотнями кілометрів від Києва, українці Донбасу у 1917–21 роках вели вперту боротьбу за свою державність, часом без надії на перемогу. Історія цього кривавого двобою ще чекає на своїх дослідників, але вже зараз ясно одне: байки про «русский Донбасс» – ще один московський міф, що відходить у забуття.

І. А. Корнацький

БАХМУТЯНИ В НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАННЯХ 1917–1921 РОКІВ

Історія Бахмутського краю в 1917–1921 роках має чимало недосліджених та штучно замовчуваних сторінок. У радянських дослідженнях усе розмаїття політичного життя в регіоні після повалення царату зводилося до боротьби трудящих під керівництвом партії більшовиків за встановлення радянської влади, якій чинили опір різноманітні вороги – представники дрібнобуржуазних партій, українські націоналісти, австро-німецькі окупанти, білокозаки й денікінці. З історичної науки було усунуте тлумачення подій 1917–1921 років у нашому краї як складової частини національно-визвольних змагань українського народу.

Втім, навіть у тогочасній «Історії міст і сіл Української РСР» можна знайти згадки про наявність у Бахмуті в 1917 році місцевих організацій українських партій соціалістів-федералістів, соціал-демократів, соціалістів-революціонерів, про діяльність осередків «Просвіти» та Вільного козацтва, їх вплив на настрої частини солдатів розташованого тут 25-го запасного полку. Коротко згадується про заколот проти радянської влади націоналістично настроєних солдат 25-го полку в листопаді 1917 року та їх роззброєння червоногвардійцями Краматорська, Дружківки та інших міст у грудні 1917 року [5, с. 156–157].

Такі уривчасті відомості, звісно, не дають повної картини українського національного руху в Бахмуті й повіті в 1917 і подальших роках. Значний поступ зроблено в краєзнавчих дослідженнях останніх ро-

ків. Втім, чимало архівних та опублікованих документів містять факти й імена, ще не введені в науковий обіг у місцевому краєзнавчому контексті. Мета цієї роботи – розкрити маловідомі сторінки історії нашого краю, пов'язані з діяльністю на його території українських політичних сил та військових частин, оприлюднити деякі факти про участь бахмутян у національно-визвольних змаганнях 1917–1921 років.

Серед документів українського національно-визвольного руху восени 1917 року звертають на себе увагу постанови Українського з'їзду Бахмутського повіту, що відбувся 3 вересня. Представники політичних і військових організацій та сіл повіту висловили протест проти відокремлення Катеринославщини від України й обмеження прав української автономії «Інструкцією Тимчасового уряду Генеральному Секретаріату». Вони домагалися поповнення складу Генерального Секретаріату секретарями залізниць, пошт і телеграфів, війська, суду, продовольчих справ та іншими, зголосилися підтримувати Центральну Раду в її боротьбі за повну автономію України в складі федеративної республіки.

З'їзд засудив виступ генерала Корнілова як реакційний, постановив про необхідність навчання в школах рідною мовою й скликання з'їзду вчителів Бахмутського повіту, висловив побажання виділити в 25-му пішому полку українців у окремий батальйон. Бахмутській українській повітовій раді було доручено звернутися до українських організацій з метою ширшої участі українства у виборах до волосних земств. Були також обрані два представники від повіту до Центральної Ради: Роман Ільяшенко (голова з'їзду) і В. Павленко, та ще один кандидат на прізвище Король [17, с. 741–742].

Постанови з'їзду зачіпали найгостріші на той час для українства питання відносин з Тимчасовим урядом і боротьби проти корніловського заколоту, зміцнення української автономії, українізації війська та шкільної освіти. Знаменною рисою була підтримка, висловлена з'їздом у цих питаннях Центральній Раді.

У роботі губернського селянського з'їзду в Катеринославі 8–10 жовтня 1917 року теж брали участь представники Бахмутського повіту. На з'їзді був укладений виборчий блок і спільний список кандидатів від УПСР, УСДРП та Селянської Спілки (за підтримки УПСФ) до виборів в Установчі Збори. Серед кандидатів зустрічаємо прізвища: Мицюк Іван Корнійович (український есер, від Селянської Спілки), учитель с. Комишуваха Бахмутського повіту; Лисов Семен Васильович, селянин Бахмутського повіту, безпартійний, «но заявивший, що буде стояти «за землю, волю і Україну» [17, с. 863–865].

Бурхливий розвиток політичних подій наприкінці жовтня – на початку листопада викликав до життя резолюції повітового з'їзду УСДРП в Бахмуті, опубліковані в «Робітничій газеті» 5 листопада 1917 року. З'їзд виступав за якнайскоріше скликання Всеросійських Установчих Зборів, а також і суверенних Українських Установчих Зборів, за поширення компетенції Центральної Ради з її Генеральним Секретаріатом на анексовані Тимчасовим урядом губернії (Харківську, Катеринославську, Херсонську й Таврійську), негайне проголошення Української демократичної Республіки в федеративному зв'язку з Росією. Серед вимог, висунутих з'їздом, були найактуальніші на той час: негайне припинення війни, демократичний мир без анексій і контрибуцій і самовизначення народів, передача землі в руки трудовому народу, робітничий контроль над виробни-

цтвом і розподілом продуктів, максимальне оподаткування великого капіталу й конфіскація військових прибутків [17, с. 921–922].

У листопаді 1917 року, коли Центральна Рада своїм III Універсалом проголосила утворення Української Народної Республіки, жовто-сині національні прапори було піднято і над Бахмутською повітовою земською управою (іл. 1) (нині будинок Бахмутського коледжу транспортної інфраструктури) [9, с. 3]. 11 листопада 1917 року в Бахмуті відбулося українське свято з приводу сформування українського військового куреня. Командиром куреня був підосавул Дубовик. Чисельність цієї військової частини становила 800 козаків і старшин. Після молебня голова Української повітової ради Р. Ільяшенко підніс козакам прапори і звернувся до них з такою промовою: «[...] Шановні брати вільні козаки України! Даю вам цього прапора рукою українського народу повіту, од якого я є представник. Ви повинні дати обіцянку, що ви будете виконувати тільки те, чого бажає народ і вимагає Українська Центральна Рада. Я покладаю надію, що ви збережете на Україні спокій і лад». Свято закінчилось парадом і мітингом [1, с. 163].

Серед наших земляків – діячів національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., чільне місце, безумовно, належить Микиті Шаповалу (1882–1936), уродженцю села Серебрянка Бахмутського повіту. Один із організаторів УПСР, він був обраний до складу ЦК партії й репрезентував її в Центральній Раді. У грудні 1917 –січні 1918 р. обіймав посаду генерального секретаря пошт і телеграфу УНР. За часів Української Держави був активним діячем Українського національного союзу й одним із організаторів повстання проти гетьмана П. Ско-

ропадського. У грудні 1918 –лютому 1919 р. – міністр земельних справ уряду УНР, з 1920 р. перебував в еміграції в Чехословаччині [2, с. 189–190].

Видатною постаттю тієї доби є також його молодший брат Микола Шаповал (1886–1948), генерал-хорунжий Армії УНР. З кінця лютого до кінця квітня 1918 р. він командував 1-м Синьожупанним полком ім. Т. Г. Шевченка. Із січня 1919 р. – командир 7-ї пішої кадрової дивізії, згодом – 3-ї Залізної дивізії Дієвої армії УНР [14, с. 489–490].

Цікавою особою серед бахмутян-українців 1917–1918 років був Валентин Костенко, що про нього подано біографічні відомості в праці Р. Коваля «Багряні жива української революції». Він народився 11 лютого 1898 року на хуторі Весела Гора Бахмутського повіту (тепер належить до Самарської сільради Олександрівського району Донецької області). У 1919 році закінчив Бахмутське реальне училище й поступив до Катеринославського гірничого інституту. В 1917 році Валентин Костенко був організатором Вільного козацтва в Бахмуті, а на початку 1918 року стояв на чолі організації середньошкільників-українців міста. У квітні 1918 року втік від більшовицьких репресій та вступив до української армії. В серпні 1918 року демобілізувався як учень. Брав участь у повстанні проти денікінщини в складі різних повстанських загонів. Згодом перебував на еміграції в Чехословаччині, де скінчив Українську господарську академію [6, с. 355–356].

Іще один визначний діяч українського національного руху на Донеччині – Микола Малашко, який народився 5 грудня 1898 року в селі Мар'янка Маріупольського повіту. У 1910–1917 роках він навчався в Дмитрівській чоловічій гімназії в Макіївці. З початку Лютневої революції він брав участь у роботі українських організацій Бахму-

та, був членом ініціативної групи Організації українців учнів-середньошкільників міста. Брав також активну участь у створенні Вільного козацтва Торецької Січі, а пізніше – Вільного козацтва Донецького басейну. Варто згадати, що його старший брат Михайло Малашко (1882–1920) з серпня 1917 року був членом Центральної Ради, а з кінця того ж року – заступником комісара Центральної Ради в Донецькому басейні, отаманом Вільного козацтва.

У березні 1918 року Микола Малашко втік від більшовицького арешту до Запорозької дивізії, де прослужив до проголошення влади гетьмана П. Скоропадського. Потім відновив навчання у Бахмутській гімназії й закінчив її 1919 року. Поруч із навчанням продовжував у місті національно-просвітницьку роботу, а з приходом денікінців мусив перейти на нелегальне становище. Потім до жовтня 1920 року брав активну участь в українському повстанському русі, та врешті був змушений із Катеринославським повстанським кошем емігрувати до Румунії. Потім навчався в Українській господарській академії в Подєбрадах і був залишений у ній професорським стипендіатом [6, с. 279–281].

Заслуговує на увагу також доля Ганни Марченко (дівоче прізвище – Лифар), яка народилася 10 червня 1899 року в селі Вірівка Бахмутського повіту. Закінчивши Бахмутську жіночу гімназію, вона в 1918 – січні 1919 року була слухачкою першого курсу історико-філологічного факультету Київських вищих жіночих курсів. Потім працювала в Міністерствах преси, внутрішніх справ, народного господарства уряду УНР, евакуювалася разом з урядовими установами в січні 1919 року, за кордоном закінчила Українську господарську академію в 1927 році [6, с. 359]. Як бачимо, чимало молодих бахмутян у 1917–1918 роках зв'язали свою долю з українським національно-визвольним рухом.

Яким же бачили українське майбутнє Донбасу місцеві українці й очільники Української Народної Республіки? Бахмутський край входив до системи адміністративно-територіального поділу УНР, запланованого в статті голови Центральної Ради М. Грушевського «Новий поділ України», що ввійшла до збірки «На порозі Нової України. Гадки і мрії» (1918). Цей проект передбачав створення 30 земель, кожна з населенням близько мільйона осіб. В переліку проектованих земель знаходиться й Половецька земля (Старобільський, Слов'яносербський і Бахмутський повіти) з центром у Бахмуті [3, с. 215–217].

Цей проект був узятий за основу прийнятого 6 березня 1918 року Закону Центральної Ради про адміністративно-територіальний поділ України. Цим законодавчим актом було закріплено існування Половецької землі з центром у Бахмуті [16, с. 181–182]. Але на той час влада УНР вже не мала реального поширення в нашому краї, і цей закон у вирі подій громадянської війни не був втілений у життя.

Під час війни Радянської Росії проти Української Народної Республіки в грудні 1917–січні 1918 років більша частина українських земель, насамперед великі промислові регіони – Донбас і Криворіжжя, були відірвані від УНР. Удруге українські прапори з'явилися над Бахмутом у квітні 1918 року, коли армія УНР, за підтримки німецьких та австро-угорських військ, витіснила більшовиків з усієї території України [8, с. 29].

Війська Слов'янської групи під командуванням полковника Володимира Сікевича 15 квітня зайняли Барвінкове, згодом здобули Слов'янськ, Бахмут, Микитівку (до 26 квітня). «Таким чином, українсько-німецькі частини вдерлися в самий осередок земляно-вугільного району і заволоділи пунктами, які мають величезне стратегічне

і промислове значення», – пишеться в брошурі «Позбавлення України від большевиків», виданій у Києві в Друкарні Генерального штабу в тому ж 1918 році [10, с. 155].

Згадка про бої українських і німецьких військ із більшовиками на території Бахмутського повіту в квітні 1918 року знаходиться і в документальному виданні радянських часів [4, с. 59]. Саме через територію Бахмутського повіту українські й німецькі військові частини просувалися залізницею напрямком на Луганськ через станцію Ниркове. 23 квітня 1918 року червоні війська, готуючись до відступу, підірвали мости біля Бахмута, того ж дня німці та війська УНР зайняли станцію Часів Яр у 13 верствах від повітового центру.

По закінченні бойових дій війська Слов'янської групи розташувалися в Донецькому басейні: 1-й Запорізький полк імені гетьмана П. Дорошенка – в Бахмуті, 3-й Гайдамацький – у Слов'янську та на станції Микитівка, 4-й Запорізький імені гетьмана Б. Хмельницького – у Дебальцевому, панцирний дивізіон – у Краматорську [13].

Українська держава гетьмана Павла Скоропадського в 1918 році також намагалася створити в нашому краї свої військові формування. Так у складі 8-го Катеринославського корпусу та його 16-ї пішої дивізії з'явився 62-й (потім – 46-й) піший Бахмутський полк. Для його формування були використані кадри 506-го піхотного Почаївського полку російської армії, створеного в лютому–березні 1916 року. Основу кадрів полку складали офіцери 134-го піхотного Феодосійського полку, що до війни був розташований у Катеринославі, і молоді прапорщики й підпоручики з катеринославських мешканців.

Після прибуття 506-го полку на Катеринославщину навесні 1918 року його офіцерський склад не розпався, а перейшов до складу армії УНР. Від 3 червня 1918 року полк називався 62-м Бахмутським, а з 18 вересня – 46-м Бах-

мутським. Базувався полк у Бахмуті, його командиром був полковник Леонід Каширенінов. Старшини (офіцери) цього полку за своїми поглядами були далекі від українства, хоча деяка частина з них і була українцями за походженням.

Сотник С. Левченко разом зі своїм товаришем Т. Зайком прибув у червні 1918 року з Інструкторської школи на поповнення цього полку. Пізніше він згадував: «Після обіду, коли всі розійшлися, прийшов до нас один старшина і, відрекомендувавшись поручиком Левицьким, запросив нас до свого покою [...] З'явилась і традиційна чарка, і за нею симпатичний господар познайомив нас з формацією, до якої закинула нас доля. Виходило, що в полку зі старшини він один самостійник, т. зв. українець. Решта – Петрови, Гончарови, Іванови з Каширеніновим на чолі. Один полковник, правда, з прізвища українець, бо Гудима, але малорос... Козаки стройової сотні, за виїмком чотирьох-п'ятьох, місцевий московський або змосковщений елемент» [15, с. 303]. Усього в полку на той час налічувалось 12 старшин і 30–35 козаків. Пізніше до Бахмута прибули ще троє випускників Інструкторської школи старшин: Я. Вовкогін, Т. Нетреба і Банюк, що підсилили «українське» крило полку.

Наприкінці листопада 1918 року з 46-го полку було виділено кадри для формування 1-го Бахмутського українського куреня під командуванням хорунжого Мережка, з місцевих мешканців. До складу куреня ввійшли всі старшини полку – українці за переконаннями: сотник С. Левченко, поручик Т. Зайко, хорунжі Я. Вовкогін, Т. Нетреба і Банюк. Решта офіцерства виїхала до Луганська, де вступила до Збройних Сил Півдня Росії генерала Денікіна. Наприкінці грудня 1918 р. 1-й Бахмутський курінь виїхав до Києва, де 1 січня 1919 р. увійшов до складу 1-го пішого Синього полку Дієвої армії УНР.

Згідно з щоденником Павла Кривошиї, ройового 1-го Запорізького полку імені гетьмана П. Дорошенка, Бахмутський курінь разом із дорошенківцями в січні 1919 року брав участь у боях із більшовиками на Харківщині й Полтавщині [7, с. 168–169]. Серед інших українських військових формувань 1918 року в нашому краї варто згадати охоронні сотні й кінні команди, підпорядковані місцевим військовим начальникам. Повітові сотні виконували завдання з охорони ладу та спокою на місцях, патрулювання вулиць, складів, шляхів та державних об'єктів, збирання зброї, залишеної демобілізованими російськими військами. У раз потреби вони мали брати участь у ліквідації антидержавних виступів [15, с. 349–350].

На території Бахмутського повіту діяли охоронна сотня (7 козаків, 1 кулемет) та кінна команда в складі 15 козаків [15. с. 353]. Молодий Володимир Сосюра в травні–червні 1918 р. служив добровольцем у Бахмутській повітовій охоронній сотні [12, с. 340–341].

У листопаді 1918 року під час повстання проти гетьмана Павла Скоропадського розташований у Донбасі 3-й Гайдамацький полк перейшов на бік Директорії. Донбасівцями були майже повністю укомплектовані 2-й та 3-й курені гайдамаків.

Серед інших до 3-го Гайдамацького полку вступив і В. Сосюра. Згодом він докладно описав свою службу в гайдамаках на сторінках автобіографічного роману «Третя рота» [13].

Бахмутяни були й серед учасників останньої відчайдушної військової спроби доби національно-визвольних змагань – Листопадового рейду 1921 року. У збірці документів із Державного архіву СБУ серед анкет засуджених до розстрілу 359 козаків і старшин знаходимо прізвища бахмутян, які загинули під Базаром 22 листопада 1921 року.

Микола Євдокимович Козаченко, українець, народився 21 червня 1885 року в селі Клинівка Бахмутського повіту Катеринославської губернії. Отримавши робітничу професію слюсаря, працював на лісопильному заводі у Шепетівці. В листопаді 1920 року разом з українсько-польським військом відійшов до Польщі. Був інтернований у таборі міста Александров Куявський. Під час Другого Зимового походу – слюсар господарчої частини при штабі Київської дивізії. Розстріляний у містечку Базар 22 листопада 1921 року, він був реабілітований 25 березня 1998 року [11, с. 25].

Уродженець Бахмутського повіту, росіянин, селянин Тимофій Бенедиктович Мещеряков, 1897 року народження, закінчив нижчу сільськогосподарську школу. В українській армії служив з 1918 року. Під час Другого Зимового походу перебував при інтендантстві 4-ї Київської дивізії. Разом з усіма розстріляний під базаром і реабілітований 27 квітня 1998 року [11, с. 67].

Ще один селянин, українець Семен Антонович Шепель народився 1898 року в Бахмутському повіті. Закінчив сільську двохкласну школу. В Армії УНР перебував із 1919 року, служив у 29-му курені 10-ї бригади 4-ї Київської дивізії. Він теж був розстріляний під Базаром і реабілітований лише 27 квітня 1998 року [11, с. 105].

Загалом документальні дані засвідчують значну інтенсивність українського політичного життя в Бахмутському краї впродовж 1917–1921 років, активну участь бахмутян у подіях національно-визвольних змагань на всіх їх етапах. Заслуговують великої уваги факти створення й діяльності українських військових формувань тієї доби в нашому краї. Відновлюючи призабуті або заборонені в радянські часи сторінки історії, варто пам'ятати ці перші спроби утвердження української державності на нашій землі.

Джерела та література

1. Бондаренко В. Г. Відродження козацтва на Катеринославщині (серпень – листопад 1917 р.) / В. Г. Бондаренко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2005. – Вип. XIX. – С. 160–165.

2. Верстюк В. Діячі Української Центральної Ради: біографічний довідник / В. Верстюк, Т. Осташко. – К.: КНФ, 1998. – 256 с.

3. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / Михайло Грушевський. – К.: Т-во «Знання» України, 1991. – 240 с.

4. Документы о разгроме германских оккупантов на Украине в 1918 году / Под ред. И. И. Минца и Е. Н. Городецкого. – М.: ОГИЗ, Госполитиздат, 1942. – 240 с.

5. Історія міст і сіл Української РСР. Донецька область / Гол. ред. кол.: П. Т. Тронько (гол.) та ін.; ред. кол. тому: П. О. Пономарьов (гол.) та ін. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1970. – 992 с.

6. Коваль Р. М. Багряні жнива Української революції: 100 історій і біографій учасників Визвольних змагань / Роман Коваль. – К.: Діокор, 2006. – 404 с.

7. Коваль Р. М. За волю і честь: воєнно-історичні нариси / Роман Коваль; вступ. слово І. Драча. – К.: Діокор, 2005. – 404 с.

8. Корнацький І. А. Бахмутський край у роки національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.) / Ігор Корнацький // Теоретичні, методичні і практичні проблеми соціології, історії та політології: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Херсон, 19-20 грудня 2014 р. – Херсон: Видавн. дім «Гельветика», 2014. – С. 27–32.

9. Кравец Д. 1917: желто-синие стяги над Бахмутом / Д. Кравец // Вперед. – 2001. – № 101. – С. 3.

10. Крути. Січень 1918 року: док., матеріали, дослідження., кіносценарій / Упоряд. Я. Гаврилюк. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2008. – 840 с.

11. Рейд у вічність / Під заг. ред. Р. М. Коваля; упоряд.: Р. М. Коваль, В. О. Рог, П. А. Стегній. – К.: Діокор, 2002. – 128 с.

12. Сосюра В. М. Вибрані твори: в 2 т. / Володимир Сосюра; упорядк., післям. та приміт. С. А. Гальченка. – К.: Наук. думка, 2000. – Т. 2. – 552 с.

13. Тинченко Я. Гайдамаки з Донбасу. Як «донецькі» придушили повстання на «Арсеналі» / Ярослав Тинченко // Історична правда. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/02/4/21857/

14. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921) / Ярослав Тинченко. – К.: Темпора, 2007. – Кн. 1. – 536 с.

15. Тинченко Я. Українські збройні сили, березень 1917 р. – листопад 1918 р.: (організація, чисельність, бойові дії) / Ярослав Тинченко. – К.: Темпора, 2009. – 480 с.

16. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. / Упоряд.: В. Ф. Верстюк (кер.) та ін.; редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін.– К.: Наук. думка, 1997. – Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – 424 с.

17. Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року: док. і матеріали / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2003. – 1024 с.

А. В. Мєдвєдєв

БАХМУТСЬКИЙ ПОВІТ У СКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ (ЛИСТОПАД 1917 Р.– ЛЮТИЙ 1918 Р.)

7 (20) листопада 1917 року в Києві на засіданні Української Центральної Ради був ухвалений Третій Універсал, в якому Україна проголошувалась Українською Народною Республікою, але не відділяючись від Росії. До складу УЦР входили представники від Бахмутського повіту Ілляшенко Р., Павленко, В., Король, а представниками від міста Бахмута були Лагунов С. І. та Лагунов Б. І. Одним із авторів Третього Універсалу був уродженець Бахмутського повіту міністр УНР Микита Шаповал. Влада Української Центральної Ради поширювалась на 9 губерній, зокрема й на Катеринославську, до складу якої входив Бахмутський повіт [15; 11, с. 13–14].

На момент проголошення УНР політичну ситуацію в Бахмутському повіті можна охарактеризувати як багатовладдя. Зокрема, повітову раду селянських депутатів та її виконком контролювали есери і меншовики, які спиралися на ради селянських депутатів і селянські спілки. В Бахмуті існувала рада робочих і солдатських депутатів. Також в повіті існували районні об'єднання рад Горлівсько-Щербинівське, Юзівське, Єнакієвське, Дружківське, Костянтинівське, Лисичанське, Дебальцівське та Гришинське. Окрім цього, функціонувало Повітове земство, яке очолював український есер Тавшавадзе А. З. Останнє спиралось на земські органи влади, волосні земства, де вони ще продовжували існувати, та міські думи. Зокрема на Бахмутську, яка була

створена ще до революції, і на п'ять дум, які були створені після надання 3 (16) червня 1917 року Тимчасовим урядом статусу міста робочим селищам Юзівці, Дружківці, Дебальцевому, Єнакієвому, Гришиному [10, с. 208; 5, с. 53]. В повіті також існувала Бахмутська українська повітова рада –орган національного самоврядування українців повіту. На чолі цієї ради стояв Роман Ільяшенко. У повіті існувала Дружківська українська міська рада і Єнакієвська українська рада, про яку згадували більшовики, називаючи її «Петлюрівською радою». В повіті були осередки українських партій: Української соціал-демократичної партії, Української партії соціалістів-революціонерів, Української партії соціалістів-федералістів, осередки «Просвіти» і осередки української «професійно-класової» організації, що об'єднувала незаможне селянство, – «Селянської спілки».

Найбільшою українською партією в повіті була Українська соціал-демократична партія, осередки якої були в Бахмуті, Єнакієвому, Горлівці (на шахті № 5 та ртутних і вугільних шахтах Ауєрбаха), в Лисичанську, Авдіївці, Костянтинівці, Дружківці. На Щербинівському руднику під час виборів до Всеросійських установчих зборів за УСДРП проголосували 230 осіб, на Північному руднику в Горлівці – 126. Повітовий партійний центр УСДРП знаходився тоді на станції Микитівка [11, с. 13, 83, 95, 96, 160, 185, 208, 211, 212, 224, 232; 6, с. 61; 8, с. 131].

Унаслідок Жовтневого перевороту в Росії на території повіту, зокрема при сільських, волосних, міських, районних радах були створені коаліційні військово-революційні комітети, які були тимчасовими органами влади і які були наділені надзвичайними повноваженнями. Вони зосереджували в собі всю повноту цивільної і військової влади на місцях.

На початку листопада з ініціативи більшовицької фракції повітової ради селянських депутатів, Бахмутської ради робітничих і солдатських депутатів, Бахмутського комітету РСДРП(б), УСДРП, УПСР був створений Бахмутський повітовий військово-революційний комітет. У перші дні існування повітового ревкому через прийняття Бахмутською радою робітничих і солдатських депутатів більшовицької резолюції, в якій підтримувався Жовтневий переворот в Росії, члени РСДРП, ПСР, Бунда покинули міську раду і відмовились брати участь в організації повітового ревкому.

Через те, що представники українських партій виявилися в меншості в повітовім ВРК, вони вмовили представників РСДРП, ПСР взяти участь в організації і роботі ревкому. Унаслідок цього більшовики в ньому опинились в меншості і не могли впливати на його подальшу роботу і ключові рішення [10, с. 207–209; 8, с. 131–132].

Визнаючи свою неспроможність вплинути на ситуацію, більшовицькі члени ВРК покинули його і переїхали на станцію Микитівка, де організували альтернативний повітовий ВРК – так званий «Тимчасовий революційний комітет Бахмутського повіту», до складу якого ввійшли тільки більшовики (голова – Казимирчук П. Г., члени – Харечко Т. І., Грузман Ш. А., Острогорський М. І., Амеліхін, Сідой). Одразу після свого створення Тимчасовий ВРК розробив план повстання проти УНР і захоплення влади в повіті.

У розробці плану брав участь Григорій Петровський. Перед своїм від'їздом з Микитівки він сказав членам ВРК: «...на виступ Центральної Ради в Києві треба відповісти збройним спротивом». Упродовж всього листопада і на початку грудня Тимчасовий ВРК встановлював зв'язки зі всіма ВРК повіту, які були під контролем

більшовиків. На всіх телеграфних і телефонних станціях, як урядових, так і залізничних, вони старалися поставити своїх контролерів і червоноармійців. На залізничних станціях вони посилили комендатури, встановили контроль над усіма потягами, що проходили через повіт та їхали на Дон. Також посилили організацію Червоної гвардії в повіті, концертуючи значні її сили в Горлівсько-Щербинівському районі. Паралельно велась підготовка до скликання Вседонбаського з'їзду ВРК і Рад Донбасу, на якому мусили обрати обласний ВРК Донецького басейну [6, с. 62–63; 8, с. 132–134].

На момент проголошення Універсалу до складу Бахмутського повітового військово-революційного комітету входили представники повітової ради селянських депутатів, бахмутської ради робітничих і солдатських депутатів, залогової військової ради, полкового комітету 25-го запасного піхотного полку, української військової ради, залогової ради червоноармійських депутатів, районних ВРК всіх 8-ми районів, всіх соціалістичних партій РСДРП, ПСР, УСДРП, УПСР, Бунд, РСДРП(б) та інших, а також начальник залоги та військовий комісар [10, с. 208].

Відомості про проголошення УНР надійшли до Бахмуту й повіту через телеграф. Одну з телеграм надіслав член УЦР від Бахмуту Соломон Ісаакович Лагунов. Більшість політичних партій повіту, як російські РСДРП(м) і ПСР, так і українські УСДРП, УПСР, УПСФ підтримали проголошення Української Народної Республіки. Про це свідчать спогади місцевих більшовиків, які так описували настрій політичних партій після проголошення Універсалу: «Бахмутська контрреволюція була рада і задоволена поведінкою УЦР». Значна кількість місцевих органів самоврядування (земства, міські думи, всі ради селянських депутатів і частина робочих і солдатських

депутатів) вітали проголошення УНР і визнали верховенство влади УЦР в Україні. В цей же день над будівлею повітової земської управи був піднятий жовто-блакитний прапор (вперше в Донбасі над адміністративною будівлею). В цій акції брали участь українці – воїни 25-го запасного піхотного полку.

11 листопада 1917 року в Бахмуті відбулось українське свято у зв'язку зі створенням куреня вільного козацтва, який нараховував на той час вже 800 бійців. Командиром куреня був підосавул Дубовик. Після молебну голова української повітової ради Ільяшенко Р. підніс козакам прапор і звернувся до них з такою промовою: «Дорогі брати, вільні козаки України! Даю вам цей прапор рукою українського народу повіту, від якого я –представник. Ви повинні пообіцяти, що будите виконувати тільки те, чого бажає народ і вимагає Українська Центральна Рада. Маю надію, що ви збережете в Україні спокій і порядок». Свято скінчилось парадом і мітингом [11, с. 13–14; 13, с. 14–33; 7, с.124].

Незабаром після проголошення УНР для обрання нових органів повітової влади (повітового земства і Бахмутської міської ради) був скликаний Повітовий з'їзд земського самоврядування. На з'їзд від земств прибули в своїй більшості представники РСДРП(м), ПСР, УСДРП, УПСР, які йшли одним блоком. Більшовики на цьому з'їзді опинилися в меншості. На початку з'їзду представники російських партій висловили своє обурення в зв'язку з «розчленуванням землі руської більшовиками» та висловили свою впевненість, що після вигнання більшовиків вони відродять «єдину велику Російську Республіку». Після чого перейшли до голосування. В голосуванні брали участь всі делегати, окрім більшовиків. Результатом голосування стало те, що органи влади

очолили представники українських партій. Так, Бахмутське повітове земство очолив Фрідман, а Бахмутську міську управу – Айдінов І. Х., які перейшли з РСДРП в УСДРП. У відповідь російські партії об'єднались з українськими.

Більшовик Казимирчук так згадує про ці події: «...есери і меншовики ... почали групуватись навколо українських самостійників, сподіваючись утримати Україну як від розгрому німців, так і від «анархії» більшовиків. Самостійна Україна, вільна від більшовиків, зуміє створити у себе тверду владу, встановить внутрішній порядок, а там звичайно усмирить більшовиків і в Росії» [6, с. 124; 16, с. 63].

Окрім Бахмуту активно підтримали проголошення УНР міські думи в Костянтинівці і Дружківці, також окремі ради в Лисичанську. Так, Юзівська міська дума на чолі з Костенком А. К. визнала УЦР верховною владою в регіоні і з грудня вже вела з нею перемовини про виділення займу міському самоврядуванню на суму 500 000 рублів на міські нужди [15, с. 89].

Новостворена повітова влада спиралась на загони Вільного козацтва, робочі дружини, солдатські організації та міліцію. Про створення загонів вільного козацтва в повіті так писав більшовик М. Звонарьов: « ...українські есдеки і есери організують по селам «вільне козацтво» з ціллю «охорони порядку», а в дійсності, як він вважав, «для охорони поміщицьких земель від захвату». Окрім цього в повіті дислокувались кілька військових частин колишньої російської армії, в яких також відбувався процес українізації. В Бахмуті розташовувався 25-й запасний піхотний полк на чолі з полковником Меркуловим М. К., який підтримував українізацію полку і виступав за виділення українців в окремий баталь-

йон. В районі Гришиного розташовувалась 3-тя кавалерійська дивізія на чолі з Біскупським В. В., в рядах дивізії теж відбувався процес українізації з метою об'єднання українців в окрему військову частину. Про це писали як українські автори, так і місцеві більшовики [14, с. 42; 6, с. 63; 2, с. 232; 4, с. 446-447].

В цей час представники українського політичного руху і представники повітової влади стали більш активно виступати на мітингах і в своїх промовах вимагати передати владу на місцях від рад до українських спілок та проведення централізації влади на чолі з УЦР в Києві. Але українізація й централізація влади на місцях, яку планували провести через повітові органи влади, зазнала краху. При цьому місцеві органи влади, в яких більшість була за більшовиками, погрожували повітовій владі, що «...в разі насильницької спроби (передачі влади від рад спілкам) з боку українських шовіністів – виступимо зі зброєю аж до повної її ліквідації (повітової влади)» [6, с. 64, 67].

Відповіддю на пасивні дії повітової влади стало те, що більшовики з Горлівсько-Щербинівського району стали поширювати свою владу на окремі території повіту. Єдиним епізодом спротиву більшовицької експансії в повіті було повстання в Лисичанську, коли солдатська організація з заводу Донсода виступила проти більшовиків. Більшовики викликали на підмогу червоноармійців з навколишніх копалин. Сили були нерівними й солдати та козаки пішли на поступки без жертв і кровопролиття.

Після невдалих спроб провести централізацію в повіті і підкорити всі органи місцевого самоврядування Бахмуту повітові органи влади і представники українських і російських партій заспокоїлися, розраховуючи, що більшовицька авантюра в центрі через

три-чотири тижні буде ліквідована, унаслідок чого можна буде установити українську владу на місцях. В цей же час на підприємствах, які захопили більшовики, відбувалися деструктивні процеси. Це сталося через те, що директори, інженери, штейгери та місцева інтелігенція проголосили бойкот більшовикам і вимагали від них покинути підприємства [6, с. 63-65; 8, с. 134; 2, с. 232].

4 (17) грудня на станції Микитівка відбувся Вседонбаський з'їзд рад і ВРК. На ці збори прибуло 15 делегатів ВРК від Горлівки, Юзівки, Дружківки, Костянтинівки, Краматорська, Харцизька, Луганська, Іловайська та інших міст. Делегати від ВРК східного Донбасу не прибули у зв'язку з бойовими діями. Також не приїхали делегати від коаліційних ВРК. Тому всі делегати були більшовиками. На з'їзді був створений обласний орган влади –Центральне бюро військово-революційних комітетів Донбасу, до складу якого ввійшли Грузман Ш. А. (голова), керівник ВРК Харечко Т. І. Членами бюро були обрані Пономарьов Д. І (голова військового відділу), Хільков С. О. (голова фінансового відділу) та Сирцов С. І. Останнього після прибуття російських червоноармійців в повіт змінив комісар петроградського загону Червоної гвардії Трифонов Є. А.

Бюро ВРК Донбасу займалося озброєнням та організацією червоногвардійських загонів, які діяли в регіоні. Бюро також керувало роботою місцевих ВРК, в яких переважали більшовики. Таким чином, ще до початку активних бойових операцій, що відбувались під час першої радянсько-української війни, місцеві більшовики були готові до захоплення влади в регіоні та активно до цього готовились [10, с. 212; 8, с. 133-134].

8 (21) грудня 1917 року розпочалась активна фаза першої радянсько-української війни. Російські більшовицькі загони Червоної гвардії під командуванням Антонова-Овсієнка перейшли кордон Української Народної Республіки і зайшли в Харків. 9 (22) грудня вони контролювали вже все місто. Формально російські більшовики заявили, що не ведуть війни з УНР, пояснюючи своє прибуття необхідністю просування українськими залізницями своїх червоноармійців на Дон. Але вже 12 (25) грудня 1917 року при активній підтримці Раднаркому РРФР в Харкові провели фейковий Всеукраїнський з'їзд рад, на якому проголосили маріонеткову Українську Народну Республіку Рад на чолі з українським есером, уродженцем Бахмуту Мєдвєдєвим Ю. В. та зі столицею в Харкові.

В одній зі своїх перших відозв Всеукраїнський центральний виконавчий комітет оголошував війну «буржуазній» Українській Центральній Раді. Ця відозва була опублікована для прикриття просування вглиб України російських військ, які видавали себе за місцеві червоногвардійські загони. Зі свого боку, чисельні червоногвардійські загони, які були сформовані при місцевих більшовицьких радах, також брали участь в бойових операціях на місцях, підтримуючи просування російських червоноармійців вглиб країни. Події, які розгорталися в Харківській губернії, викликали занепокоєння повітової влади. Меншовики і есери, які були в більшості в місцевих органах самоврядування зазначали: «... більшовики не обмежаться громадянською війною в Великоросії, а будуть вести її і в Україні, нав'язуючи силою зброї свою волю і владу». Унаслідок окупації Харкова більшовиками Бахмут втратив зв'язок з Києвом [7, с. 124; 4, с. 410–413; 1, с. 62].

Разом з тим місцева влада не тільки не чинила активних дій проти більшовицькому впливу в повіті, але й не організувала належну оборону повіту з півночі, незважаючи на те, що всі знали про просування російських червоноармійців. Пояснення цьому ми знаходимо в статті Харечка Т.: «...есери і меншовики, російські і українські, виявилися ярими пацифістами і «вегетаріанцями». Вони учиняли в ревкомах перманентні повстання на словах проти громадянської війни...». Єдине, на що вони зуміли спромогтись, так це бойкотувати організації й органи місцевого самоврядування, де в більшості були більшовики [8, с. 132].

В цей же час в Бахмуті відбувся конфлікт між прапорщиком Назаровим, комісаром Донбасу по військовим справам від Бахмутського коаліційного повітового ВРК, і частинною особового складу 25-го запасного піхотного полку на чолі з полковником Меркуловим М. Назаров вимагав, щоб в повіті всі військові частини виконували тільки його накази. Солдати-українці і полковник Меркулов М. К. заявили, що будуть виконувати накази тільки УЦР. Повітовий коаліційний ВРК розцінив це як заколот і викликав з Краматорська, Дружківки, Костянтинівки робочі дружини, які оточили і роззброїли полк. В цьому ж місяці українська залога Бахмуту припинила своє існування. Понад половина козаків розійшлися по домівках, а національно свідома частина пішла до Полтави. В Бахмуті влада перейшла до рад [6, с. 67].

Опинившись без збройної сили і не розраховуючи на допомогу УЦР, місцеві політики причаїлись і стали займатися вирішенням господарських питань у земствах. Вони розраховували, що ситуацію докорінно

змінять або Українські установчі збори або Всеросійські. На їх думку, саме ці органи повинні були вирішити долю УНР [6, с. 68].

Цього ж місяця для боротьби з українськими партіями в повіті, зокрема в Горлівсько-Щербинівському районі, була створена політична організація Українських соціал-демократів інтернаціоналістів, так званих «українських більшовиків». Організація була самостійною, існувала як внутрішній відділ Горлівсько-Шербинівського комітету РСДРП(б). Основним завданням групи була агітація та пропаганда, спрямовані проти українських партій. До складу групи входили, як українці, так і особи, які спілкувались українською мовою або цікавились українським національним рухом. Група проіснувала з грудня 1917 року по квітень 1918 року і може вважатись першою політичною організацією українських націонал-комуністів.

Активному озброєнню донбаських червоноармійців і просуванню російських червоноармійців в Бахмутський повіт заважали лише українські військові частини. З північно-західного напрямку повіт прикривав 1-й Український козацький кінно-учбовий полк на чолі з Гомзіним Б. В. Цей полк дислокувався в околицях Ізюму. З півночі повіт прикривав 1-й Запорізький полк на чолі з Захарчуком С. К., який дислокувався в Куп'янську. Про це писав в своїх споминах Антонов-Овсієнко: «шлях з Харкова на Донбас був відрізаний українізованим 5-м кавалерійським запасним полком». Лозова була також зайнята бійцями 3-го Катеринославського гайдамацького куреня. В оперативному плані, який був розроблений Антоновим-Овсієнком, російські червоноармійці, захопивши Лозову та Слов'янськ, мусили зайняти Бахмутський повіт і весь Донбас [10, с. 106–111; 4, с. 322–324; 1, с. 56–57,59].

Для зв'язку з Центральним Бюро ВРК Донбасу 24 грудня в Микитівку Антонов-Овсієнко відправив матроса Григоренка. Цього самого дня він віддав наказ місцевим червоноармійцям зайняти лінію залізниці Костянтинівка – Дружківка – Краматорськ та установити зв'язок зі Слов'янськом, через який мусило йти озброєння місцевих червоноармійців. Не докладаючи значних зусиль, місцеві червоноармійці зайняли лінію Костянтинівка – Дружківка – Краматорськ, але далі вони не просунулись, тому що в Слов'янську було 200 гайдамаків. 28 грудня загін Сіверса (як потім писав Антонов-Овсієнко) був направлений, щоб «пробити шлях в Микитівку по Північно-Донецькій залізниці». 19 грудня (1 січня 1918 року), після короткого бою, 300 московських червоноармійців вибили гайдамаків зі Слов'янська і возз'єднались з місцевими червоноармійцями. 4 січня Сіверс на чолі 1-го Північного загону прибув до Микитівки. Із собою він привіз пару тисяч гвинтівок і кулеметів. Антонов-Овсієнко призначив його головнокомандуючим всіх червоноармійських загонів повіту. В указі також говорилось про організацію Червоної гвардії, але нічого не було сказано про місцеву українську владу в Бахмуті [1, с. 57-60, 71, 73, 75-76].

Після роззброєння 1-го Запорізького полку в Куп'янську зі сходу через Рубіжне в повіт проник Московський загін Сабліна (500 бійців), який розташувався по лінії Попасна –Дебальцеве. Частини Сіверса розташувались по лінії Горлівка –Дебальцеве. На початку січня в південній частині повіту йшло накопичення збройних формувань, які прибували з Росії. Саме тоді відбувся наступний яскравий епізод спротиву місцевого населення російському вторгненню. Так, на станції Сіль на ешелон Орловської артилерійської батареї був спрямований па-

ровоз без машиніста. Унаслідок зіткнення стався вибух. Було багато поранених, батарея припинила своє існування. Сіверс отримав догану за те, що не опікувався проблемою охорони тилу. Після цієї події Антонов-Овсієнко призначив на всі великі станції своїх комісарів [Там само, с. 77, 101–102].

9 січня 1918 року в повіті відбулися вибори в Українські установчі збори. Результати цих виборів невідомі. Але відомо, що незважаючи на те, що більшовики не визнавали УЦР і вибори до Українських установчих зборів, від Катеринославської виборчої округи від блоку РСДРП(б) та полку імені отамана Орлика членом Українських установчих зборів був обраний керівник ЦВРКД Харечко Т. І. [12].

В 10-х числах січня в повіт прибули 4-й кавалерійський корпус, уланський і стрілецький полки та чотири батареї, які розмістились в околицях Бахмуту. В самому місті розташувався їхній штаб. Наприкінці січня в повіт прибув особисто Антонов-Овсієнко зі своїм штабом, який розташувався в Микитівці. На той час єдиною загрозою для більшовиків в повіті були залишки 3-ї кавалерійської дивізії, частини якої розташовувались в районі Гришиного й заявили про свій нейтралітет. 31 січня Антонов-Овсієнко їздив на перемовини в Гришине, де обговорювалось питання роззброєння дивізії або її переходу на бік більшовиків. Результат перемовин нам невідомий [1, с. 108, 221].

Після прибуття військ з Росії місцеві більшовики почали відчувати себе впевненіше. Наприкінці січня (за одними з джерел) або наприкінці лютого, як стверджує Казимирчук, більшовики скликали третій Повітовий з'їзд селянських депутатів. На цей з'їзд не прибули представники від українських пар-

тій УСДРП, УПСР і від Селянської спілки та «Просвіти». Більшість делегатів були більшовиками, частина безпартійними. На з'їзді відбулось «об'єднання всіх самостійних революційних установ шляхом створення першого повітового виконавчого комітету робочих, солдатських і селянських депутатів на чолі з Казимирчуком». Таким чином, усю повноту влади в повіті захопили більшовики. До складу повітового виконкому ввійшли Медне, Моісеєнко, Литвинов, Айдінов, Фрідман, Петренко ті інші.

Цей з'їзд можна вважати закінченням періоду визнання УЦР верховною владою в Бахмутському повіті. Про це писав Медне: «Встановилась повітова влада зі всіма наслідками ...під головуванням Казимирчука – першого голови Бахмутському Повітвиконкому» [5, с. 54; 7, с. 126–127; 2, с. 262].

Незважаючи на те, що формально влада в повіті перейшла до більшовиків, на місцях залишались ще організації, які підтримували УНР та місцеві органи влади, які визнали УЦР верховною владою в Україні. Так, в Костянтинівці тільки 3 (15) березня 1918 року більшовицький загін в 100 бійців розігнав Костянтинівську раду та створив Костянтинівський більшовицький ВРК. В Юзівці продовжувала існувати міська дума і рада, в яких переважали меншовики і есери. Вони закликали місцеве населення: «...не вступати до лав Червоної армії, тому що за австро-німецькою армією йде демократична Центральна рада, яка забезпечить робочим кращі умови проживання, ніж більшовицька диктатура».

В раді Лисичанську також переважали есери і меншовики, які в збройному плані спирались на «Солдатську організацію» і «Вільне козацтво». Вони в лютому роззброїли червоногвардійські загони на Донсоді

і Скальковському руднику й навіть намагались ліквідувати окремі ВРК. Останньою великою озброєною частиною, яка визнавала владу УЦР в повіті, були залишки українізованої 3-ї кавалерійської дивізії, яка наприкінці лютого або на початку березня в похідному порядку покинула Гришине і вирушила в невідомому напрямку. Загальновідомо тільки, що з цієї дивізії в армію Української держави та армію УНР перейшла частина кавалеристів. Серед них були Біскупський В. В., Григор'єв Г. В., Сілін А. Г. та інші [3; 9, с. 232].

Джерела та література

1. Антонов-Овсеенко В. А. Записки о Гражданскойвойне. Том 1: Октябрь в походе / В. А. Антонов-Овсеенко. – М.: Издание Высшего военного редакционного совета, 1924. – 297 с.

2. Борьба за Октябрь на Артемовщине. Сборник воспоминаний и статей. 1929 г. / Острогорский М. (сост.). – М.: Изд-во «Пролетарий». – 392 с.

3. Державний архів Донецької області. – Фонд 16. – Оп. 1. – л. 225-226; л.12.

4. Ковальчук М. Битва двох революцій: Перша війна Української Народної Республіки з Радянською Росією. 1917–1918 рр. Т. 1 / М. Ковальчук. – К.: Вид-во «Стилос». 2015 – 608 с.

5. Летопись революции: журнал Комиссии по изучению истории Октябрьской революции и Коммунистической партии (большевиков) Украины. – Харьков: Дніпро, 1922. – № 1. – 254 с.

6. Летопись революции: журнал Комиссии по изучению истории Октябрьской революции и Коммунистической партии (большевиков) Украины. – Харьков: Дніпро, 1923. – № 3. – 213 с.

7. Летопись революции: журнал Комиссии по изучению истории Октябрьской революции и Коммунистической партии (большевиков) Украины. – Харьков: Дніпро, 1923. – № 4. – 340 с.

8. Летопись революции: журнал Комиссии по изучению истории Октябрьской революции и Коммунистической партии (большевиков) Украины. – Харьков: Дніпро, 1927. – № 5 (26) – 6 (27): вересень – грудень. – 467 с.

9. Летопись революции: журнал Комиссии по изучению истории Октябрьской революции и Коммунистической партии (большевиков) Украины. – Харьков: Дніпро, 1928. – № 2 (29): березень-квітень / ЦК КП(б)У. – 384 с.

10. Летопись революции: журнал Комиссии по изучению истории Октябрьской революции и Коммунистической партии (большевиков) Украины. – Харьков: Дніпро, 1930. – № 5 (44): вересень-жовтень. – 441 с.

11. Летопись украинского Донбасса. Донбасс во времена Освободительной борьбы 1917–1921 гг. / Сост. Ю. Косенко; Пер. с укр. Алина Кокошко; пер. стихов Александр Подоляк. – Ичня: Формат, 2018. – 308 с.

12. Народне життя: газета. – 26 (13) квітня 1918. – № 55.

13. Страницы истории Украины / Руководитель авт. коллектива П. Т. Фиров. – Севастополь,1997. – 304 с.

14. Українська армія в боротьбі за державність / Л. Шанковський. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1958. – 317 с.

15. ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1.– Спр. 4. – Арк. 9.

16. Юз и Юзовка / Под общей ред. Гайдук В. А. – Донецк: «Фирма "Кардинал"», 2000. – 320 с.

О. А. Савчук

ЗВІЛЬНЕННЯ КРАМАТОРСЬКА ВІД РОСІЙСЬКО-БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ НАВЕСНІ 1918 РОКУ ВІЙСЬКАМИ АРМІЇ УНР

У березні 2017 року виповнилося 100-ліття від початку Української революції 1917–1921 рр. – одного із найважливіших і найскладніших періодів в історії українського народу в XX столітті, який вже сучасниками тих подій був названий Українськими Визвольними Змаганнями. Сьогодні Україна є спадкоємицею державницьких традицій, закладених революцією 1917–1921 рр.

В ході революції український народ уперше в XX сторіччі створив суверенну національну державу з усіма належними ознаками: територія, кордони, символи, органи влади, військо, гроші, мова. Розбудовою Української Народної Республіки, Української Держави та Західно-Української Народної Республіки українці довели свій потенціал національного державотворення. Вперше після століть бездержавності відбулось об'єднання в одній соборній державі східних і західних українських земель.

Згідно з низкою урядових документів, 2017 рік є роком відзначення багатьох важливих дат Української Революції. Правдиве і державницьке висвітлення українськими дослідниками подій революції як загальнонаціонального значення, так і локального, місцевого характеру, є вкрай важливим завданням, оскільки допомагає долати важкий спадок доби радянського тоталітаризму.

Перебіг революційних подій 1917–1921 рр. в Краматорську, перебування нашого міста у складі УНР, під час двох російсько-більшовицьких окупацій, у складі

Української Держави гетьмана Павла Скоропадського та у складі УНР доби Директорії, в краматорському краєзнавстві є, до певної міри, «білою плямою». Можна стверджувати, що історія 1917–1921 рр. досі залишається недооціненою і недорозказаною, особливо з позицій української державності. Зокрема, в науковий обіг в місцевому контексті краєзнавства Краматорська ще не введені спогади українського генерала Володимира Сікевича, під керівництвом якого військова група Армії УНР в квітні 1918 р. звільнила український Донбас від російсько-більшовицьких загарбників.

Полковник Армії УНР Володимир Сікевич (згодом генерал-хорунжий) залишив велику мемуарну спадщину – в еміграції ним було видано 7 томів спогадів «Сторінки із Записної Книжки», що дозволяє набагато детальніше висвітлити події на Донбасі у 1917–1918 рр. Зокрема, в його спогадах є непоодинокі згадки про Краматорськ тих буремних часів весни 1918 року і ця інформація просто безцінна, адже дозволяє більш об´єктивно дослідити події в нашому краю, відновити справжню історичну картину і тло подій. До того ж, виходить ця інформація від людини, яка була свідком та учасником тих подій, яка дає нам докладний опис перебігу тих операцій, в яких сама брала участь, бо полковник Володимир Сікевич безпосередньо керував визвольним походом на український Донбас в квітні 1918 року.

Тому метою статті є дослідити недостатньо вивчену й маловідому широкому загалу тему з історії Краматорська – звільнення Краматорська від російсько-більшовицьких загарбників військами УНР за спогадами Володимира Сікевича. До речі, слід зауважити, що як джерело ці спогади є доволі непростими для дослідника, адже в них відсутня хронологія опису подій і тому інформація

про Краматорськ, про сам перебіг визвольного походу військ УНР на Донбас розсипана по різних томах спогадів окремими епізодами чи навіть окремими репліками.

4 березня 1918 року щойно створена 1-а Запорізька Окрема дивізія армії УНР на чолі з генералом Олександром Натієвим, за підтримки союзних німецьких військ, почала свій визвольний похід по Лівобережній Україні, Слобожанщині та на Донбас. Рухаючись, фактично, на вістрі наступу союзників, в авангарді 1-го німецького резервного корпусу (16, 45, 91, 215, 224-а ландверні дивізії та 2-га Баварська кавалерійська дивізія), в кривавих боях запорожцями і гайдамаками Натієва були визволені з-під російсько-більшовицької окупації Лубни (16 березня), Миргород (22 березня), Полтава (27 березня). Уперті бої українські війська вели при активній підтримці своїх бронепотягів та автопанцерників, адже в основному військові зіткнення відбувалися на залізничних магістралях, вузлових станціях, вздовж залізниць, якими рухалися наступаючі, тобто продовжувалася рухлива «ешелонна» війна, розпочата російськими більшовиками проти УНР ще в січні 1918 року.

Командиром 3-го Гайдамацького полку, який входив до складу Окремої Запорізької дивізії Армії УНР, був полковник Володимир Сікевич (з кінця березня 1918 р.). До складу полку, основу якого склав Гайдамацький Кіш Слобідської України, сформований Симоном Петлюрою, входили офіцери та добровольці, які переважно походили з Харківщини та Донецького регіону. До речі, значну частину особового складу 3-го Гайдамацького полку становили донецькі шахтарі, а самі гайдамаки зовнішньо вирізнялися смушковими шапками з червоними шликами та виголеними головами з довгими чорними оселедцями, закладеними за вуха.

На початок квітня 1918 року Запорізька дивізія військ УНР перетворилася на значну силу й складалася з 20 тисяч багнетів, 1000 шабель, при 5 бронепотягах, 12 автопанцерниках, 64 гарматах (48 гармат легких, 8 важких, 8 гірських), 4 літаках [11, с. 35].

З 3-го квітня 1918 р. за сумісництвом полковник Володимир Сікевич очолив Слов'янську групу українських військ Окремої Запорізької дивізії (Ілюстрація 2.). Саме ця військова група у складі трьох піхотних, артилерійського ("гарматного"), саперного ("інженерного") полків та допоміжних частин з автопанцерного дивізіона й 4 бронепотягів, отримала з Києва, від військового міністра УНР Олександра Жуківського (33-річний підполковник, творець регулярної Армії УНР) завдання звільнити український Донбас, в той час як основна частина Запорізької дивізії пішла визволяти Харків, а потім Крим:

«Прийшов наказ з Києва нашу Запорозьку Дивізію поділити на дві частини. Кожній дано окреме завдання. Перша «Кримська» група мусила іти під керування отамана Натієва і Балбачана на Крим, а друга «Славянська» під моїм керуванням на Лозову-Славянськ, в донецький район, щоби захопити там вугіль і вислати до Києва, пустити в рух всі копальні і урухомити залізничний шлях по всіх лініях. Це було на початку квітня 1918 року» (зі спогадів В. Сікевича) [7, с. 41]. Термінове звільнення «вугільного району» України було потрібне УНР для того, щоб «наладити там порядок і комунікацію по перевозу вугля у всі частини України, де його було так дуже потрібно, щоб дати можливість працювати заводам і фабрикам, потягам, кораблям та електровням» [8, с. 14].

Полковник Сікевич наводить наказ командира дивізії Натієва про її поділ на Харківську та Слов'янську групи:

«З наказу Натієва по Запорозькій групі, від 3-го квітня 1918 року:

Славянська група. Отаман Сікевич: 1-й Дорошенківський полк, 3 куреня – полковник Загродський. Богданівський полк, 2 куреня – полковник Шаповал. 3-й гайдамацький полк, 3 куреня – сотник Савелєв. 2 батареї легкої і важкої – капітан Одинець. Панцирний і броневики – полковник Болотов. Інженерна сотня – сотник Андрієвський. Старший лікар – Бахмач. Кінна сотня – сотник Ляхевич.

Ранених відправляти в Полтаву.

Посадка на станції Полтава. Маршрут Константиноград, Лозова, Славянськ. В авангарді Кіннота Гордієнківського полку. Полковник Петрів, 5 сотень» [9, с. 66]. Тут слід зауважити, що куренями в українській армії називали батальйони.

Хронологія визвольного походу «Слов'янської групи» Сікевича на Донбас перед звільненням Краматорська виглядає наступним чином: 6 квітня – звільнення ст. Лозової, 15 квітня – ст. Барвінкове (після 3-денних боїв), 17 квітня – м. Слов'янськ.

Слід зауважити, що звільнення м. Слов'янська було здійснено 3-м Гайдамацьким піхотним полком, яким командував полковник В. Сікевич. За спогадами мешканця м. Слов'янська О. Шеремета, лівого есера, а потім більшовика, активного учасника російсько-більшовицької гібридної війни проти УНР грудня 1917–січня 1918 рр. та окупації Донбасу, які були надруковані в збірнику «Боротьба за Жовтень на Артемівщині» (1929 р.), в м. Слов'янську прихід українських військ був зустрінутий урочисто і піднесено церковною ходою священників з хоругвами, за якими йшли члени місцевої думи з хлібом-сіллю і, навіть, відбувся парад на центральній площі міста: «На площі біля собору був парад, потім молебен» [13, с. 344].

Поки гайдамаки В. Сікевича розташовувалися 17 квітня в Слов'янську на перепочинок, який мав протривати декілька днів, російські більшовики в сусідньому Краматорську успішно завершували економічне пограбування розташованих тут машинобудівного, металургійного, коксобензольного та двух цементних заводів.

Як свідчить активний учасник російської (більшовицької) окупації Краматорська 1917–1918 рр. О. Чекірісов, «[...] 18 квітня 1918 року рано вранці розвідка повідомила про заняття м. Слов'янська. Ревком і краматорські більшовики відступили в напрямку Курська і Таганрога» [12, с. 305].

Радянський пропагандист і краматорський краєзнавець Микола Древетняк, в своїй праці «Гвардія машинобудівників» (1947 р.), присвяченій історії Старокраматорського машинобудівного заводу, спираючись на чисельні усні спогади краматорчан та офіційні документи, стверджує, що 18 квітня Районний Совєт робітничих і солдатських депутатів прийняв рішення вивозити до Росії (у м. Саратов) все цінне устаткування Краматорського заводу: «Ешелони увозили цінне обладнання заводу. Завантаження та евакуацію обладнання цехів проводив Ніколай Іванович Шкадінов» [3, с. 61].

В іншій своїй праці «Минуле і сьогодення заводу» (1950 р.), присвяченій історії Краматорського металургійного заводу, Микола Древетняк, вірогідно за усними свідченнями Н. Шкадінова, яскраво описує важливий епізод з демонтажу краматорських заводів в квітні 1918 року, коли більшовик Артем (Ф. Сергєєв), Голова Совнаркому маріонеткової Донецько-Криворізької Республіки, по телефонному зв'язку наказував Ніколаю Шкадінову, голові Совєту робітничих і солдатських депутатів Краматорського заводського району, терміново завершити економічне пограбування краматорських заводів: «Все цінне обладнан-

ня своїх заводів вивозьте. Я вже розпорядився вислати до вас три ешелони порожняка» [4, с. 90]. «Товариш Артем, ми виконаємо вашу вказівку!» – віддано запевнив тоді головний краматорський більшовик в слухавку [4, с. 90]. Чи думав в той момент Н. Шкадінов про майбутнє масове безробіття в Краматорську, про неминуче вимирання позбавленого своєї промисловості українського заводського селища, яке гостинно прийняло його, росіянина з Орловської губернії, коли він у 1910 році влаштувався токарем на Краматорський машинобудівний завод КМТ? Ні, не думав, бо належав до політичних діячів псевдореспубліки ДКР, які свідомо прагнули відірвати від України усі гірничі та промислові райони і морські порти, які жили в полоні власних історичних міфів і вважали територію Донецько-Криворізької Республіки російськими землями, слухняно виконуючи усі розпорядження Совнаркому РСФРР.

Описуючи в своїх спогадах визвольний похід на Донбас, В. Сікевич неодноразово наводить приклади такого більшовицького пограбування українських поселень Полтавщини і Донеччини: «Червоні вже пару днів, як почули, що їдуть війська, почали все з Карловки вивозити, як амуніцію, одяг, харчі [...]. Так само вивозять багато цукру з цукроварні» [6, с. 8]; «В Константинограді так само вивозять все, що має вартість, а залишилось тільки військо і чека» [6, с. 9]; «[...] москалі в якімсь страху забирають все, що під руками й кудись вивозять» [8, с. 9].

Подібний факт наводиться В. Сікевичем і по відношенню до звільненого Краматорська. Докладний опис самого звільнення Краматорська наводиться В. Сікевичем в 6-му томі, в розділі «Дорога від Слов'янська до Микитівки»:

«Рано наша кіннота подала сигнал до збору, і 21-го квітня вирушила [зі Слов'янська – О. С.] по великій дорозі здобувати козацьку славу. Посередині іде сотня Ляховича, на правому крилі Запорожці-Дорошенківці, а на лівому Богданці освітили себе походними дозорами і заставами, за ними через пів години рушила уся славянська група, з легкою і важкою артилерією. Для охорони Славянська, залишаю першу сотню під керуванням Волоха і Виноградова, бо наші союзники німці, вже наробили нам шкоди і треба бути дуже обережними з ними. Вони ведуть себе не як союзники наші по договору у Бресті, а завойовники України. Був случай, що у Славянську вони хотіли викинути українську частину з касарень для свого війська. Тільки рішучість нашого коменданта, що погрозив що буде стріляти, затримало їх від небезпечного виступу. В другому місці, по доносу якоїсь падлюки, німці уночі арештувати цілий відділ броневиків і всіх разом з комендантом перебили.

Я поїхав за військом автом зараз за кіннотою. Близько полудня ми прийшли до Кременторівки. Робітники як не з любов'ю, то зі страху нової влади, стрінули нас з хлібом і сіллю, і піднесли кінноті український прапор з написом: «Нехай цей стяг буде благословенням робітників у боротьбі за незалежну, соборну Україну. Ми з вами!» Сотник Ляхович під'їхав до них, приняв цей стяг і передав хорунжому і сказав: «Ми з гордістю приймаємо ваше благословення і будемо все робити, щоб ваше бажання виконати і щоб по цілій Україні і скрізь заспівали радісну пісню: «Ще не вмерла Україна!» А це мусить бути, бо військо і робітництво, це непоборима сила. Слава вам і всім робітникам по цілій Україні, які є тої самої думки, що і ви».

Після відпочинку похід рушив далі.

Сумно було дивитися, що цей осередок гігантської сили, тепер стоїть. Доміневі печі погасли і сталь в трубах застигла. Треба зміняти на нове, бо це все нездале. Скрізь тихо; нігде нечути гудків; великі комини не викидають під саме небо хмари диму. Зі всіх частин машин зняті мідяні частини, треба багато роботи, знання і матеріялу, щоб машини пустити в рух. Машини стоять, але це ще хоч біда, але безкровна, бо то машина. А от ті, що при машинах стоять, от там кипить непорозуміння, які використали агітатори, щоб робітництво перетягнути на свій бік. Річ у тім, що на заводах повернулись з фронту старі робітники, що робили тут до початку війни і домагаються щоб їх прийняли назад до роботи, а ті що тут тепер робили і слухати не хотять і один проти одного з ножами стоять.

Вийшли ми за Краматорівку. Дорога погана; поля незасіяні; кругом шахти, де копають вуголь. І в цих шахтах тихо.

Стало сонце ховатись, а ми в цей час, згідно з диспозицією, дійшли до села Дружкова. Тут Дорошенківці пішли на варту, а увесь загін збирається на відпочинок» [9, с. 37].

Таке розлоге цитування ми дозволили собі виключно заради інформативності нового джерела в історії Краматорська. Про які факти ми дізнаємося від свідка та безпосереднього учасника подій в Краматорську кінця квітня 1918 року?

По-перше, В. Сікевич в своїх спогадах використовує назву «Краматорівка» [9, с. 37] (кілька разів – у трохи перекрученій формі «Крематорівка» [9, с. 37; 7, с. 64, 65]), не знаючи назву «Краматорська» і не на-

водячи жодної іншої. Отже, маємо вагомі підстави вважати, що у 1918 році офіційною назвою заводського селища була саме «Краматорівка».

По-друге, війська УНР йшли звільняти Краматорівку із Слов'янська, а власне звільнення відбулося «близько полудня». Першими уввійшли до Краматорівки українські кіннотники сотника Ляховича і саме їм краматорські робітники піднесли хліб-сіль та прапор з побажаннями боротьби за незалежну і соборну Україну.

По-третє, В. Сікевич як очевидець підтверджує факт грабіжницького хазяйнування російських більшовиків в Краматорівці, коли на 21 квітня в селищі не працювало жодне із його підприємств, а найважливіше із заводського обладнання і устаткування було демонтоване і вивезене: «Скрізь тихо; нігде не чути гудків; великі комини не викидають під саме небо хмари диму. Зі всіх частин машин зняті мідяні частини, треба багато роботи, знання і матеріялу, щоб машини пустити в рух».

По-четверте, незнайомим для Краматорська є наведений в спогадах В. Сікевича факт гострого протистояння в селищі Краматорівка за свої робочі місця на заводі робітників, що повернулися з фронтів Першої світової війни, та робітників, які тимчасово працювали на їхніх місцях, не підлягаючи військовій мобілізації. Але що це за новонабрані робітники, яких не призивають до війська в той час, коли досвідчених професіоналів із заводських цехів посилають на фронт?

Краєзнавець Л. Зеленська повідомляє той факт, що під час Першої світової війни, «внаслідок дефіциту робочих рук на краматорські заводи за договором з представництвом Китая запрошуються робітники

з цієї країни» [5, с. 12]. Інша краматорська краєзнавець Н. Шляхтиченко звертає нашу увагу на масштаби тодішнього кадрового дефіциту, коли «біля 40% чоловіків машинобудівного і металургійного заводів було призвано до армії» і навіть дозвіл заводської адміністрації приймати на роботу жінок і підлітків не зміг вирішити проблему нестачі робітників в заводських цехах [14, с. 37]. В своїй праці «Старокраматорський машинобудівний завод: Нариси історії» дослідниця наводить свідчення головного інженера заводу В. Подольського про те, що саме директор заводу Л. Гужевський за договором з китайським представництвом в Росії запросив на завод китайських робітників. «Фотографія 1915 року, яку передала музею родина Чернишевих, підтверджує цей факт. На світлині зображені китайські робітники з механічного цеху (зараз № 1)» [14, с. 37].

На нашу думку, саме із китайськими робітниками входять в гостре протистояння місцеві робітники Краматорівки, мобілізовані до царської армії, які після підписання УНР Берестейського миру почали масово повертатися додому в лютому-березні 1918 року. Для розуміння подальшої ролі цих китайських робітників Краматорівки, які складали, вірогідно, не менше третини робітників Краматорського машинобудівного заводу в 1915–1917 рр. і які тут навесні 1918 року виявилися зайвими і небажаними в селищі, хочеться навести цікавий тогочасний документ. Головнокомандувач російсько-більшовицькими окупаційними військами в Україні Володимир Антонов-Овсієнко 22 квітня 1918 року видав розпорядження про формування революційних батальйонів із китайців, що працювали на різних підприємствах Донецького басейну:

«Фабрично-заводським та рудничним управлінням.

Категорично приписую ніяких перешкод для переходу китайських робітників у Червону армію не чинити. Найменша спроба в цьому відношенні спричинить найсуворішу відповідальність. Тов. Шен Чит-Хо уповноважується з формування революційних батальйонів із середовища китайців, що працюють на заводах та рудниках Донецького басейну. Усі організації та установи зобов'язані допомагати Шен Чит-Хо в його роботі.

Главковерх Овсієнко-Антонов» [2, с. 58].

Загальновідомим фактом є те, що російсько-більшовицькі війська в окупованій ними Україні, під командуванням Володимира Антонова-Овсієнка, не маючи підтримки з боку українського населення, намагалися сформувати свої військові частини з чужоземців (військовополонених та іноземних громадян): латишів, румунів, німців, сербів, угорців, китайців. Після захоплення Києва у лютому 1918 більшовики навіть організували тут Штаб Міжнародних революційних військ, що розпочав набір добровольців до інтернаціональних частин, які відіграли важливу роль у встановленні та утриманні більшовицької влади на території не лише України, а й всієї колишньої Російської імперії. За оцінками сучасного російського публіциста М. Назарова, у ході воєнних дій 1918–1920 рр. російські більшовики використали близько 300 тис. найманих вояків-інтернаціоналістів. Вони складали основу загороджувальних і каральних загонів, оскільки були типовими найманцями, не мали кровних родинних зв'язків з місцевим населенням і не співчували йому (особливою жорстокістю вирізнялися китайці), а також не піддавалися агітації та пропаганді, на відміну від етнічних українців чи росіян. Після завершення воєнних дій інтернаціональні частини було розформовано, однак більшість воя-

ків-інтернаціоналістів прийняла радянське громадянство і залишилася в СРСР. Наприкінці 1930-х рр. багатьох із них було репресовано.

Припускаємо, що значна частина краматорських робітників-китайців у 1917–1918 рр. пішла на військову службу до російських більшовиків, під їх командуванням воювала проти українців та німців на Донбасі, разом з ними «партизанила» в районі Краматорськ – Слов'янськ – Ізюм, а потім відступила за межі України, в Росію. На таку думку наводить той факт, що відомий в Краматорівці більшовик Михаїл Карнаухов, організатор місцевого загону Червоної гвардії з робітників Краматорського машинобудівного заводу восени 1917 року, командир Слов'янського партизанського загону з краматорських і слов'янських робітників весною 1918 року, «у 1918 році командував китайським піхотним батальйоном» [1, с. 21]. Чи не з китайців складався в переважній більшості той загін червоногвардійців Карнаухова в 200 багнетів, силами якого встановлювалася російська окупаційна влада більшовиків як в Краматорівці, так і в Слов'янську, Дружківці та Бахмуті восени 1917 року? Чи не китайськими робітниками-червоногвардійцями Карнаухова або під дулами їхніх гвинтівок вантажилося все найцінніше обладнання краматорських заводів для вивозу до Росії (м. Саратов) наприкінці квітня 1918 року? І чи не з ними «партизанив» Карнаухов, а потім й командував ними ж вже як регулярною частиною РСЧА, коли з «партизанських» (диверсійних) загонів російських більшовиків, вже на території Радянської Росії формувалися регулярні військові з'єднання, наприклад, такі як 11-а армія РСЧА? Відповіді на ці питання ще належить встановити краматорським краєзнавцям.

І, в-пятих, доволі несподіваним виглядає свідчення В. Сікевича як очевидця, що краматорські землі відносилися до вугледобувного району: «Вийшли ми за Краматорівку. Дорога погана; поля незасіяні; кругом шахти, де копають вугіль. [...] заїхали поміж шахту; куди не подивишся, скрізь криниці з примітивними спусками до середини» [9, с. 37-38]. Пошук джерел, які могли б підтвердити або ж заперечити дане твердження як помилкове, виявив, що такий погляд на краматорські околиці вважався типовим від початку XX ст. Наприклад, в одному з номерів щотижневого журналу «Щит» за 1906 рік, в статті «Народний рух» повідомляється: «[...] Страйк вже почався. Застрайкували біля Юзівки 15 рудників, біля Краматорівки зупинилися рудники і два заводи. Відбуваються мітинги. До страйкуючих рудників стягуються війська, прибув каральний потяг з гарматами та кулеметами, виїхав Катеринославський генерал-губернатор». А в «Літописі російської революції» (Том 3) міститься повідомлення, датоване 19 червня 1907 року: «Вчора в Краматорівці арештовано троє робітників і відправлені в слов'янську тюрму. Робітники навколишніх рудників і заводів почали з'їжджатися до Слов'янська, вимагаючи звільнення арештованих. Прибулі війська розігнали робітників».

Хронологія визвольного походу «Слов'янської групи» на Донбас після звільнення Краматорська, за спогадами В. Сікевича виглядає наступним чином: 21 квітня – м. Дружківка, ст. Дебальцево, 22 квітня – м. Костянтинівка та м. Юзівка, 23 квітня – м. Горлівка та ст. Микитівка (після 2-денних боїв), 24 квітня – ст. Ковпаково.

«24 квітня, 1918 року, в 3 години 26 хвилин, війська славянської групи зайняли станцію Колпаково, що на кордоні України і земель війська Дону, вигнали

ворогів далеко за кордон. З того дня жовто-блакитний прапор на кордоні цих земель давав знати цілому світу, що український народ має свою державу вільною і незалежною. Слава українському народу, який скинув зі своєї матері ланцюги, які вона носила триста років. Союзники наші в двох переходах за нами" – Отаман Сікевич» (з телеграми В. Сікевича уряду УНР) [7, с. 63].

Перемога над російсько-більшовицькими загарбниками українським військовикам далася нелегко, бо в тих весняних боях близько 100 запорожців і гайдамаків Слов'янської групи загинуло, ще майже 400 дістали поранення [10].

За спогадами В. Сікевича, на щойно встановленому кордоні війська Слов'янської групи простояли два дні, після чого, 26 квітня виступили на призначені місця постійної дислокації в Донбасі:

«[...] Ми виступили на призначені місця: Дорошенківці – в Бахмут; Гайдамаки – в Славянськ і Микитівку; Богданівці – в Дебальцево; а панцерники – в Краматорівку. Мій штаб розташувався у Микитівці. Цим ми закінчили наше перше завдання. Вечером я віддав візиту німецькому комендантові, а він зараз же ревізував мені і ми поділили свої військові обов'язки» [7, с. 64].

Отже, В. Сікевич засвідчує розташування в Слов'янську піхотних підрозділів 3-го Гайдамацького полку, який власне кажучи й контролював сусідню Краматорівку протягом квітня-листопада 1918 року, дислокуючись в Слов'янську, в той час як сама Краматорівка стала місцем перебування українського автопанцерного дивізіону (загону козаків на бронеавтомобілях). За деякими даними цей дивізіон складався з 12 бронеавтомобілей, зокрема в своїх спогадах активний діяч Української революції 1917–1921 рр. Ярослав

Штендера згадує: «До складу Корпусу входив 1-й автоброневий дивізіон сотника Болдиріва, що мав 8 легких і 4 важких броневих машин» [15]. Під «Корпусом» він має на увазі Окремий Запорозький Корпус Армії УНР під командуванням генерала О. Натієва, в який було перейменовано 1-у Окрему Запорозьку дивізію після напливу до неї добровольців в ході визволення Лівобережної України та Слобожанщини із Харковом включно. Офіційною ж назвою військового підрозділу, яким командував сотник Олександр Болдирів (до речі, уродженець Слов'янська) було – «1-й Запорозький автопанцерний дивізіон».

З наказу Натієва по 1-й Запорізькій Окремій дивізії армії УНР, від 3-го квітня 1918 року, який наведений в спогадах В. Сікевича і вже цитований тут, дізнаємося, що автопанцерним дивізіоном ("панцерниками") і чотирма бронепотягами ("броневиками") Слов'янської групи командував полковник Болотов [9. С. 66]. Його персонально відзначив за героїзм в запеклому бою за ст. Микитівку командир Слов'янської групи: «Загально бій скінчився на нашу користь. Я вислав телеграму до генерала Натієва, військового міністерства і преси: «Микитівка, Горлівка і Ртутний завод у наших руках [...]. Найбільше відзначились у цьому бою: полковник Загродський, сотник Ляхович, Новіков, полковник Болотов, кадет Леонід Сікевич, однорічники Дунаєв і Геращенко, козаки Єфименко, Буц і Чорнейко, сотники Савелів і Баїв; списки відзначених козаків вишлють полки окремо. Продовжую наступ на Дебальцеве. – Отаман Сікевич» [9, с. 40].

Вважаємо, що вибір українським військовим керівництвом заводського селища Краматорівка в якості місця дислокації бронечастин Слов'янської групи, не просто був невипадковим, а й фактично свідчив про створення тут

української ремонтної бронебази, першої на Донбасі. Краєзнавець Н. Шляхтиченко стверджувала, що в роки Першої світової війни СКМЗ не лише випускав снаряди, гарматні стволи та лафети, тобто відповідну для бронечастин зброю, але й ремонтував паровози [14, с. 37]. А краєзнавець Л. Зеленська наводить спогади краматорського старожила А. Буднікова, який згадував як на машинобудівному заводі Краматорського Металургійного Товариства виготовлялися паротяги для внутрішньозаводського транспорту [5, с. 112–113]. Тобто, близькість залізничної станції, промислове обладнання, сировина, зброя і досвідчені інженерні та робітничі кадри безумовно сприяли створенню саме в Краматорівці справжньої фронтової бронебази з ремонту бронепотягів та бронеавтомобілів ("панцерних самоходів"). Краєзнавець М. Древетняк, до речі, наводить приклад функціонування такої української бронебази в Краматорівці, але вже за часів гетьманату: «29 травня 1918 року українські націоналісти прибуксували на завод для ремонту спотворений Червоною армією бронепотяг «Тарас Бульба» [3, с. 62].

Виходить, що в 1919 році відома російсько-більшовицька ремонтна бронебаза Південного фронту, організована інженером К. Сіркеном на базі Краматорського машинобудівного заводу, була лише копіюванням, продовженням досвіду військовиків УНР та Української держави гетьмана П. Скоропадського. І першим начальником Краматорської бронебази слід вважати полковника О. Болотова, людину хоробру, талановиту, але з трагічною долею.

В своїх спогадах В. Сікевич описує кричущий випадок свавілля німецького командування по відношенню до українських військовослужбовців, який мав місце саме в Краматорівці квітня 1918 року:

«25 квітня, через донос якогось мерзотника, німці зробили трус в Крематорівці під претекстом, що там більшовики мають свій головний штаб. Не питаючи нікого, арештували полковника Болотова і 16 козаків і всіх їх без суда розстріляли, а їх панцирники забрали до себе. Я негайно запротестував перед німцями, вони відповіли, що зробили це тому, що один чоловік в уніформі австрійського старшини, який знаменито говорив по-німецьки, приніс багато документів, очевидно сфабрикованих самим, що панцирники в злуці з червоними, щоб знищити німців. Розуміється, це була провокація і я за згодою німців назначив слідство. Я був переконаний, що полковник Болотов був людиною чесною і великим патріотом. В той час, як ішло слідство, в Україні почався знова нелад [...] Затерлось і слідство про полковника Болотова, бо це слідство було не на руку союзникам» [7, с. 65, 66].

В іншому томі спогадів про даний трагічний випадок В. Сікевич повідомляє додаткову інформацію:

«[...] наші союзники німці, вже наробили нам шкоди і треба бути дуже обережними з ними. Вони ведуть себе не як союзники наші по договору у Бресті, а завойовники України. Був случай, що у Слав'янську вони хотіли викинути українську частину з касарень для свого війська. Тільки рішучість нашого коменданта, що погрозив що буде стріляти, затримало їх від небезпечного виступу. В другому місці, по доносу якоїсь падлюки, німці уночі арештувати цілий відділ броневиків і всіх разом з комендантом перебили» [9, с. 37].

Таким чином, зі свідчень В. Сікевича виплиає, що вбитий внаслідок німецького беззаконня український старшина, полковник О. Болотов був військовим комендантом Краматорівки, і що його арешт

за доносом «австрійського старшини» було здійснено німцями саме вночі. До речі, в одному місці своїх спогадів В. Сікевич говорить, що німецькі репресії були спрямовані проти автопанцерного дивізіону (загону козаків на бронеавтомобілях), а в іншому місці вказує, що арештований був «відділ броневиків», тобто бронедивізіон, який на початок визволення українського Донбасу нараховував у своєму складі чотири бронепотяги. Думається, що підступний удар німецького командування був спрямований по усім бронечастинам Слов'янської групи Окремого Запорозького корпусу Армії УНР, без яких контроль влади УНР над цілим регіоном Донеччини, надважливим для української державності своїм гірничо-промисловим потенціалом (вугілля, кокс, метал, машини, хімія, цемент, залізниці тощо) був би не ефективним. Метою цієї німецької спецоперації, спрямованої на підрив влади УНР на Донбасі, був перехід українських автопанцерників, бронепотягів та ремонтної бронебази в Краматорівці під повний контроль німців, що негайно збільшило б їхній реальний вплив у цьому важливому регіоні фактично окупованої ними (під виглядом союзної допомоги) України.

Для сучасних краматорчан важливим є те, що за допомогою спогадів генерала Сікевича вдалося встановити ім'я українського героя, патріота, який віддав своє життя разом із підлеглими в селищі Краматорівка за визволення українського Донбасу з-під будь-якої чужоземної окупації, за вільну і соборну Україну, за процвітання своєї Батьківщини – О. Болотова, полковника Армії УНР.

Полковник О. Болотов і генерал-хорунжий В. Сікевич – це наші герої часів УНР для Краматорська, варті вдячної пам'яті краматорчан та увічнення в назвах краматорських вулиць, пам'ятниках і меморіальних до-

шках. Думається, що недовго чекати краматорчанам й на появу монументу на честь українських військовослужбовців (запорожців і гайдамаків) Армії Української Народної Республіки, які загинули за наше місто і нашу свободу, прагнучи захистити нас від чужоземної влади, від майбутніх масових розстрілів та тюрем для інакодумців, націоналізацій і колективізацій, голодоморів, терору і репресій. Вони цього прагнули понад усе і робили це, не зважаючи ні на що. Тому нам в Краматорську треба віддати належне тим, хто гинув за нас, виконуючи до останнього свій священний обов'язок перед своєю Батьківщиною – Україною.

Джерела та література

1. Белявец В. Ф. Донецкие мстители: записки партизана / Влас Белявец. – Донецк: Донецкое книжное издательство, 1962. – 167 с.

2. Бондаренко О. Г. Протистояння. Історичний нарис / Олександр Бондаренко. – Київ: Видавництво «Стікс», 2013. – 360 с.

3. Древетняк Н. Гвардия машиностроителей / Николай Древетняк / Под редакцией В. Д. Мочалова. – Краматорск: Машгиз, 1947. – 127 с.

4. Древетняк Н. Минуле і сьогодення заводу / Николай Древетняк. – Киев: Государственное издательство политической літератури УССР, 1950. – 129 с.

5. Зеленская Л. И. «Мы наш, мы новый мир построим...» (Портрет Краматорска 1927–1928 гг.) / Лидия Зеленская. – Краматорск: Тираж-51, 2012. – 759 с.

6. Сікевич В. Сторінки із Записної Книжки / Володимир Сікевич. – Вінніпег, Накладом Української Стрілецької Громади, друком Нового Шляху, 1943. – Т. 2. – 77 с.

7. Сікевич В. Сторінки із Записної Книжки / Володимир Сікевич. – Вінніпеґ, Накладом Української Стрілецької Громади, друком Нового Шляху, 1945. – Т. 3. – 73 с.

8. Сікевич В. Сторінки із Записної Книжки / Володимир Сікевич. – Едмонтон, Альберта, накладом автора, 1947. – Т. 5. – 77 с.

9. Сікевич В. Сторінки із Записної Книжки / Володимир Сікевич. – Едмонтон, Альберта, накладом автора, 1949. – 77 с.

10. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921) / Ярослав Тинченко. – К.: Темпора, 2011. – Кн. 2. – 355 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://coollib.com/b/178326/read#t11

11. Удовиченко О. І. Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921 / Олександр Удовиченко. – К.: Україна, 1995. – 206 с.: іл.

12. Чекирисов А. Краматорцы под сапогом оккупантов и белогвардейцев / Алексей Чекирисов // Борьба за Октябрь на Артемовщине: Сборник воспоминаний и статей. Под ред. М. Острогорского. – Харьков: «Пролетарий», 1929. – С. 305–314

13. Шеремет А. Гетманщина и немецкая оккупация в Славянске / Александр Шеремет // Борьба за Октябрь на Артемовщине: Сборник воспоминаний и статей. Под ред. М. Острогорского. – Харьков: «Пролетарий», 1929. – С. 344–349.

14. Шляхтиченко Н. Д. Старокраматорский машиностроительный завод: Очерки истории / Надежда Шляхтиченко. – Харьков: СП «ИНАРТ», 1996. – 350 с.

15. Штендера Я. Засуджений до розстрілу / Ярослав Штендера. – Львів: Червона калина, 1995. – 255 с.

О. А. Савчук

УКРАЇНСЬКА БРОНЕБАЗА У КРАМАТОРСЬКУ: МАЛОДОСЛІДЖЕНА СТОРІНКА ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА ДОНЕЧЧИНІ

У квітні 1918 року Слов'янська група військ Окремої Запорізької дивізії Армії УНР за три тижні звільнила український Донбас від російсько-більшовицької окупації. Сили Слов'янської групи, якими командував полковник Володимир Сікевич, складалися із трьох піхотних полків, артилерійського і саперного полків, автопанцерного дивізіону з 12-ти бронеавтомобілів: 8 легких (озброєних двома кулеметами) і 4 важких (озброєних гарматою і двома-трьома кулеметами) [12], 4-х бронепоїздів та допоміжних частин. Із спогадів Володимира Сікевича випливає, що автопанцерним дивізіоном («панцерниками») і бронедивізіоном («броневиками») Слов'янської групи, тобто всіма її броневими частинами командував полковник О. Болотов.

Володимир Сікевич у своїх спогадах повідомляє також, що після звільнення Донеччини, із 30 квітня 1918 року в Краматорську (тогочасне селище Краматорівка) розмістилися бронечастини Слов'янської групи, тоді як українські піхотні полки, що входили до неї, отримали дислокацію в Бахмуті, Слов'янську, Дебальцевому та Микитівці: «[…] Ми виступили на призначені місця: Дорошенківці – в Бахмут; Гайдамаки – в Слов'янськ і Микитівку; Богданівці – в Дебальцеве; а панцерники – в Краматорівку. Мій штаб розташувався у Микитівці. Цим ми закінчили наше перше завдання. Вечером я віддав візиту німецькому комендантові, а він зараз же ревізував мені і ми поділили свої військові обов'язки» [9, с. 64].

Вважаємо, що згаданий Володимиром Сікевичем факт вибору військовим керівництвом УНР заводського селища Краматорівка як місця дислокації українських броньових сил свідчив про створення тут української військової бронебази – першої на Донбасі ремонтної бази, призначеної для поточного та капітального ремонту й відновлення бойової бронетехніки: бронепоїздів («броневиків», «панцерників») та бронеавтомобілів («автопанцерників», «панцерних самоходів»). Питання про організацію на українській бронебазі в Краматорівці виробництва нових панцерних потягів на сьогодні залишається відкритим. Взагалі, факт існування української військової бронебази на Донбасі у 1918 році залишається маловивченим серед істориків та краєзнавців, а спеціальні дослідження з цієї проблеми відсутні у вітчизняній воєнно-технічній та воєнно-історичній літературі.

В період Української революції та Визвольних змагань 1917–1921 рр. Донеччина неодноразово була ареною запеклих боїв між українськими збройними формуваннями, російсько-більшовицькою Червоною армією, російсько-білогвардійською Добровольчою Армією генерала Денікіна («Білою армією»). Ці воєнні дії стали зірковим часом бронепоїздів та залізничних військових ешелонів, адже в маневровій війні ключовою була боротьба за залізниці як основний засіб для швидкого перекидання військ, боєприпасів, хліба. І саме бронепоїзд застосовувався в такій війні для прориву фронту, рідше – для оборони. Внаслідок того, що залізнична мережа на Донбасі була однією з найгустіших в Україні, концентрація бронепоїздів на цьому напрямку була завжди високою.

Броньований потяг (скорочено бронепотяг) – озброєний опанцерований потяг, тобто окутий броньованими листами, призначений для ведення бойових дій на заліз-

ничних шляхах та в смузі залізниці. Звичайно до складу такого панцерного потяга входили опанцерований, тобто окутий броньованими листами, локомотив та декілька броневагонів із гарматно-кулеметним озброєнням для команди такого броневика [7, с. 29].

Специфіка бойового застосування панцерних потягів (бронепоїздів) безумовно потребувала наявності ремонтної бази, розташованої неподалік від зони бойових дій, в ближньому фронтовому запіллі. «Фортеці на колесах» завжди ставали першочерговою мішенню для ворожої артилерії. Тому, після виходу із боїв броневики (бронепотяги) неодмінно потребували поточного або ж капітального ремонту. Під час бою паровозній команді панцирного потягу доводилося то різко гальмувати, то ривком уводити свій броневик з-під ворожого гарматного обстрілу. Зрозуміло, що такий режим роботи викликав швидке зношення тяги локомотивів та рухомого складу. Тому часто ремонту потребували й панцерні потяги, що не отримували бойових пошкоджень [7].

Тобто, в цьому важливому промисловому і, водночас, прикордонному регіоні (Донбасі), з його розгалуженою мережею залізничних шляхів сполучення, українська ремонтна бронебаза обов'язково мала з'явитися з об'єктивних причин.

Вважаємо, що такий вибір Краматорська в якості української бронебази на теренах Донеччини, засвідчений Володимиром Сікевичем, був зовсім невипадковим і мав під собою дуже серйозне підґрунтя.

Ще до Першої світової війни машинобудівний завод Краматорського Металургійного Товариства, окрім машин, механізмів та обладнання для сталеливарного й прокатного виробництва, підйомних машин і кранів, випускав парові котли, тендери і паротяги для внутрішньозаводських

перевезень (Ілюстрація 4). Даний цікавий факт має підтвердження, як в спогадах старожилів та фотодокументах, так і в рекламній інформації заводу: газетних рекламних оголошеннях (Ілюстрація 5), плакатній рекламі (Ілюстрація 6).

Наприклад, плакатна реклама заводу інформує, що локомотиви випускалися в Краматорівці легкого і середнього класу, а за типом належали до тендерних і безтендерних (танк-паротягів). Останні були придатні для водіння приміських поїздів та для маневрової роботи на станціях і внутрішньозаводських територіях, бо були розраховані для роботи на залізничних коліях різної ширини: як нормальної, так і вузької, а також були більш зручними в експлуатації в умовах криволінійності залізничних шляхів на внутрішньозаводських територіях. Також, на наш погляд, доволі красномовним свідченням можливостей паровозного виробництва на машинобудівному заводі Краматорського Металургійного Товариства є той беззаперечний факт, що виробництво локомотивів велося краматорцями спільно з німецькою фірмою «August Borsig» (м. Берлін), яка була тоді одним з визнаних лідерів європейського паровозобудування (Ілюстрація 6).

Краєзнавець Надія Шляхтиченко стверджувала, що в роки Першої світової війни Краматорський машинобудівний завод не лише випускав снаряди, гарматні стволи та лафети, тобто відповідну для бронечастин зброю, але й ремонтував паротяги для далеких пасажирських і товарних перевезень [11, с. 37]. Краєзнавцю Володимиру Коцаренку відома стара світлина, на якій зображений паротяг виробництва Путіловського заводу, а на кабіні машиніста видно табличку із написом «Большой ремонтъ исполненъ Машиностроительным заводом Краматорского металлургического обще-

ства». А краєзнавець Лідія Зеленська наводить письмові спогади краматорського старожила Олександра Буднікова, що проживав в нашому місті з 1903 року, працюючи копірувальником технічної контори машинобудівного заводу Краматорського Металургійного Товариства, який згадував, що на цьому заводі виготовлялися паротяги для внутрішньозаводського транспорту [3, с. 112–113].

За твердженням відомого дослідника історії російського паровозобудування Є. І. Мокршицького, на початку XX ст. в Російській імперії діяли такі нові паровозобудівні заводи як: Брянський, Путіловський, Сормовський, Харківський, Луганський, Миколаївський і Краматорський [4, с. 81–86]. Якщо перші п'ять із перелічених заводів були спеціалізованими і виготовляли паротяги серійно, то для Миколаївського суднобудівного заводу та Краматорського машинобудівного заводу виробництво паровозів було не основною, а додатковою продукцією, яка виготовлялася, як правило, на замовлення і невеличкими партіями [4, с. 86], хоча дана проявлена здатність до паровозобудування яскраво демонструвала універсальний характер цих двох заводів, їх величезний потенціал в сфері машинобудування.

До того ж, Краматорський машинобудівний завод був не лише тодішнім найсучаснішим заводом Донбасу в своїй галузі. Він був ще й унікальним заводом цього промислового регіону, бо належав до надзвичайно рідкісної категорії заводів в усій Російській імперії – він був заводом повного циклу, адже мав власне металургійне виробництва – три доменні печі задовольняли основні потреби машинобудівного заводу в металі.

Отже, організаторам української бронебази в Краматорську можна було розраховувати на відповідне промислове обладнання, сировину і необхідні матеріали

та на кваліфіковані інженерні й робітничі кадри (механіки, токарі, слюсарі, прокатники тощо), що мали відповідний фах і виробничий досвід.

Не останню роль, на нашу думку, зіграв й фактор безпосередньої близькості Краматорського заводу (150–200 метрів) до залізничної вантажопасажирської станції Краматорської, що мала характер вузлової, звідки бронепоїзди могли бути перекинуті в три різні напрямки. Адже тут сходилися колії трьох найважливіших залізниць Донбасу – Донецької Кам'яновугільної залізниці, Південних казенних залізниць та Північно-Донецької залізниці. Сукупна довжина цих залізниць перевищувала половину довжини всіх залізниць України на той час [8].

Вважаємо суттєвим фактором й те, що пристрілювання гармат панцерної техніки, що побували в ремонті, могло вестися безпосередньо із заводської території по мішеням на сусідній Крейдяній горі, як це відбувалося в квітні 1919 року, коли в Краматорівці діяла російсько-більшовицька бронебаза Червоної армії (13-ї армії Південного фронту). Про факт такого пристрілювання в ході ремонтних робіт на російсько-більшовицькій бронебазі в Краматорівці повідомляє краєзнавець Володимир Коцаренко [5, с. 87].

Сприяло, на нашу думку, й те, що на Краматорській станції знаходилося паровозне оборотне депо Донецької Кам'яновугільної залізниці, призначене для відпочинку паровозних бригад, поточного обслуговування локомотивів, яке мало ангар, розрахований на шість паровозів [6]. Там локомотив розвертали на поворотному трикутнику, спрямовували в спеціальне стійло, де паротяг могли обслужити, екіпірувати водою та паливом, оглянути відповідальні вузли і деталі, зробити дрібний поточний ремонт локомотива й рухомого складу або спрямовували на виїзд із депо.

Такі залізничні депо будувалися на великих станціях, там, де формувались та відправлялись товарні й пасажирські потяги. При депо, як правило, утворювалося ціле селище, в якому жили й інженери-залізничники, й ремонтники (механіки, слюсарі, токарі тощо), й паровозні бригади. При кожному оборотному депо були обладнані невеличкі залізничні ремонтні майстерні, де обов'язково була кузня та найпростіший верстатний парк: токарний, фрезерний, стругальний, свердлильний і наждачний верстати. Щоб заливати підшипники ковзання, в кожному депо був заливна ділянка. Працювали в депо і з чавунним литтям, хоча це було далеко не в кожному депо. На території депо розташовувалися водонапірна вежа (водокачка) і склади палива: дров'яний та вугільний склади. Для локомотивів був потрібний пісок для запобігання боксування, тому при депо була сушарка для піску, склад сухого піску і пристрої екіпірування піском локомотивів. Також на території депо були колії для відстою локомотивів. Крім того, в депо паротяги чистили від золи, шлаку та сажі з димової коробки – для цього теж відводилися спеціальні колії [6].

Всі споруди локомотивного господарства розташовувалися на території станції в певному порядку, що забезпечувало найбільш пряме проходження локомотива при виконанні екіпірувальних операцій – постачання піском, мастильними матеріалами, паливом, водою, зовнішньої обмивки, огляду, а, при необхідності, і повороту локомотива [6].

Тобто, близькість залізничної станції та наявність оборотного депо, промислове обладнання, сировина, зброя і висококваліфіковані, технічно грамотні кадри безумовно сприяли створенню 30 квітня 1918 року українським військовим командуванням УНР саме в Крама-

торівці бронебази з ремонту панцерних потягів та авто панцерників, бо в межах Донеччини Краматорівка найбільше відповідала усім критеріям для розміщення саме тут бронебази і мала усі потрібні для цього ресурси.

Краєзнавець Микола Древетняк, до речі, наводить цікавий приклад функціонування української бронебази в Краматорівці за часів Української Держави гетьмана Павла Скоропадського (травень–листопад 1918 року): «29 травня 1918 року українські націоналісти прибуксували на завод для ремонту спотворений Червоною армією бронепотяг «Тарас Бульба». Його не можливо було відновити» [2, с. 62]. Із подальшого опису даного епізоду випливає, що ремонт цього пошкодженого в боях українського броневика відбувався саме в механічному цеху Краматорського машинобудівного заводу [2, с. 62–63].

Серед спогадів краматорських більшовиків – учасників російсько-української війни 1917–1918 рр., які друкувались протягом 1957 року в газеті «Краматорська правда» під рубрикою «В битвах за владу Рад», знаходиться ще одне свідчення про функціонування української бронебази в Краматорівці за часів Української Держави (травень–листопад 1918 року): «В 1918 році на молоду радянську землю вторглись інтервенти і банди... [...] Частина членів краматорської більшовицької організації відступила з міста, а частина залишилася та пішла в підпілля для ведення підривної роботи серед інтервентів і банд. Єрмолов Гаврила Максимович був залишений в підпіллі й виконував завдання більшовицької організації. Інтервенти силою зброї примушували робітників здійснювати ремонт несправних броневиків. За завданням партії Єрмолов організував робітників на саботаж та зрив ремонту, щоби

не дати можливості танкам брати участь у воєнних діях проти Червоної гвардії. Інтервенти дізналися про це і здійснили поголовні арешти. Був заарештований й Єрмолов» [1, с. 2].

Під «інтервентами» в наведеному свідченні малися на увазі союзні УНР німецькі війська, які допомагали в березні-квітні 1918 року Окремій Запорозькій дивізії УНР звільняти українські землі від російсько-більшовицької окупації, а під «бандами» – українські війська цієї Окремої Запорозької дивізії, зокрема її Слов'янська група під командуванням Володимира Сікевича. Згадані в джерелі «танки», ремонт яких більшовикам Краматорська конче потрібно було зірвати – це танк-паровози, тобто безтендерні локомотиви, дуже ефективні для маневрування на криволінійних коліях внутрішньозаводських територій.

Отже, аналіз джерел свідчить, що російсько-більшовицька ремонтна бронебаза Південного фронту, організована в 1919 році інженером Костянтином Сіркеном на базі Краматорського машинобудівного заводу, була лише копіюванням, продовженням практичного досвіду військовиків Української Народної Республіки та Української Держави гетьмана Павла Скоропадського.

Відкритим на сьогодні питанням залишається те, хто саме очолив ремонтну бронебазу Армії УНР в Краматорівці наприкінці квітня 1918 року. На нашу думку, є вагомі підстави вважати першим начальником Краматорської бронебази полковника О. Болотова, людину хоробру, талановиту, але з трагічною долею.

В своїх спогадах Володимир Сікевич описує кричущий випадок свавілля союзного німецького командування по відношенню до українських військовослужбовців, який мав місце в Краматорівці в квітні 1918 року: «25 квітня, через донос якогось мерзотника, німці зробили трус в Краматорів-

ці під претекстом, що там більшовики мають свій головний штаб. Не питаючи нікого, арештували полковника Болотова і 16 козаків і всіх їх без суда розстріляли, а їх панцерники забрали до себе. Я негайно запротестував перед німцями, вони відповіли, що зробили це тому, що один чоловік в уніформі австрійського старшини, який знаменито говорив по-німецьки, приніс багато документів, очевидно сфабрикованих самим, що панцерники в злуці з червоними, щоб знищити німців. Розуміється, це була провокація і я за згодою німців назначив слідство. Я був переконаний, що полковник Болотов був людиною чесною і великим патріотом. В той час, як ішло слідство, в Україні почався знову нелад [...] Затерлось і слідство про полковника Болотова, бо це слідство було не на руку союзникам» [9, с. 65–66].

В іншому томі своїх спогадів про даний трагічний випадок Володимир Сікевич повідомляє додаткову інформацію: «[...] наші союзники німці, вже наробили нам шкоди і треба бути дуже обережними з ними. Вони ведуть себе не як союзники наші по договору у Бресті, а як завойовники України. Був випадок, що у Слов'янську вони хотіли викинути українську частину із касарень для свого війська. Тільки рішучість нашого коменданта, що погрозив що буде стріляти, затримало їх від небезпечного виступу. В другому місці, по доносу якоїсь падлюки, німці уночі арештувати цілий відділ броневиків і всіх разом з комендантом перебили» [10, с. 37].

Таким чином, зі свідчень Володимира Сікевича випливає, що вбитий внаслідок німецького беззаконня український старшина, полковник Болотов був військовим комендантом Краматорівки.

До речі, в одному місці своїх спогадів Володимир Сікевич говорить, що німецькі репресії були спрямовані проти автопанцерного дивізіону (загону козаків на бро-

неавтомобілях), а в іншому місці вказує, що арештований був «відділ броневиків», тобто дивізіон панцерних потягів, який на початок визволення Українського Донбасу нараховував у своєму складі не менше чотирьох бронепоїздів. Із цього випливає, що О. Болотов керував усіма панцерними частинами Слов'янської групи в Донбасі, розташованими, як відомо, в Краматорівці. Вважаємо, що саме він називається «комендантом броневиків» (бронепотягів), а значить О. Болотов і міг бути першим начальником Краматорської бронебази українських військ.

Думається, що підступний удар німецького командування був спрямований по усім бронечастинам Слов'янської групи Окремого Запорозького корпусу Армії УНР, без яких дієвий контроль влади УНР, а пізніше Української Держави, над цілим регіоном Донеччини, надважливим для української державності своїм гірничо-промисловим потенціалом (вугілля, кокс, метал, машини, хімія, цемент, залізниці тощо), був не можливий. Метою цієї німецької спецоперації, спрямованої на підрив влади УНР на Донбасі, був перехід українських автопанцерників, бронепотягів та ремонтної бронебази в Краматорівці під повний контроль німців, що негайно збільшило б їхній реальний вплив у цьому важливому регіоні України, фактично окупованого ними (під виглядом союзної допомоги).

Джерела та література

1. Белоногов И., Ермолова А. Путь большевика / И. Белоногов, А. Ермолова // Краматорская правда. –1957. – 17 ноября. – С. 2.

2. Древетняк Н. Гвардия машиностроителей / Н. Древетняк. – Краматорск, 1947. – 127 с.

3. Зеленская Л. И. «Мы наш, мы новый мир построим...» (Портрет Краматорска 1927–1928 гг.) / Л. И. Зеленская. – Краматорск: Тираж-51, 2012. – 759 с.

4. Мокршицкий Е. И. История паровозостроения в СССР 1846–1940 гг. / Е. И. Мокршицкий. – Москва, 1941. – 260 с.

5. Коцаренко В. Ф. История, какой она была. Малоизвестные страницы истории города Краматорска / В. Ф. Коцаренко. – Краматорск, 1998. – 148 с.

6. Паровозные депо. – [Електроннийресурс]. – Режим доступу: http://www.rzdexpo.ru/history/infrastructure/parovoznye-depo/ (дата звернення:12.10.2019).

7. Печенюк С. І. Бронепотяги – фортеці на рейках. / С. І.Печенюк // Дослідження з історії техніки. –2010. – Вип. 12. – С. 28–40.

8. Сторінки історії Південної залізниці. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.pz.gov.ua/history (дата звернення: 14.11.2019).

9. Сікевич В. Сторінки із Записної Книжки. Т. 3 / В. Сікевич. – Вінніпег, 1945. – 73 с.

10. Сікевич В. Сторінки із Записної Книжки. Т. 6 / В. Сікевич. – Едмонтон, 1949. – 77 с.

11. Шляхтиченко Н. Д. Старокраматорский машиностроительный завод: Очерки истории / Н. Д. Шляхтиченко. – Харьков, 1996. – 350 с.

12. Штендера Я. Засуджений до розстрілу / Я. Штендера. – Львів, 1995. – 255 с.

ДОДАТКИ

В. В. Сікевич

СТОРІНКИ ІЗ ЗАПИСНИХ КНИЖЕЧОК

(уривки про Донеччину) [1]

РОЗПОРЯДЖЕННЯ В ПОЛТАВІ

Коли оглянув генерал Натієв Запорозьку групу, він звернув увагу, що до Запорозького полку, яким керував Полковник Загродський, було прилучено два куріні першого Богданівського полку, який за те, що не хотів виступати проти Муравйова, був розформований, але тепер, коли українці знова пішли на фронт, пішли і ці два батальони під керуванням полковника А. Шаповала, але як частина Запорозького полку. Полковник Шановал[2] від імени богданівців просив генерала Натієва, щоб їм дозволили йти в бій під своїм Богданівським прапором. Я підтримав їх просьбу і додав, що цей полк вже має свої заслуги в боях за Україну, як стояв у Києві й Житомирі і тепер підчас нашого переходу був зразковим по вико-

---

[1]Останнім часом краєзнавці області часто посилаються на спогади отамана Армії УНР В. В. Сікевича «Сторінки із записних книжечок», який очолив Слов'янську групу під час визволення Донеччини від більшовиків навесні 1918 року. Попри свою популярність, цей текст залишається досить малодоступним та важким для прочитання. Це відбувається через певні особливості самого джерела. Автор не провадить чіткої хронології, тому матеріал про Донеччину доволі важко відшукати серед різних уривків. Перевидання спогадів під назвою «1918. Донецький бліцкриг», що вийшло друком 2018 року у видавництві «Залізний тато», усуває ці недоліки, але воно вийшло вельми обмеженим накладом. До речі, саме це видання допомогло нам у структуруванні матеріалу з мемуарів В. В. Сікевича, пов'язаних із подіями на Донеччині. (Щиро дякуємо співробітникам видавництва за подарований нашому музею примірник!) Утім, наведені уривки вирішено було надрукувати за першим виданням «Сторінок...», що вийшли у Вінніпегу у вісьмох невеличких томах, починаючи від 1941 до 1951 рр.. З огляду на це, на відміну від перевидання 2018 року, майже без змін залишено орфографію та пунктуацію першоджерела, бо навіть написання слів подекуди є певним документальним свідоцтвом доби. Єдине виключення складали помилки друку (одруки) та деякі вживання/невживання апострофу.

[2]Помилка у прізвищі, вочевидь, ідеться про Шаповала.

нанню карности і послуху. Генерал Натієв своєю владою затвердив цей полк як військову частину в Славянську групу.

Опісля генерал Натієв запросив мене і моїх штабовців до готелю на обід о шестій годині.

Тимчасом я зайшов до канцелярії Запорізького корпусу, там познайомився з його начальником штабу, полковником генерального штабу Воржбіцьким і старшим адютантом сотником Шпілінським. Обидва молоді українці повні ентузіязму, енергії і обтимізму. Перед ними лежала мапа України і вони кольоровими олівцями помічували розміщення своїх і ворожих сил, а зокрема німецьких.

Від Полтави генерал Натієв вирішив поділити запорозьку групу на дві частини: одну під керуванням полковника Балабачана, а другу – полковника Сікевича.

НАКАЗ

По Запорозькій групі:
М. Полтава

3-го квітня, 1918.

Легенда: Червоні під керуванням Коцюбинського відходять на Харків і далі на Курськ. Кавказька група під керуванням Егорова і Лазарева спішить щоб захопити вугоиль близько Микитівни, Горлівки, Дебальцева і там злучаться з робітниками донецького району. Головна їх позиція недалеко Барвінкова. Збірні сотні гвардійського корпусу під керуванням Качалена і Марусі Тамзен тримаються недалеко Константинова і Білолуцька.

Отряду бути готовим 4-го квітня, 1918 року.

ХАРКІВСЬКА КОЛОНА

Полковник Балабачан:

2 другий Республіканський полк 3 куріня, 2 важкі батерії,

1 кулеметна сотня,

1 сотня кіннотників,

1 броневий потяг.

Всім військам погрузка станція Полтава 4-го квітня, 8-ма година рано. Напрямок: Харжі. Я буду при Харківській групі. Ранених відправляти до Полтави. Перевязочний пункт при потязі.

Застуники мої: Отамани Сікевич і Балабачан.
Отаман Натієв,
Начальник штабу Вержбіцький
Старший адютант Шпілінський

СЛАВЯНСЬКА ГРУПА

Отаман СІКЕВИЧ.

1 дорошенківський полк 3 куріня – Полковник Загродський. Богданівський полк 2 куріня – Полковник Шаповал. 3 гайдамацький полк 3 куріня – Сотник Савелєв. 2 батерії легкої і 1 важкої – Капітан Одинець. Панцирний і броневики – Полковник Болотов. Інжінерна сотня – Сотник Андрієвський. Старший лікар – Бахмач. Кінна сотня – Сотник Лахевич.

Ранених відправляти в Полтаву.

Посадка на станції Полтава. Маршрут Константиноград, Лозова, Славянськ, В авангарді Кіннота Гордієнківського полку. Полковник Петрів 5 сотень.

Натієв.

* * * *

Точно о шестій годині я і мої штабовці були уже в готелю на обіді (на запрошення генерала Натієва). За обід сіли: Генерал Натієв, Отаман Сікевич, Полковник Петрів, Загродський, Балабачан, Шаштовал, Вержбіцький, Шпілінський, Савелев, Гадзінський і Байов. Обід спеціяльно замовлено український: Борщ, вареники з сиром, вареники з капустою, і сливками, до цього чудова сметана, молоде порося, а для генерала шашлик. Було що і випити. Закінчили їсти о якій восьмій і почали пити чай. Отаман Натієв познайомив нас про своє враження з візіти у німецького генерал-лейтенанта барона Ренера, який щойно приїхав до Полтави і де на двірці його стрічали як німецькі, так і українські представники влади. В головній почекальні зібралось багато людей. О пів до четвертої пополудні приїхав потяг. З вагону першої кляси вийшла людина в генеральській німецькій уніформі, вищий середнього росту, доволі товстий, з закрученими а ла Вільгельм вусами, з моноклем на оці, одягнений шикарно як на парад. Скорими кроками вийшов з вагону, приняв рапорт від вартового старшини, вислухав доклад німецького начальника дивізії.

Він почав обходити всіх присутних. Я стояв першим на правому крилі. Начальник німецької дивізії представив мене як головного команданта українських військ в бойовому участку. Генерал Ренер дуже сердечно подивився на мене і привітав по українськи:

«Радо вітаю вас, генерале Натієв, як свого ворога в російській армії, а тепер як союзника української армії». І подав мені руку й попросив разом з ним сісти в його авто і поїхати до нього на балачку.

Через кілька хвилин авто зупинилось в домі бувшого російського губернатора. Почесна варта віддала салют; генерал попросив всіх присутних дати йому можливість переговорити секретно з генералом української армії. Всі присутні уклонилися і перейшли до великої залі а мене генерал забрав до кабінету. В коротких словах я передав йому все те, що ви вже знаєте з диспозиції. Генерал дуже уважно все вислухав, робив помітки на мапі і як великий поклонник Бісмарка, який мріяв про українське князівство, каже:

«Без сумніву ми разом ворога поб'ємо і тоді в Європі і по цілому світі молода Україна, як самостійна держава, розвернеться у всій своїй красі!»

На це я попросив у генерала слова, і кажу: «Пане генерале, радо вітаю ваші слова, одно хочу додати, що повстане не нова-молода Українська Держава, а стара великих князів, королів і гетьманів – соборна, незалежна, велика Україна!»

Генерал скочив з крісла і голосно закричав: «Браво, браво!»

«Пане генерале, я помилився, моя стара голова часами робить помилки. Цілком підтримую ваші слова. Я вже переїхав від самого далекого нашого кордону через велику частину України і скрізь бачив вашу незрівняну землю. Це є золоте дно. Недаром москалі так трималися цього золотого дна. Я приглядався і до ваших селян. В той час коли в Німеччині вже з лямпою не найдеш на селі здорових людей до зброї – то в вас ще повно цього матеріялу. Генерал забув, що він переїзджав Україну підчас революції і вся Україна була наводнена дезертирами, які пробіралися до своїх земель. Я його не перебивав – хай остається при своїй думці».

На прохання генерал відпровадив мене до дверей і обіцяв вечером прислати свої диспозиції і секретні гасла. Просив вислати для звязку старшину, який розуміє німецьку мову, і обіцяв прислати і свого старшину в наш штаб.

Враження він зробив на мене ділового генерала. Нам з ним дітей не хрестити. А який він буде – побачимо; вже не одного такого бачили.

В цей час вартовий приніс телеграми і пошту. Генерал Натієв наказав начальнику штабу їх прочитати.

Перша: Німецьке командування внесло проект в Центральну Раду, обовязково засіяти всі землі на Україні, які звільнені від окупанта, бо хліб буде потрібний не тільки Україні а й німцям. Тому хто засіває землю, належиться і урожай. Він за зерно одержить гроші по відповідним цінам. Селяни, які забрали більше землі, як могли обробити, будуть покарані бо це є шкода для армії і народу. Там, де залишилася земля державна, церковна і поміщицька – мусить бути засіяна урядово.

Міністр Ткаченко.

Німецька і австро-угорська влади на місцях установили польові суди і заповнили тюрми арештованими. – Ткаченко.

Телеграма з Проскурова: – Через станції Волочиска, Броди, Радивилів. Німці висилають багато потягів наладованих худобою, житом, пшеницею, салом, цукром – під гаслом, що то трофеї відібрані від большевиків... Вже вислано 19 потягів по 52 вагони.

Телеграма з Києва: Коло Таращі заворушення повстанців проти окупантів. Міністерство закордонних справ повідомляє, що з німцями підписана умова, що вони, як тільки установиться порядок на Україні то зараз залишать наші землі. Умову підписав Голубович і Гертлінг.

Наша розвідка з Харкова подає, що ворожі штаби тікають до Курску і Вороніжу; солдати кидають армію і тікають по хатах; в судах іде суд скорий но неправий. Іде конфіскація майна буржуїв. Темні організації грабують все, що під руками. Страх перед окупантами дуже великий. Броневі авта бігають по Харкові і бють на всі сторони.

Розвідка з Константинограду доносить, що все підготовлено, щоб зірвати всі склади зброї що залишили румуни, цукроварню і станцію. Кругом риють шанці.

Телеграма з Одеси: Мадярський генерал Беличка, повертає землі поміщикам і відбирає все награбоване; селян карає своїм судом.

Київ: Центральна Рада дні і ночі переговорює з німцями, які вже і слухати не хочуть. Є чутки, що німці готовляться до якогось перевороту.

Ці відомости на нас всіх зробили погане вражіння. Всі злостились на тих, що підписали з німцями умову і не договорились на яких засадах; що вони мають робити, а чого ні; що господарем України є її уряд і без нього ніхто на Україні не має голосу. А то таке дурне.

«Дивіться», каже Натієв, «до чого може довести сентиментальність! Влада без державного війська, збудована лише на утопіях соціалізму, це одна загибель». (Сьогодні ми бачимо результати.)

Прочитавши це все, ми пішли по хатах. Генерал Натієв пішов зі своїми штабовцями до готелю. Я пішов на залізничу, станцію, щоб дати наказ для завтрішньої дороги і вислати телеграми туди, куди слід.

Закінчив роботу на залізничій станції і перемучений пішов до призначеної кімнати в готелю. Було вже недалеко півночі. Тут на мене вже чекала телеграма від сотника Савелєва, який пише: Страшенний дощ перешкаджає скоро іти на призначене місце для сторожі; шляхи розмиті, болото по коліна, але вкінці він вже виставив застави і вислав сторожу, а сам розташувався 12 верст від Полтави в селі Абазівка. Разом з цим висилає плян з легендою.

Я хотів лягти спати, але треба було вислати в підлеглі мені частини наказ на завтрішній день, Сів я за стіл, розложив мапу і виджу:

НАКАЗ

По славянській групі, місто Полтава, 4-го квітня, 1918.

Згідно з наказом командира корпусу, даю до відома всім, що ворожі частини закріпили за собою Карлівку і цукроварню; всі свої обози відсилають на шлях Константинограду. В Карлівці треба чекати експльозії, бо там де румуни залишили свою амуніцію, все підготовлено до зриву. На цукроварні залога з двома гарматами; настрій у ворога пяний.

По шляху на Харків іде наша кримська група. Отряду бути готовим о 6-ій годині ранком, поснідати о 5-ій рано. Впереді нас пішла з вечера кіннота Гордієнка. Полк під керуванням підполковника генерального штабу В. Петрова; з ним іде кінна гірська батерія сотника Алмазова, їх шлях Карлівка, Константиноград. Там виставити сторожну охорону, доки не змінять їх Дорошенківці.

Авангард: Сотник Волох.

Перший курінь гайдамацького полку – 4 сотні, 6 кулметів. Перша батерія легких гармат – 2 гармати, поручник Пашкін. Впереді авангарду буде їхати броневник, який, як доїде до Абазівки, має забрати сотника Савеєва з його частиною. Головні сили – Полковник Заградський. Дорошенківський полк – три курінї; гайдамаки – два курінї; дві батерії; Арергард, полковник Шаповал, два курінї Богданівців. Важкі гармати і броневики – Полковник Болотов. Ранених відправляти до Полтави. Обози під керуванням сотника Кирилюка виступити з почівки о другій пополудні. Я буду при авангарді. Заступники: Полковники Петрів і Загродський. Отаман славянської групи – Сікевич.

Начальник штабу Гадзінський.

* * * *

Додаток: (Прочитати перед виступом всім частинам).

Козаки, на вас випала щаслива доля допомогти нашій матері Україні скинути з себе кайдайи, які вона в болях і журбі носила триста років. Ви під Києвом і в Києві сказали своє рішуче слово і увесь світ знає, що ви більше не дозволите ганьбити вашу матір чужим ані своїм яничарам. Зараз за нами іде армія, з якою наш уряд у Бересть-Литовському підписав умову, і вона допоможе нам вигнати ворога з нашої землі.

Про вас, лицарі України, вже лунає слава по цілому світу і я певен, що і далі ви дасьте доказ нашим новим союзникам, що ви не тільки не гірше їх, а на всіх полях бою будете першими і слава побіди над ворогом буде належати вам. Памятайте, що ви наші очі і наші вуха і від вас не сховається

ніде ворог і не пошкодить нам своєю несподіванкою. Щасливої дороги! Тримайте з честю свої прапори! Нехай буде наша і всеї України подяка вашим батькам, що виховали таких славетних синів!

* * * *

На другий день полкова музика дала знати, що час прийшов виступати і полки один за другим заняли свої місця в потягах і залунала скрізь наша люба пісня. Війська пішли такі веселі і щасливі, що ніхто не подумав, що вони йдуть у бій, а скоріше на якесь свято! Потяги рушили, одні з генералом Натієвим і полковником Балабачаном поїхали на Харків, щоб звідтіль прямувати на Севастополь, а мої ешелони пішли згідно диспозиції в напрямку вузлової станції Лозова, викидаючи ворога, де б не стрінули, з нашого шляху [...].

ЛОЗОВА СЛОВЯНСЬК

Квітень 1918 року, одинадцята в ночі. Місяць гарно освічує все те, що під його догляд належить. Повітря вогке і доволі холодне, на шинах, поручах, містках блищать краплі роси. Камінчики, якими висипаний шлях, під ногами крутяться і доволі голосно нарушують нічний спокій. Ворожі стежі від нас яких шість верств. З нашого боку на охороні стоять Запорожці, яких гайдамаки кликали курятниками або синьо-шличниками. Головна їх застава десь тут на цьому шляху, що ми ідемо.

На дорозі коло залізничної будки паротяг з одним вагоном. Кругом мертва тишина, тільки вартовий біля потягу стоїть і, дрімота його бере. Питаю як далеко стоять їхні варти, а він рукою показав на шлях і каже: а он там, дивіться, біля містечка вартовий стоїть, яких дві версті буде. Добре, кажу йому, ми підемо до того вар-

тового, а ти передай свойому комендантові, що я буду його чекати коло того містка. Ми пішли, а ад'ютант пішов будити всю заставу. Всі спали непробудним сном і якби був карний ворог, то забрав би їх голими руками.

Варта на містку була весела і чуйна, їх командант хорунжий Андрієвський получив свій телефон з ворожим і підслухує, про що там говорять ворожі фельдмаршали – різні пройдисвіти – своїми п'яними голосами. Я взяв у поручника трубку і чую голос одного команданта до другого: «Товарищ Сідоренко, як там у вас? Да все в порядку, ворожі стежі я розбив і тепер відпочиваю. А у вас як? А, каже, у мене ще краще, я оточив цих буржуїв, що йшли проти нас, забрав їх гармати, коні, кулемети, а зараз приготовлю броневик і в півночі переб'ю їх до чиста. Як почуєте наш стріл, починайте і собі рухатись! Слухайте товарищу, а чи не чути там у вас, чи то правда, що з ними є німці? Я це говорю не тому, що їх боюсь, а так для інформації! Не знаю, товарищу, напевно, але мої хлопці кажуть, що якісь там люде у німецькій уніформі стоять проти них, та я не вірю цьому. А як правда, то нехай самі на себе плачуть, чого полізли не в свій город, бо я з них добру ковбасу зроблю! А проти вас, товарищу, стоять німці? Які там у чорта німці, тут лише все те, що ми до себе не приняли, всяка наволоч, що тікає від нашого суду, але до рана там залишиться лише пусте місце. Я їх всіх переб'ю».

Я це все добре занотував і питаю того, що останній говорив: «слухайте сусідо, як ваше прізвище, бо хочу знати ім'я такого відважного героя. А по друге, хочу знати, які тепер у нас гасла, бо я чув, що після того, як ми пішли на позицію гасла змінили. Так товаришу, тепер гасло «червона зірка» а сигнал для наступу «дві гранати». А з ким я маю приємність говорити?

Не хочу вам говорити, бо тут недалеко стоять гайдамаки і яких два куріні німців, які підслухують наші телефони, до побачення завтра рано у гайдамаків... і положив трубку!» Що то було сміху, що ворог такий дурний, що не довідавшись з ким говорить свої гасла каже. Відомості, які ми дістали, були дуже важні. Я зараз дав наказ по другому боці містечка розібрати шини, відкрутити гайки і підложити пару добрих дінамітних патронів. Опісля дав наказ сотнику Одинцю негайно підвезти на платформі легку гармату, щоб добре стрінути ворожий наступ і бити його картачами. Зробив усі приготовання і всі ми пішли назад до сторожевої будки і туди почали сходитись резерви. Будка сторожа невелика, на дві кімнаті. Господар переляканий стоїть у дверях, тримає у руках залізничну лямпу на дві світла: зелене і червоне. Мовчить. Слухає і нічого не розуміє, про що тут ходить. Одно знає, що кругом є небезпека, а хто свої, хто чужі, Бог його святий знає! Всі рускі, а б'ються поміж собою, а за що, про що, то пани знають, а ми «страждаємо». Не було часу з ним поговорити, а крім того, наші хлопці вивели його з хати, щоб не підслухував. А на дворі почалась дебата. Почали сторожові поясняти, що наші б'ються з тими, що хочуть землі України під свою керму забрати, а ми хочемо з'єднати всі землі України в одну Соборну Незалежну Державу. Нехай собі поляки або москалі у себе дома господарять, а до нас носа свого не сунуть... От, наприклад, ти купив собі хату, землю, худобу, маєш жінку, дітей, а прийшов до тебе сват і забрав твою худобу, а після прийшли куми й забрали жінку, землю і тебе по потилиці з хати вигнали. Що ти тоді зробиш? Розуміється, каже, буду боронитися, а як треба буде то і сам бити буду!

Ну, бачиш, отак саме і з нашою землею. Ми її обробляли, ми своє життя в цю працю вкладаємо, а сусіди хотять наші землі забрати, а нас на нашій землі рабами поробити. То що ми мусимо говорити і робити? Воно каже, може і так, але тут ходять люде і від імені свого уряду, тобто Москви, обіцяють і папір показують, що той уряд нічого від нас не хоче, а навпаки, дозволяє нам всі панські землі між собою поділити, на всіх залізницях і фабриках робітників спільниками поробити. І от вони кажуть, що різні панки, тобто ви, по наказу німців цього дозволити не хочуть, бо що тоді їм робити? Гайдамаки йому пояснили, що це все брехня, а роблять це, щоб селян і робітників до себе перетягнути, а опісля їх в ярмо загнути. Хай з початку на своїх москалях свої експерименти роблять, а ми побачимо, що там добре селянинові і робітникові – тоді і ми у себе такий лад зробимо. А то дивись, вони лізуть робити порядок у нас, а у себе народ з голоду умірає... В цей час рознеслись два гарматні стріли. Ага! Починається. Прислухуємось, чути з їх боку потяг і чим ближче, тим скорше їде. От вже і до містечка доскочив, а тут, як бабахне, земля затряслась, світа Божого невидко. Потяг в тріски побився , і займився. В цей момент почали наші гармати в бік ворога картачами сипати, а яку хвилину, вся наша Слав'янська група перейшла в наступ. Як ворог побачив наші лави, з початку зупинився і обсипав нас кулеметним вогнем, а іде трохи – давай Боже ноги! Почали тікати і все своє майно на дорозі залишили. З гаслом «Слава Україні» наші козаки розвинули свої прапори і заняли позиції ворога. Забрали яких три тисячі полонених, шістьнадцять гармат, вісімнадцять кулеметів, один броневик.

Всі полонені були з кавказького фронту і їх мрії були лише їхати скорше домів. Вони абсолютно не знали за що вони б'ються. Питався, чи немає між ними тих проводарів, з якими я по телефону говорив, то полонені сміялись, що їх проводарі першими утікли І нікого не повідомили навіть!

ПІД БАРВІНКОВИМ

1918 році в початках квітня, я гнав зо своєю слав'янською групою червоних з України, через Лозову на Слов'янськ і дальше за кордон. Пам'ятаю під Барвінковим – це залізнична станція на лінії Лозова-Микитівка – серед маленької оселі, по дорозі на Слов'янськ, наш наступ затримали большевики під командуванням Єгорова і Лазарева, що йшли з кавказького фронту, бувшої царської армії. Три дні й ночі ми вели з ними великі бої і затримували їх, щоб дати можливість німецьким частинам обійти ліве крило ворога, через стацію Язиково, на німецьку колонію, що там ще з часів Катерини мали свою оселю, а далі на Барвінкове. Підчас цих боїв ми окопалися і засіли в окопах, маючи перед очима все, що робиться у ворожому таборі, де не було вже старих царських командантів, а керували частинами нездалі, революційні проводарі, які навіть не знали, як і де поставити артилерію, а стріляли прямою наводкою...

Я дуже любив, в такі періоди війни, обходити свої частини й при всякій нагоді говорити з ними про минуле, про сучасні події, або мрії на будуччину...

Одного разу, як сонце вже пішло спати, а на небі засвітив свої вогні величезний місяць та так стало ясно, що було видко всекругом як в день. Я відчинив двері й зібрався вийти, щоб піти на позицію. Чудовий образ ранньої весни, відкинув далеко дум-

ки, що ми на фронті й я як зачарований стою, дивлюсь і слухаю як природа відживає. Чується під ногами трава росте й ви її обережно наступаєте. Повітря таке чудове, що ви віддихаєте його повного грудю, а воно насичене всіми чудовими пахощами трави, квітів, роси... Кругом чути співи найкращих пташків на світі «соловейка». Він там десь в кущах бузочка злагодив собі разом з жінкою, хатку. Жінка його там вже знесла яєчка і тепер сидить на них і чекає як молоде сотворіння стане до життя. Батько такий щасливий, що скоро буде мати родину. А щоб жінці не було смутно самій сидіти в гнізді, співає їй цілу ніч, на всі трелі своєї музикальної програми... Ця музика така чарівна, що думками своїми я перенісся, в свої молодечі літа. Пам'ятаю, як на весну ми не тільки молоді, а загалом всі йшли в Києві на берег могутнього Дніпра. Там по цілому березі попід горою, зарослою всіми пахучими деревами і корчами, на траві, на лавках, каміннях і де тільки можна було, сідали, і слухали цього чарівника пісні... Видко було як залюблені пари, ще більше любили одно другого, як старі, пригадавши собі молодечі літа, підсувались ближче одно до другого.

Нераз ця пташка робила чуда в серцях молодих. Бувало на селі парубок цілу зиму ходить за своєю сільською красунею, а та навіть і оком не кине в його бік. Може соромиться, може не рішуча, а може й друга причина; хто її знає, що хоче її дівоче серце... А от прийшла весна, садочки заквітли, в садочках різні пташки своє життя роблять. Прилетіла, для цілого світу чарівниця, зазуля, що всім правду каже: і кому умирати час і кому й коли віддаватись треба. Коли зазуля до вашого садочку прилетить, то старий питає, закуй мені, зазуле, чи довго ще на цьому світі буду жити і слухає. Як зазуля йому

прокукує один раз, то він сумний іде до хати і журиться, бо один рік лише йому жити; а як вона йому прокукає більше, він стає веселим і почуває себе ще до довшого життя здібним. А соловейко серце заставляє сильніше бити й вже немає ніякої істоти, щоб на цей заклик не відізвалась...

Постояв я трохи біля стації й пішов в напрямі до позицій гайдамаків. Дорогою чую як в очереті гуде бугай птиця, як дерчить коростень, як дикі качки над самою головою перелітають... Отак я дійшов, до застави третьої сотні, якої командантом був сотник Новиків Микола. Дивлюсь на застави, все в порядку, вартові чуйно несуть службу, а сам сотник сидить дуже зажурений. Очі горять, як діяманти, пальці сціплені в кулаки. Вся постать нагадує дику звірину, що от ще хвилина і кинеться на свойого ворога й розірве його на шматки.

Я підійшов до нього, сів на колоді й питаю: чого це ти, хлопче, зажурився? Він підскочив так, якби його електричний ток підкинув, випростувався, віддав честь і каже: Ні, це нічого, так різні думки та образи недалекого минулого не дають мені спокою, батьку!

– Сідай – кажу – хлопче, тут коло мене і розкажи мені, яка журба твоє козацьке серце гложе і які образи спокою: тобі не дають? Сів сотник, на землю коло мене і почав.

Хочеться мені, пане Отамане, поговорити з вами, щоб думку розсіяти й боюся, що не так зрозумієте мою душу, та ще може бабою назвете...

– Ні – кажу, – прошу тебе, говори зо мною так, як за своїм побратимом, з яким ти отут разом сидиш. Оберігаєш батьківщину від ворога своєю зброєю, а як прийдеться, то й душу за рідний край ми всі віддамо. Чи не правду я кажу, сотнику?

— Правду, батьку отамане, правду кажете. Ну коли так, то прошу слухати.

— Я і мій брат Василь, були студентами університету св. Володимира в Київі, на правничому факультеті на другому курсі. Мати наша була вдовиця і разом з трьома донечками, після смерті нашого батька, переїхала з Новоросійська до Київа, щоб дати освіту нам всім і допомогти закінчити вижчу школу. Жили собі на Безаківській вулиці тихо, спокійно й мирно... Я з братом тільки й мріяли, щоб скорше скінчити свою науку й дати нагоду нашій мамі й сестрам жити не в нужді й під усякими зглядами не бідувати. Обидві сестри учились на педагогічних курсах, а середня на медицину учащала.

Кожної суботи сходились до нас їх приятельки, одна другої краща, одна другої веселіша, дотепна... Зберемося диспутуємо, співаємо, гуляємо, сваримось, годимось, таке миле життя, що здається, кращого не треба... А тут ще одна найближча приятелька середущої сестри, Ніна В., попала мені через око в саме серце. Що я не робив, як не старався, щоб і мені зайти до її серденька тією же дорогою, нічого не виходило; тільки дрочиться...

Дні зміняються ночами, ночі днями. Вже скоро і вакаціям кінець і знова до університету йти, третій курс студіювати, а через два роки на тверді ноги стати та до берега приплисти. Яка то радість буде, яке щастя... Коли одного разу, в початку серпня, як грім ударив з ясного неба, так мені в пам ороки вдарило. Я вийшов на вулицю і побачив на мурах скрізь наліплені великі плякати, що оголошується мобілізація. Стою, не рухаюсь, бачу перед собою плякати, перечитую очима... а думки одна другу переганяють, що робити, як бути? Я прапорщик запасу й мушу на другий день ставитись до рапорту в військового начальника. А як же мати, сестри, дівчина, університет? Не

знаю, скільки я простояв. Пішов до дому, бачу, що всі в дома про це вже знають, бачу, що всі перед цим дуже плакали, але як я тільки ввійшов, то в ту мить за мною і брат Василь вскочив до хати. Почав всім зо сміхом говорити, як він на війну піде, як генералом повернеться, німців цілу купу до неволі забере й їх всіх своїми робітниками поробить, а в дома ніхто робити не буде... Скаче, сміється, маму і сестер обіймає, цілує... Так всі притихли, навіть по трохи почали сміятися...

На другий день, пішли ми разом з Василем до воїнського на Печерськ, дістали від нього трохи грошей на визбройку і наказ негайно піти до штабу 130 Херсонського полку, в який нас призначено на службу... Загуділо в Києві, як у. тому вулію... Всі гімназії віддано під лазарети, різні нові інституції повиростали. В полку призначено мене в осьму сотню, якою командував капітан Кудленко. Разом з цією сотнею увесь перехід і війну я перебув, а як німецька куля сотника забрала на лоно Авраама, я приняв від нього сотню... Мене в боях три рази ворожі кулі поцілили. Рани мої, не дивлячись на фізичні болі, робили мені велику потіху, бо я міг, підчас лікування, бути оточеним своїми рідними, любими й приятелями. Підчас одного тяжкого покалічення в груди, дівчина моя допустила мене до свойого серденька і протягнула мені руку, як згоду, на наше будуче спільне життя. Це мене так підбадьорило, що я не дивлячись, що рана ще не зажила, просив відправити мене, як можна скорше на фронт, щоб я міг розбити ворога й закінчити війну та повернутись до дому для щасливого життя.

Не встиг я повернутись на фронт, як підчас австрійської офензиви, куля мене знова звалила з ніг та так сильно, що мене без пам'яті, відвезли до шпиталю. Там я пролежав багато часу, а коли відчинив

очі, то побачив себе в оточенні своїх рідних, а сестрою-жалібницею там була моя наречена... Як вони побачили, що мені повернулась притомність, сльози радощів покрили їх очі й якби я мав силу то кинувсь би був в їх обійми. Це був щасливий мент мойого життя, яких я на свойому житті мав небагато... Я лікувався в шпиталі, з якого був чудовий вид на Дніпро й гори Києва, на Трухонів острів, куди ми підчас спокою їздили на човнах, пікніки робити, раків ловити... Як місяць зійде і в хвилях Дніпра свої проміння купає, тоді ми з піснями повертались домів...

Одного ранку на весні 1917 року, коли в Росії шаліла революція, чуємо, як по всьому Київі, на всіх дзвонах дзвонять. Підійшов я до вікна, дивлюсь, весь Київ жовто-блакитними прапорами прикрасився. Юрби народу спішать на майдан св. Софії. Глянув на Дніпро, а він високо підняв свої, білою піною покриті, хвилі й реве від радощів, що побачив в хвилях своїх, прапор своїх князів Хвилі як діти, весело переганяють одна другу, здається, обіймаються, цілуються і в обіймах понеслись поміж гори і долини, до Січі, до Чорного моря, свідка минулої слави війська українського... Схопився я зо свойого місця і не дивлячись на всякі перешкоди сестри-жалібниці й лікаря, одягнувся, перевязав рану й пішов на вулицю, щоб скорше до дому добігти й там поділитися радісною вісткою, святом визволення українського народу з неволі.

Дорогою на Хрещатику ми стрінулись з середущою сестрою і нареченою, які з цією самою радісною вісткою бігли до мене. Спочатку вони мене вилаяли, що я хворий вийшов зо шпиталю, але за хвилину ми, дякуючи цій радісній вістці, схопились за руки й побігли за юрбою на майдан...

На майдані вже народу стільки, що немає де яблокові впасти. Все гудить, шумить, а дзвін св. Рафаїла на дзвіниці величаво, поважно, на весь Київ гуде, бам, бам, бам... Люде стискають одні другим руки як на Великдень, цілуються, сміються...

Коло памятника Богдана Хмельницького, що на сім майдані стоїть, юрба народу, студенти й робітники повилазили на монумент і збивають російський напис: «Волим під царя восточного, царя руского православного; Гетьману Малоросійському, Богдану Хмельніцькому благодарна Росія». А замісць того памятник прикрасили квітами, рушниками й плакатами, на яких написано: «Соборна Незалежна Україна від Сяну до Кавказу». А на другому місці: «Вітаємо Тебе Матір-Україну, що розбила кайдани ворожі». А далі «Хай живе вільний український народ».

Кругом стоять депутації з привітами від жидів, росіян, поляків, а біля дзвіниці стоять полонені. Це все галичане. Шапки поздіймали, а деякі на колінах стоять, плачуть від радості... А юрба кричить їм; їдіть сюди до нас, ви ж наші брати, ми діти одної Матері». І кинулись юрбою галичане до зібраних і знова свято, свято обєднання дітей одної великої родини...

Нараз почали дзвонити в усі дзвони. Люде шапки познімали. Дивимось, а з двох сторін церковні процесії йдуть. Одні з Михайлівського монастиря, а другі з Собору св. Софії. Священики в найкращих ризах, хоругви, з золотом на сонці, переливаються. Хористи в найкращих каптанах. Йдуть всі поважно-торжественно. За священиками, йде маленький чоловік з великою бородою. Це Грушевський, український історик. За ним тьма різного народу, між ними: Петлюра, Чижевський, Саніцький, Шульгин, Левицький, Вілінська, Чернихівська та інші.

Коло монументу відправили службу Божу. Всі щиро молились і було чути тільки як гуде: Слава Тобі, Боже, слава Тобі! Були привіти, проповіді, грала орхестра музикантів і перший раз, на майдані Києва, після 300 років неволі залунав український гимн: «Ще не вмерла Україна». А після, залунало таке «Слава», що певно доки Київ стоїть, такого не чули.

Притиснув до себе сестру і наречену і, здається, від радощів готов був увесь світ цілувати. Так було гарно, так почував себе добре... Радість і надія так і вітають на кожному обличчі.

Пройшли дні першого щастя, пройшли ілюзії. Наступила реакція. Всі захотіли бути панами, ніхто не хотів бути підлеглим. Партії, зо своїми утопіями, в самому початку почали нищити молоде коріння державності. А в цей час вороги наші, щоб загубити волю нашу, радість, нашу надію почали в різних кінцях закладали різні комітети, різні організації, які в кінці кінців з´єднались під одним гаслом, яке проголосив Ленін: «Грабуй награбоване, далой війну, мир в хижинах — війна в двірцях?» Повстало нове українське правительство в Харкові на чолі з москалем Медведевим, жидівкою Е. Вош, і українцем Коцюбинським. Ця група зєдналась з російською групою Криленки і діставши від нього поміч, сунулась На Київ.. Горять кругом села, тече потоками кров українська. Хижацька кривава рука нищить все на своїй дорозі. Сунуть як ті хвилі — все вперед.

А в нас в цей час дебати. Зброю віддали чехам. Свої частини розігнали, бо, мовляв, статут партійний не дозволяє армії мати. Хаос кругом, анархія.

Думали, що червоні, побачивши, що в нас немає армії, немає, зброї — не будуть нас воювати, повернуться назад!.

Так от тут пізнали ті, що на паперцях хотіли будувати Україну, що то за велике горе, як Господь від чоловіка розум відбере.

Уже недалеко ворог. Уже в середині столиці агента жидівки Бош, народ гаслами Леніна, до повстання підготовляють. Кругом гармати гудять. Лівоберіжжя майже все в руках ворогів – червоних москалів...

Не стерпіло серце великого, чесного українського патріота Симона Петлюри. Він побачив, що ще мент і від нас лише щепки полетять.

Гукнув він, щоб всі, хто почуває себе українцем, що любить волю, негайно записувались до куріня Слобідської України.

Пішов і я, а брата коло мами і сестер залишив, щоб допомагав і охороняв їх. Зібрались ми в колегії Павла Галагана й в Тираспільських касарнях. Тут нас звели в сотні й батерії, дали нам зброю і поставили на охорону мостів і арсеналу... Не пройшло й дня, як почались бої в обороні Київа від зовнішного ворога і від внутрішних бандитів. Тут вістка прийшла, що нашу молодь під Крутами москалі розбити й майже всіх перебили.

Жах мене взяв. Бачу біда сунеться, в Київі пекло стало. Кругом горить, гранати через весь Київ летять, людей лякають, калічать і багато на смерть забивають. Насунулась на Київ хмара червоних, як та саранча, все обліпили й з'їли. До них приєднались місцеві бандити й розбишаки, а у нас вже не вистарчало сил відбиватися. Б'ємося зо всіх сил й потихенько відходимо в бік, куди поїхав уряд України... до Житомира. Перші відійшли Січові Стрільці з Центральною Радою під командою славного полковника Коновальця. За ними різні інституції, а. останніми ми зо своїм командантом-батьком Петлюрою.

Ворог нас не, переслідував, бо залишився грабувати Київ. Уряд, як тільки прийшли до Житомира, нав'язав переговори з німцями, щоб вони допомогли нам вигнати ворогів наших з України. Німці погодились, що як Україна дасть їм харчі, то вони допоможуть нам і вишлють армію. Також згодились, що в авангарді їх армії піде український загін...

Червоні почули, що німецька армія згодилась дати нам поміч, зараз же почали, втікати з Київа і разом з тим почали страшенно мучити громадян... Через два дні наші курені вже були недалеко Київа, а червоні вже на другому березі Дніпра... На розсвіті генерал Присовський з одного боку, а Петлюра з другого. І ми ввійшли до передмістя Київа до Святощина... Глянули ми стрільці один на другого. Велика радість загорілась в наших очах, серце радісно б'ється. Чуємо в тілі таку силу, що хочеться не йти, а бігти... Люде повиходили з домів. З радістю стрічають нас, але гіркими сльозами заливаються. Питаємо чого ви плачете? А вони ще гірше і кажуть: підіть і гляньте скільки людей перебили червоні, як відходили з Київа. Всюди лежать тіла... – коло театру, коло царського саду і в Марийському двірці... Серце завмерло в мене, дух спинило; в голову кров ударила при одній думці: а як там у нас дома? Що сили було зірвався я з місця, рушницю до грудей притиснув і побіг на Гозаковську вулицю, де жили мої рідні... Прибіг, гримаю в двері... Старша сестра, бліда як смерть, двері відчинила і палець на рота положила, як ознаку, щоб тихо було... Питаю по тихо, що це таке? Не витримала і гримнула непритомна на підлогу... Кинувся я до неї, переніс до кімнати, в якій все понищено, поломано, розбито. Ледве привів сестру до притом-

ності. А тут почали сусіди сходитися, стоять сумні, сльози на очах... Питаю, що тут у нас трапилось? Де мати, сестри, брат, наречена? Сестра подивилась на мене так страшно, такий відчай був у її очах і закричала, що було сили «нема мами». І знова стратила притомність... Тут сусідка почала просити, щоб тихо все було, бо молодша сестра, в сусідній кімнаті бореться зо смертю. Непритомна, дорога...

Чому, що сталось? – питаю. Чому не кажете, де мати?.. Прошу, кажіть всю правду, а в самого сльози заслали очі... От одна сусідка і почала.

Як ви відійшли з Київа, насунулась сюди хмара арештантів-бандитів, що недавно з тюрми повипускали. Грабують, нищать, убивають, ріжуть. Оного разу в день зайшло до нашої хати пару голодранців червоних і з ними жидок, що тут на кутку продавав часописи. Питають за брата. Ваша мати каже, пішов до лазні й скоро вернеться. А тут акурат двері відчинились і ввійшов ваш брат. Вони зараз до нього: Покажи документи! А в нього була легітимація, червона карточка Центральної ради. Вони подивились, а жидок каже: «контрреволюціонер, відправити в Маріїнський двірець». Мати ваша вхопилась за шию вашого брата і закричала: «Мій син нічого злого не зробив, він лише учиться в університеті, відпустіть його, прошу вас... Так де там і слухати не хочуть. Тягнуть його, відривають від матері, а як вона не хотіла відпустити сина, то один червоний багнетом її в спину ударив, а другий прикладом голову розшматував... Молодша сестра ухопила брата за ногу – не пускає. То і їй прикладом, вдарив проклятий так сильно, що вона стратила притомність і тепер бореться зо смертю, бо черепна кістка пукла. Старшої сестри не було вдома, а середуща і наречена ваша, підчас як вашого

брата вели до в'язниці, якраз підійшли до хати. Побачивши це все, почали кричати, щоб люде допомогли врятувати брата. Але люде, як почули крик, всі повтікали з переляку... Тоді червоні забрали й обох дівчат з собою; пхнули до великої юрби, так само арештованих, що стояла на вулиці.. Більше про них не було чути ані одного слова.. Не дав я її скінчити, а як божевільний вискочив на вулицю і побіг з Безаковської, через Хрещатик, в Царський сад до Марийського двірця. Коли я біг, я нікого не бачив перед собою, а міжтим разом зо мною бігла ціла юрба народу. Всі бігли шукати своїх рідних, арештованих цими звірями... А де шукати? От куди люде біжать, туди й я і другі — всі біжать. Як я прибіг — коло двірця стояла вже велика стіна людей... Вартові почали зносити зпід кручі, тисячі розстріляних. До кожного з них приглядались присутні, шукаючи очима своїх рідних, милих, дорогих... Дехто вже найшов, пізнав і чути, який плач, яке горе в них було перед замученим трупом... З великим трудом, я переглядаю всі трупи. На дворі не найшов і поліз в льох-пивницю. Боже єдиний, яке страшне повітря! Кругом кров, мозги... на стінах темні плями.. Обережно, як саме дороге, переглядаю в кутку звалені в купу трупи. Ніде нема, вже почав нападати мене одчай... Коли бачу в одного замученого на правій руці татуовану відзнаку таку саму, як і я маю. Як ми йшли на світову війну, то ми оба з братом собі таку відзнаку зробили, щоб де ми не були та щоб з нами не сталось, ми скрізь могли б пізнати один другого, якби нас не пошарпали кулі. Глянув на свою і тоту відзнаку. Немає сумніву, це мій рідний любий брат. Дивлюсь на голову, а її нема. Розбита в щепки, нічого не зісталось, притулив тіло брата до своєї туди, цілую, обіймаю... Немає брата, немає мами...

Підняв з підлоги, трупа як дитину малу й поніс до дверей. За мною піднялась вся громада і кожний забрав свойого рідного й понесли хто сам, хто в двох, хто в трьох... Вийшли на вулицю, юрба замовкла, шапки поскидали, тиша така, яка хіба в могилі буває... Один з одним виходимо, враз хтось як закричить: Дитино моя! Що з тобою зробили проклятi... Там знова в другому боці гістеричний крик і тиша... Чуємо, що повітря стало таке тяжке, що от-от й почнеться щось страшне. Вже чути «помста, помста». Бачимо ломають залізну огороду парку. Кожний тримає такий дручок. Очі як у божевільних.. Все сунеться когось бити, але кого? Кати всі повтікали... Тут хтось крикнув: Жид Троцкій прислав червоних до Києва, жидівка Бош тут робила пекло, це все жиди зробили. А комісари хто, а голова чрезвичайки хто? Все жиди: Бий жидів, рознеслось по всьому Києві. Юрба з дручками кинуларь по Александрівській горі вниз до Хрещатику.

В цей мент бачимо, як зо сторони Купецького Зібрання їде авто, а за автом кінна сотня під командою сотника Ляховича. Авто летіло як стріла, під'їхало до юрби і нагло стало. З нього вийшов головний отаман війська українського Петлюра. Рукою дав знак і всі зупилйнись. Петлюра звернувся до юрби. «Любі брати! Вшануймо пам'ять тих, що лягли, тут за нашу свободу. Хай наші прапори схиляться перед їх трупами; вони померли замучені, але дух їх буде вічно між нами. Схиліть ваші коліна перед ними! Перший упав на землю і сльози рясно залили його очі. За ним і ми всі стали на коліна й кожний зложив клятву: не складати зброї доки не буде відплачена смерть цих рідних нам людей...

Жовто-блакитний прапор схилився до самої землі. Чути було як стогнало серце всіх прибутних... Відтак встав отаман Петлюра, а за ним і ми всі. Він каже: Зачекайте всі хвилинку, а ти сотнику зо своїми козаками збирай по всьому Києві всіх візників, авта, троки і жени їх всіх сюди, щоб небіщиків ми могли відвезти до хатів, прибрати, а за пару днів урочисто поховати. Тих, що не пізнали забрати до головного шпиталю там прибрати і попам відслужити парастати... А коли поховаємо їх, то призначаю слідство, яке розбере хто тут поповнив цю збродню. Все зроблю, щоб виновники були як слід покарані...

(І от там у Києві стримав цю помсту розлючених людей той, якого тільки одного послухала юрба й не зробила такого знищення, перед яким всі попередні були би лише жартом. Це зробив той, якого жиди обвинувачують в погромах і якого в 1926 році забив жид Шварцбарт...)

Тут сотник Микола замовк, бо в окопах почався великий рух, почало світати і в окопах ворога наші козаки побачили два стовпи, до яких були прибиті наші два козаки, що вчера пішли на розвідку й пропали.

Здалека було видко, що на грудях в них був вирізаний тризуб, з голови звішувався шматок шкури з волоссям, неначе то був шлик. На ногах вирізана шкура неначе то були лямпаси...

Цього було вже доволі. Ніяка сила не змогла стримати козаків, які стихійно всі як один вискочили з окопів і з гуком «Помста», кинулись в бік ворога, не дивлячись, що ворога було вдесятеро більше.

Я хвилинку затримався, щоб попередити німців по телефону, що ми раніше, призначеного часу почали офензиву і зараз же рушив за своїми частина-

ми... По дорозі, вже лежали кількох забитих наших козаків. Під самими окопами ворога, якась постать, старається піднятись. Не маючи сил знова паде. Підійшов я ближче і бачу, це мій сотник Микола... Смерть вже занесла над ним свою безжалісну руку.

Взяв я його за руку, а він очей не спускає з Мене й ледве чутно говорить: «Батьку, дай рушницю, дай, щоб я міг ще одну кулю в останнє післати ворогові, за смерть моїх рідних замучених ними...»

Я хотів його потішити, але Микола перебив мені й каже:

– Батьку, не журися, що я уміраю. Сьогодні немає щасливішого чоловіка як я. Я уміраю за Україну... Я уміраю в присутності того, який замінив мені батька, з яким ми разом боролися за волю і право до вільного життя нашего народу...»

Сил у нього більше не стало. Він витягнувся, заплющив очі й помер.

Не встиг Микола останньої кулі пустити й поніс свою помсту до Всевишнього Господа...

Гайдамаки розбили ворога. Не взяли ні одного полоненого. За замучених козаків перебили всіх, полонених... Позиції до дев'ятої години рано були в наших руках... Оставший ворог в паніці почав тікати...

На другий день ми поховали Миколу. Німці прислали свою депутацію і свій вінець. Командант їх висловив своє здивування, що наші гайдамаки розбили такі великі сили большевиків...

Гайдамаки і Дорошенківці всі, які тільки, були на похоронах, плакали як малі діти за своїм улюбленим, побратимом...

Спи, брате, спокійно, хай земля тобі буде легкою, а ми ніколи не забудемо тебе. З тими, самими гаслами, за які ти згинув, будемо продовжувати свою боротьбу, до того часу, доки не здобудемо нашої любої України і не закріпимо СОБОРНОЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ.

ДОРОГА ВІД СЛАВЯНСЬКА ДО МИКИТІВКИ

Рано наша кіннота подала сигнал до збору, і 21-го квітня вирушила по великій дорозі здобувати козацьку славу. По середині іде сотня Ляховича, на правому крилі Запорожці-Дорошенківці, а на лівому Богданівці освітили себе походними дозорами і заставами, за ними через пів години рушила уся славянська група, з легкою і важкою артилерією. Для охорони Славянська, залишаю першу сотню під керуванням Волоха і Виноградова, бо наші союзники німці, вже наробили нам шкоди і треба бути дуже обережними з ними. Вони ведуть себе не як союзники наші по договору у Бресті, а завойовники України. Був случай, що у Славянську вони хотіли викинути українську частину з касарень для свого війська. Тільки рішучість нашого коменданта, що погрозив що буде стріляти, затримало їх від небезпечного виступу. У другому місці, по доносу якоїсь падлюки, німці уночі арештували цілий відділ броневиків і всіх разом з комендантом перебили.

Я поїхав за військом автом зараз за кіннотою. Близько полудня ми прийшли до Крематорівки. Робітники як не з любов'ю, то зі страху нової влади, стрінули нас з хлібом і сілю, і піднесли кінноті український прапор з написом: «Нехай цей стяг буде благословен-

ням робітників у боротьбі за незалежну, соборну Україну. Ми з вами!» Сотник Ляхович під'їхав до них, приняв цей стяг і передав хорунжому і сказав: «Ми з гордістю приймаємо ваше благословення і будемо все робити, щоб ваше бажання виконати і щоб по цілій Україні скрізь заспівали радісну пісню: «Ще не вмерла Україна!» А це мусить бути, бо військо і робітництво, це непоборима сила. Слава вам і всім робітникам по цілій Україні, які є тої самої думки, що і ви».

Після відпочинку похід рушив далі.

Сумно було дивитися, що цей осередок гігантської сили, тепер стоїть. Доміневі печі погасли і сталь в трубах застигла. Треба зміняти на нове, бо це все нездале. Скрізь тихо; нігде нечути гудків; великі комини не викидають під саме небо хмари диму. Зі всіх частин машин зняті мідяні частини, треба багато роботи; знання і матеріялу, щоб машини пустити в рух. Машини стоять, але це ще хоч біда, але безкровна, бо то машина. А от ті, що при машинах стоять, от там кипить непорозуміння які використали агитатори, щоб робітництво перетягнути на свій бік. Річ у тім, що на заводах повернулись з фронту старі робітники, що робили тут до початку війни і домагаються щоб їх приняли назад до роботи, а ті що тут тепер робили і слухати не хотять і один проти другого з ножами стоять.

Вийшли ми за Краматорівку. Дорога погана; поля незасіяні; кругом шахти, де копають вуголь. І в цих шахтах тихо.

Стало сонце ховатись, а ми в цей час, згідно з диспозицією, дійшли до села Дружковка. Тут Дорошенківці пішли на варту, а увесь загін збірається на відпочинок. Вже всі застави кінноти приїхали – нема тільки хорунжого Матюшенкова і трьох козаків. Минула го-

дина–дві, а про них нічого не чути. В цей час застава Дорошенківців дає знати, що до них прибіг кінь, якого признали за коня гайдамаків – козака Гадюки. Більше нічого не чути. Ляхович зараз же вислав пластунів шукати тих, що пропали і наказав об'їхати усі сусідні шахти і шукати там, звідкіль кінь прибіг. Довго нічого не знайшли, аж під ранок дають знати, що коло шахти знайшли забитого коня хорунжого, а трохи далі двох козаків забитих. Трохи пізніше принесли покаліченого хорунжого і козака Гадюку. Я зараз пішов до них і вони мені оповіли свої пригоди.

«Ми були в дорозі на правому крилі; заїхали поміж шахту; куди не подивишся скрізь криниці з примітивними спусками до середини. Ми їхали один від другого кроків на сто, а я з Шинкарем ззаду. Така тишина, що заставляє чоловіка дивитися на всі боки. У цей час чуємо стріл і Шинкар разом з конем упав. Я скочив з коня, підбіг до них, дивлюсь, куля пробила шию коня і трафила в саме серце Шинкаря. Кінь ще хрипить, а козак вже помер. Шкода коня, а ради нема: витяг револьвер і застрілив коня. Почав шукати, хто це нам таку шкоду зробив, – коли знова стріл: куля пролетіла, не зачепила нікого. Тоді ми побачили, що небезпечно стояти як мишень на одному місці. Почали маячити, тобто все переміняти місце, щоб куля не трафила, бо видко стрілець добрий, очевидно військовий. В цей час Гадюка, покалічений упав, а кінь переляканий утік. Нас залишилося двоє. Я зіскочив з коня; перев'язав Гадюку, якому куля трафила в плече. Тільки я закінчив цю роботу, як і мене щось ударило у ногу. Я почав її перев'язувати, як вискочив якийсь добродій, а за ним ціла банда. Підхопили мене попід плечі, а Гадюку таксамо піднесли до шахтової крини-

ці. Там кинули у клітку і спустили на долину, і мотозки обрізали, щоб ми назад не дісталися. Сидімо ми на долині; темно, темно нічого невидко; по стінах вода тече; скрізь мокро. У мене від того, що нас швидко спускали на землю і тому, що доволі крови, стратив, почало в голові крутитись і зорі перед очима борати. Посидів трохи і почав думати, що дальше робити. Запалив сірника; не встиг оглянутись, сірник загас. Знова темно. Ще, хвалити Бога, є повітря і є чим дихати. Ну, а як є повітря, то вже добре; будемо шукати звідкіль воно іде. Вийшли ми з нашої клітки і почали шкандибати, а самі не знаємо в який бік. Рани болять, почалася горячка і трясе мене, як на жидівському коні. Гадюка вернувся до нашої клітки і почав збірати деревляні частини. Назбірав трохи і запалив. Вогонь скоро освітив нашу пивницю, але тут знова біда, вогонь горить а димові нема куди діватись. Сльози залили нам очі. Став я ще більше приглядатись і мені померещило, що там десь високо нагорі, якесь світло пробивається. Я про це сказав Гадюці і ми разом хочемо обміркувати, що робити. Пішли ми в бік, де світло спасения ворожить. Каміння сипляться під ногами; чуємо що вже по воді йдемо. Звернули у другий бік, води менше і полізли вгору. Дорога дуже тяжка; по дорозі лежать ріжні бервена, що колись підпирали стіни і стелю, і пара тачок, що ними возили вуголь; а ми все ідемо і вже добре чуємо свіже повітря. Гадюка, як гадюка, ліз все дальше догори, а тут вже дорога так завалилась, що іти неможливо а треба лізти, і то така крута, що ніяк не вилізеш. Я почав робити у стіні сходи, а у цей час Гадюка від упливу крові стратив притомність. Я змочив йому водою голову і він трохи прийшов до себе.

Вікно нагорі вже добре видко, але долізти до нього дуже тяжко. Сидимо і думаємо. Невже нам тут і гинути? Бо як сьогодні не вилíземо, то завтра наші вже будуть далеко і ми пропадемо! Нараз почули, що хтось нагорі ходить і чуємо голос. Я зі всієї сили закричав, але мій голос був такий тихий, що його ніхто не почув. Гадюка вже хотів кинути ручну гранату, але я його вхопив за руку? «Що ти робиш? Кинеш бомбу, вона завалить пивницю і нас земля присипле». Почали свистати, кричати — ніхто не чує. Все втихло. Журба бере ще сильніше. Але за яку годину ми знова почули голоси і вже близько вікна. Я, що було сили, свиснув і чуємо як нагорі хтось каже: «Чуєш? Там хтось у ямі свистить!» Добре пізнав голос Боднарчука. Тоді я закричав: «Це я, Матюшенко, а зі мною Гадюка!» «То чого ж ви там сидите? Ідіть сюди, тут вже нікого нема!» кричать згори. «Еге», кажу я, «ви думаєте, якби ми могли рухатись, то ми чекали би на вас? Ми оба ранені і нас сюди кинули, щоб їм добра не було, якісь гаспиди. Киньте нам довгий мотуз і потягніть, то ми якось вилíземо». Боднарчук десь поїхав а за кілька хвилин чуємо його знова коло ями. З'їхались наші хлопці, чути як з коней позіскакували, і щось радяться. За хвилину чуємо, кричать: «Ми вам кинули мотуз, а чого ви не лізете?» Ми дивимось догори, а там десь високо маячить той мотуз. Я закричав, що шнур закороткий; тоді вони до цього шнура надвязали ще кусок і ми піймали кінець. Я підвязав Гадюку і крикнув: «Тягніть!» З великим трудом хлопці потягнули Гадюку, бо у нього одна рука була безвладна і він не міг їм допомогати і там де тісно, самому собі давати раду, але хвалити Бога все скінчилось добре і Гадюка вже нагорі. Черга стала за мною. Кинули мені шнура, я обвязав себе кругом пояса і мене потягнули і витягли. Нагорі всі наввиперед-

ки роспитували нас, яка то біда нам трапилась і через кого. Хлопці обшукали кругом всі шахти і ніде нікого ані душі! Та де там знайти! Мені казали, що ще підчас спокою в ці шахти втікали злочинці від поліції і роками ніхто їх тут знайти не міг!»

Я наказав лікареві оглянути покалічених і негайно вислати до шпиталю у Славянск.

Наші війська вже пішли в дальшу дорогу, попереду Дорошенківці, в лівій колоні німці а в правій кіннота. Я сів на машину і ми скоренько їх надігнали.

Відчувається почуття вояка, що тут десь недалеко мусить бути бій. Дійсно справдилось. Як грім з неба, десь здалека чути гарматний стріл за ним другий, чугун почав різати повітря, вже недалеко шарахнулась велика бомба і підняла до неба хмару землі, піску і каміння. Наша кіннота сповіщає, що війська Єгорова з'єднались з робітниками на Горлівці, Микитівці і засіли у примітивні шанці, повитягали багато кулеметів і обсипають німецькі лави, які як на параді ідуть на них. Ворог засипає кругом Микитівни всю землю. Я скоренько під'їхав близько села і на лінії залізниці, де стояло багато вагонів, виліз на дах одного і почав оглядати поле бійки; бачу як ворожі гармати б'ють по Горлівці, щоб не допустити туди наші війська. Я наказав сотникові гарматників, Одинцю, пустити кілька важних знарядів на ворожу гарматну позицію, де гармати стояли на чистому полю. Сотник дуже добре орієнтувався і за кілька хвилин послав їм пару добрих оріхів, які збили з позиції їх велику гармату і тим допомогли нашим військам заняти Горлівку. Про це я вже згадував раніше у статті «Микитівка».

Загально бій скінчився на нашу користь. Я вислав телеграму до генерала Натієва, військового міністерства і преси: «Микитівна, Горлівка і Ртутний за-

вод у наших руках. У німців забито 16, ранених 49; у Дорошенківців забито двох старшин і п'ять козаків, ранено трьох старшин і 9 козаків; у гайдамаків забитий один старшина і 9 козаків, ранених всього 22; у Богданівців ранено двох; у гарматників двох забитих і трьох ранених; взяли 11 гармат, 22 кулемети, 445 рушниць, 1 прожектор; 49 обозних возів; тисячу полонених. Німці тих, що взяли, повезли до Німеччини. На стаціях стоїть 1, 152 наладовані вагони і на землі який міліон пудів вугля. Вагони висилаю до Києва. Німці відправляють під своїм доглядом 500 вагонів антрациту. Найбільше відзначились у цьому бою: полковник Загродський, сотник Ляхович, Новиків, полковник Болотов, кадет Леонід Сікевич, однорічники Дунаев і Геращенко, козаки Ефименко, Буц і Чорненко, сотники Савелів і Баїв; списки відзначених козаків вишлють полки окремо. Продовжую наступ на Дебальцеве. — Отаман Сікевич».

Після бою я виставив охорону і дав людям відпочити. Дивлюсь, а кругом нас вже козачня і робітники, що робили в шахтах, купами збираються і ведуть між собою дискусію. Настрій у всіх напружений. Я придивлюсь до цих людей це все, що підчас війни повтікало з фронту і поховалось тут. Тут побачите і москаля і українця і поляка і інших. Ведуть розмову про Україну. В одному місці оратор кричить: «Ну тепер, слава Богу, ми вільні і ми собі господарі на нашій землі й у своїй хаті, як казав Шевченко: «Де своя правда і сила і воля». У цей час відгукується москаль і питає: «А нас, значить, вон?» Йому відповідає козак: «Ми вас не викидаємо, але коли вам тут нелюбо, шукайте собі іншого місця, ідіть куди хочете, хоч до всіх чортів. Доволі ми тут з вами мали

муки і мороки. Куди не прийдеш, кого не запитаєш, одна відповідь: «не понимаю». Ну, тепер ми вам кажемо, говоріть до нас по нашому, бо вас не розуміємо». У цей час обізвався колишній прикащик на заводі і каже:

«Зачем, товариші, ви спорите, вот я еврей, ви руский, ви пускай будет українец, ми все били рускіе, потому что роділісь у Росии і умрем, а все будем рускіми. Ето все єрунда нація. Де хліб і робота, там ми і будем жити! Ну, не правду я кажу? Одно скажу еще, я хочу щоб всім на Україні було добре жити і були однакові права».

Наш гайдамака йому відповів: «Ти правду кажеш, жиде. Але чому ти мовчав, коли тут панували москалі? Ти хочеш бути москалем то і будь собі, а мені не мішай бути тим чим був мій батько, дід, прадід, наші гетьмани, князі і королі».

У цей час виліз сотник Байлов на стіл і почав читати четвертий універсал. Все було добре, все зрозуміло, а як дійшов до соціалізації землі і фабрик та до того, що нам не потрібно свого війська, тут посипались запити: «Як то так? Ворог дає нам право відобрати від панів землі і церкви, а Центральна Рада не тільки не дає а ще і наші відбирає». Піднявся крик, метушня, домагаються пояснення. Погрожують ораторові як би це він був творцем цього безглуздого наказу під цю пору!

Тут один запасовий солдат бере голос і каже: «Я боюсь, що це є ворожа провокація, щоб підірвати довіря до нашого молодого демократичного уряду. Зараз виберем депутатів і вишлемо до Києва за поясненням. Таксамо не розуміємо, чому це оголошено соціалізацію фабрик а не пояснено, яку користь з цього буде мати робітник?»

Такі виступи все більше і більше давали ворогові спромогу для агітації. А тут ще союзники Центральної Ради, німці, де тільки не були – грабують до останньої нитки. Злоба проти союзника росте і недовіря до Центральної Ради таксамо. Престіж Центральної Ради упав на 50 процент. На самій станції зібралась сметанка микитівського життя і тут балачка. Українець їм доказує, що Україна може прожити, бо має все що потрібне для життя, без свого покровителя Росії, а що Росія без України пропаде. Тут зірвався москаль і каже: «Це неправда! Росія хоч і скалічена, а без України жити може, бо має ще багато, крім України, земель». Його перебив другий москаль: «Дурне кажете! Росія з відрізаною ногою ходити не може, навіть плигати не зможе. Нам треба шукати злуки з Україною. У цій справі все робітництво і селянство мусить сказати своє рішуче слово». В цей час звернувся до присутного тут жида: «Ну, а з ким ви думаєте іти, панове жиди» На це жид відповів:

«Ми, євреї, вже давно сказали, що усе єврейське демократичне населення повинно брати участь в українському державному життю при умові що український уряд дасть нам однакові права зі всіма і поведе чисто демократичний і соціалістичний стрій».

«Ой, пане жиде, ти добре говориш, а ти те саме говорив і попередним урядам. Очевидно ви будете як і до цього часу – ніс по вітру».

Я пішов до свого помешканя. Дорогою дігнав мене сотник Байлов і передав газети і журнали, які знайшли у штабі ворожої армії. Один з них «Органическая Недуга-Канкова і Республика Советов», звернув мою увагу на статті Еженедельния сведенія про наші поступи у пропаганді, серед темних мас, бо Ленін говорив: «Щоб

виконати свою політичну працю, мушу перетягнути селян і робітників на свій бік, бо без них нічого зробити не можна».

Вже пізній час, тому відкладаю часописи і беру пошту урядову: циркуляр міністра юстиції Миколи Ткаченка: Окупанти силою і карами заставляють селян повертати землю і все награбоване назад властителям, бо рахують це большевицькою добичою. Ще раз нагадує всім, кому це належить знати, що у нашій державі є один суд, це суд українського уряду і як окупанти це порушують, вони відповідальні що порушають права суверености. Їх вчинки є беззаконні і уряд проти цього реагує.

Крім того він повідомляє, що німці і австрійці повели широку реквізицію хліба і іншої живности і фуражу, без дозволу уряду і догляду відповідальних урядників. Це визиває страшенний протест селянства і опір збройний, а окупанти на це відповідають страшенним терором.

Ще одно повідомлення: Фельдмаршал Ангора без порозуміння з урядом видав наказ, тому що засіву весняному загрожує небезпека в запізненю засіву, негайно приступити під загрозою кари, до засіву всіх українських земель, що цей будучий урожай німці увесь заберуть, а селянам заплатять гроші у відповідній ціні. Селяни не мають права перешкаджати поміщикам у засіві своїх земель. Уся переписка мусить вестись у двох мовах: українській і німецькій за підписом комісарів з обох боків. Там де селяне відмовляться засіяти всі простори землі пахатної, німецький уряд бере на себе право самому засіяти. Пан міністер далі повідомляє, що в цій справі треба чекати виступу селян. Уряд протестує перед державними урядами

у Берліні і Відні. І пише наступне: Великий конфлікт поміж робітниче-селянською організацією у Центральній Раді і німецькими генералами. Є думка, що генерали німецькі очевидно мають підпору у буржуазній частині землевласників. Уряд попереджує, щоб влада окупантів була приготовлена на масовий протест робітників і селян. – Треба бути готовими до всього найгіршого.

Полтавський комісар повідомляє, що в Лубнах поновила свою роботу партія Хліборобів Державників, яка винесла таку постанову: Політика Центральної Ради у земельних справах є руїнницькою для держави і загального національного господарства і вимагає скасування земельного закону Центральної Ради та визнання принципу приватної власності, як основи народнього господарства. 2) Вимагає негайного повернення поміщицьких прав власності на землю і інвентар як живий так і мертвий, вимагає забезпечення в українській державі правного ладу, однаково як для працюючих селянсько-робітничих мас, так і для поміщиків, та так званої буржуазії, крім того домагається поповнення рядів Центральної Ради представниками від хліборобів.

І від себе додає, що для передачі цих домагань вибрана велика делегація, яка поїхала до Києва на чолі з С. Шеметою. Отаман Натієв сповіщає, що його відділи біля Севастополю стрінули великий опір німців, які не дозволяють українському війську залишатися в Криму. Наші Гордієнківці всією силою рвались у бій, тільки тверда рука полковника Петрова здержала цей порив! На всі протести Натієва до німців нема згоди. Наші групи відходять до Александрівки.

Від першого куріння донесення: В Славянську в помешканні третьої сотні підложена бомба розірвалась, як люди мали вправи; всі вікна вибиті; жертв

нема. Комендант Павлограда пропонує першій сотні гайдамаків і кінноті перейти на службу до нього; сотники Лесневський і Виноградів відкинули цю пропозицію. Також само доносять, що у Києві розоружені січові стрільці, сіро- і синьожупанники.

Написав диспозіцію на завтрашній похід, з великою приємністю положився спати і проспав по Спартановському звичаю, на твердій лежанці, до раннього пробудження сонечка.

Рано мене розбудив сотник Новиків. Він приніс мені пошту і доклад про вчерашній випадок з Матюшенком і Гадюкою. Читаю: Коли ми стояли на варті вздовж залізниці, де робітники лагодили шини і закручували гайки, чуємо вибух гранати, а після кількох крісових стрілів, старший вислав розвідку, які як ті кози, побігли на гук стрілив. Розвідка підійшла аж до того місця, звідки чути було вибухи, і від робітників довідались, що яких п'ять невідомих людей підлізли до них кроків триста, а позаяк це була ніч, то вони не знали, що ми тут і ми їх не бачили, тільки чули, що хтось тут коло нас крутиться. Щоб себе підбадьорити, почали кидати у наш бік ручні гранати. Ми всі кинули роботу і лежимо тихенько. У цей час, коли наша розвідка слухала оповідання робітників, хтось вже цілком близько кинув гранату. Ефименко, Чижевський і Крутенко як гадюки сповзли з залізничого насипу і полізли шукати хто тими гранатами бавиться. Чують голоси: «Тікай, хтось нас хоче зловити!» Хлопці лише піднялись, як почувся стріл з рушниці; вони побігли і знайшли тяжко покаліченого у живіт Крутенка, а коло нього двох забитих. Вони почули голос: «Кинь ще одну гранату і ходім доганяти наших; вони вже певно далеко і нам прийдеться їх доганяти». На це другий йому

відповідає: «Дурний я був би, щоб їх доганяти. Я радий, що вирвався від них. Тепер зарию тут рушницю і гайда до дому. Не хочу більше воювати». Там між ними почалася бійка і за який час все втихло. Ми побігли у їх бік і знайшли одного покаліченого у живіт, який дуже стогнав і плакав, що скоро помре бо чув, що всі покалічені в живіт умирають. І додав: «От, служи їм вірно! Я лише сказав, що не хочу більше воювати, як він мене прострілив, сам побіг доганяти заставу, яка має наказ іти на Зверево». За пару хвилин він дав дуба і ми полізли шукати Гадюку.

Прочитав ще кілька донесень і вийшов на стацію і ми поїхали до Дебальцева. Там уже були на варті наші гайдамаки і Богданівні. Вони оповіли: Як приїхали туди, то побачили недалеко потягу якогось солдата, що спав на варті мертвим сном, а у потягах без усякої охорони, спали всі вартові. Наші гайдамаки розбудили цього вартового, що спав, а він зі здивовання на них дивиться і каже: «Чого хочете; не чипайте мене, бо дуже хочу спати!» Козачня сміється і питає його, якого він полку, а він взлостився і почав поганою мовою, бо цілком не умів говорити по російськи. Лається і все наших козаків називає «товариш». Тоді Буць каже йому: «Не клич мене товарищем, бо з тобою свиней не пас і за це, по теперішнім часам погане слово, можу тобі зуби почислити!» Тоді тільки він прийшов до себе і зрозумів, що він проспав свою волю! Козаки дуже сміялись над цим вартовим.

У цей час я звернув увагу, що козаки полізли під вагон і там щось роблять. Я підійшов блище і бачу — зпід вагона витягли якогось чоловіка років 24—25, який був там прив´язаний до ресор; людина молода, страшенно змучена, худа, обросла бородою, ледви трима-

ється на ногах; великі темні плями кругом очей. Коли я спитав його, хто він такий, він з переляку не міг відповісти ані одного слова. Я дав йому випити шклянку води, до якої влив трохи горілки. За пару хвилин він прийшов до себе і оповів, що він прапорщик 61-го володимирського полку, Микола Красовський; служив до війни у Курску секретарем банку; підчас війни попав у 5-ий запасний полк, «звідти вислали мене до 61-го полку. Там я був з полком Східної Прусії, під Аленштайном ранений у груди і мене відвезли до лазарету. В лазареті було мені дуже добре лежати; велика чиста кімната, лікар і сестри дійсні помічники покалічених. Сусідами моїми були капітан генерального штабу Кузнецов і Скворцов, а з лівого боку підполковник гусарського Ахтирського полку, Партизан. Час біжить скоро. Я захворів на запалення легнів і тому багато не пам'ятаю, що у той час було. Але коли я вже був в силах слухати, а головне розуміти про що говорять, я багато дечого наслухався. Мої сусіди вже так поправились, що були кандидатами на випуску до виздоровлюючих команд. Підчас дискусії Кузнецов критикував усю генеральну старшину, що ці старі генерали наробили армії такі шкоди, що їх не можно направити. Треба всіх їх повиганяти, а нам молодим дати дорогу».

Гусар сміявся над ним і питає: «А ви, пане капитане, де набрались того досвіду? Ви ж скінчили ту саму академію, що і вони і нового нічого, що вони знають, не знаєте, а досвіду таксамо не маєте».

Тут зірвався капітан Кузнецов, а за ним і Скворцов і давай засипати його ріжними нападами і на кавалерію, що вона не зробила того, що треба було зробити. Не знаю чим скінчилась би на цей раз боротьба

розумних героїв запілля, якби не вмішався в цю справу доктор Завадський і попросив їх не забувати, що вони не на тактичних заняттях, а в лазареті Великої Княгині Ольги Олександровни, яка у своїх престорогах просить всіх хорих бути чемними і не нарушати спокою дійсно хорих; у противному разі такі хорі будуть переслані до інших лазаретів.

Ці два старшини генерального штабу не залишили сухої нитки і на Рененкампфі і на Самсонові, Іванові та інших, і все себе ставили на їх місце.

«От якби я був на їх місці, то зробив би цілком іначе і війна скінчилась би, а прапор російський повівав би у Берліні!»

Одного разу зайшла до лазарету княгиня Ольга і треба було бачити як ці критики своїх командантів вихвалювали маневр бойових генералів і тим себе виставляли найсильнійшими опорами престолу... Забули, що тільки що кричали і про необхідність революції і конституції. Тут вмішався ще один кіннотчик, ранений у голову німецькою шаблюкою і мав обрубані чотири пальці на лівій руці, і каже: «Я пригадую собі вас, пане капітане, на полях Східної Прусії, тоді як Гіндербург робив свій маневр, а генерал Самсонов пустив собі кулю у голову. Ви разом з Генералом Комаровим, начальником 4-ої дивізії, поїхали автом до штабів полків і домагалися, щоб командирі полків передали вам свої прапори під вашу охорону. За це, розуміється, ви би опісля домагались спасения хреста святого Юрія. Але це вам не удалось. Старі командирі відкинули вашу пропозицію, як ви не розпинались. Сором вам, панове, що в той час, коли вам потрібно бути на фронті, ви тут лежите з якимись контузіями, бо граната десь пролетіла коло вашого штабу».

За пару днів ці «герої» десь щезли і в нас стало спокійніше. Мене таксамо вислали до Євпаторії на дальше лікування, і там я захворів ще раз на запалення легнів і дістав туберкулоз. У цім лазареті я виконував ріжні обовязки в канцелярії і дочекався аж у Росії вибухла революція. Стало ще гірше. Нас всіх перевели на зменшений пайок-харч, назначили на тяжкі роботи і я попросив, щоб мене виписали на фронт. Ніхто і усом не моргне, не слухають. Лікувати не хотять і на фронт не пускають, а за те, що я заявив свій протест, мене почали призначувати, на перекір всіх законів, на самі тяжкі роботи. Не втерпів я і втік до Харкова. Там взяв мене один професор університету до себе за писаря, бо я мав дуже гарний почерк, і наказав мені переписати його наукові твори. Прожив я тут пару місяців і все було гаразд: ніхто не чіпав ні мого професора ні мене, бо його знали як ученого, який у ніяку політику не мішається. Одного разу я поніс на пошту листи, і стою у черзі. У цей час вскочили на пошту бандити і почали переглядати всю кореспонденцію. Дійшли до мене; дивились на листи; а лист був адресований до одного професора у Москві, що недавно був арештований за контрреволюцію і про це було оголошено у газеті «Правда». Один з тих, що оглядав пошту, побачив те прізвище на листі, ударив мене по лиці кулаком, а прикладом у спину, і закричав:

«А ти, сволоч! От з ким ведеш переписку! Ми тебе зараз под стенку поставимо!» І заарештував мене.

Як я не поясняв йому, що то не мій лист, що я того чоловіка цілком не знаю – не помогло. Потягли мене до якогось товарища Ратнера, «який уже буде знати, що робити з ним». Тоді вони призначили конвой і повели мене до Ратнера. Як тільки ми вийшли за ворота

пошти, мій конвойний наказав іти з ним, куди він поведе. Так ми йшли яку годину. Вкінці зайшли до якоїсь хати і там почали мене розпитувати хто я такий, і звідки знаю того професора. Вони мене вислухали і кажуть:

«Чекай на нас тут, ми провіримо, що ти говорив, а тоді будемо знати, що з тобою робити». «А тим часом перепиши мені о цей папір», сказав один, і положив передо мною велику кількість актів. Нема що робити. Кажу йому, що все зроблю, нехай тільки сповістить професора, що я тут не по своїй волі до дому не повернувся. Це одно. А друге, я дуже голодний, їсти хочу; бо від рана нічого не їв. Мій конвойний поставив на стіл миску ріжних охлапів і шматок хліба. Всі вийшли й зачинили двері на ключ, щоб я не утік! Як вони вийшли я скинув свій плащ, трохи поснідав і почав писати. Писав я як автомат, нічого не розумів, що пишу і про що. Багато листів переписав. У цей час щось грюкнуло коло дверей. Я оглянувся, а то мій вартовий. Він зараз переглянув мою писанину і каже: «Гарно пишеш, хлопче; я беру тебе до себе за писаря, тільки з такою умовою, що нікому ніколи не скажеш, що ти тут будеш писати, іначе под стенку і кінець, розумієш?»

За пару день він мені показав листи, по яким вони провіряли чи то правда, що я їм говорив і дійсно ствердилось, що я не брехав. Тут додали, що мого професора арештовано і вислано у Москву на слідство.

Роботи у цього чоловіка було дуже багато, бо я переписував не тільки його папери, а ще і його зверхників. Тут мені приносили і їжу, а з хати не випускали ані на одну мінуту. Через місяць я довідався, що з нашої кімнати даються накази про арешти. Мені аж нудно стало, що я не по своїй волі так багато роблю шкоди людям.

Одного разу я такий наказ написав а в той самий час попередив листом тих людей, щоб були обережні бо у них буде трус. На другий день телефон дає знати, що трус був зроблений, але у тій хаті нікого не знайшли і ми, каже, ту хату спалили, щоб згинули у тім вогні ті, що сховалися від нас.

Мені тут дуже ніяково було служити і я просив, щоб мене перевели на іншу роботу. І слухати не хоче, а ще погрожує за саботаж.

Тепер я уже присутній при допросах і все записую, що вони говорять.

Одного разу привели двох хлопців і одну дівчину красуню, років 19. Почався допит: їм заявили, що вони контрреволюціонери і їм закинуто, що вони скрізь на вічах критикували пролетарську владу. На це перший з них, Дерюгин, відповів: «Я дійсно сказав, що якби опозиція краще була зорганізована, то ніяка сила їй нічого не зробила би». На це слідчий каже: «Допрос скінчений для вас. Для нас все ясно. Відведіть його до другої кімнати, а разом з ним заберіть і цього другого. Він такий самий і нового нам нічого не скаже».

Тепер позвали на допит дівчину. Слідчий каже до неї: «Дерюгин нам зізнав, що він разом з вами, Нютою Безпаловою, був давно знакомий і третього дня у вечері ви з ним вечеряли і він вам говорив про недовге життя пролетарської влади і ви з ним погоджувались».

«Це брехня!» крикнула Безпалова. «Дерюгин цього не міг говорити!» Вона зі злості зачервоніла і стала ще краща. Слідчий на неї дивиться і впрост зачарований стоїть і каже:

«Не гнівайтесь, панночко, нас цілком не обходить, що говорив Дерюгин. Ми самі все, що торкається вас, добре знаємо. А те, що говорив Дерюгин, не брехня. От послухайте, що він нам пише:

«Третього дня у вечері я по умові прийшов на таємне засідання до Н. Безпалової. Ми обговорювали ріжні наші політичні пляни, і між іншим уговорились про спільну нашу працю в ділянках знищення пролетарської влади...

«Брехня, брехня!» закричала Безпалова. «Це фальшивий документ». Тоді слідчий, що очей не спускав з Безпалової, розсміявся і каже:

«Будьте тихо, не злостіться, а краще скажіть мені, чи ви хотіли би, щоб я вас спас від заслуженої кари, чи ні? Як хочете, то тому, що ви, як ми знаємо, є добра стенографістка, а нам такої потрібно зараз до роботи, то переходіть до нас на службу».

Безпалова уставила на слідчого очі і з недовір'єм каже: «Коли ви лише хочете мати стенографістку, то я приймаю вашу пропозицію, але з одною умовою: Випустіть зараз Дерюгина і дайте йому змогу виїхати на Кубань. Друге, що ви від мене, крім моєї роботи, жадних інших пропозицій мені давати не будете».

Слідчий зрадів і каже: «Я вечером переговорю зі своїми товаришами і ми полагодимо цю справу. Ви тимчасом будете спати тут в офісі і їсти вам сюди принесуть. А дальше побачимо, як найкраще можна буде зробити ваше життя».

Коли Безпалова вийшла, він за нею зачинив двері на ключ, потер руки і дуже втішений каже до мене: «Дайте мені все те, що ви записали». Потім наказав написати записку до вартових: У ночі покінчити з Дерюгином; Безпалова остається тут під доглядом! І каже: «Негайно віднеси це до вартового!»

Я взяв той папірець і вийшов з кімнати; зайшов до канцелярії, і там прийшла мені нагло думка: Все одно пропав! Буду пробувати спасти цих нещасних. Сів за стіл і написав на вже-готовому бланку з підписом слідчого, таке: «Негайно випустіть Дерюгіна і Колоколова і дайте перепуску до Таганрогу. Про виконання негайно сповістіть мене».

Я сам поніс той папірець, передав і якнайскорше повернувся назад. В офісі на мене чекав мій господар і питає остро: «Де ти був і що робив?» Я йому сказав, що носив його наказ. Отут і розписка. Він прочитав її і каже:

«Завтра рано мусите їхати до Слав'янська, до нашого агента Нікульцева. Передасте йому цей лист і там залишайтесь до наказу!»

Тут він передав мені пакет і перепустку, а грошей не дав ані копійки. А треба буде в дорозі їсти. Ну, якось то буде. За яку годину прийшла телефонограма: «Наказ виконаний; обох відправив згідно наказу!»

Я негайно цю телефонограму передав слідчому; він її прочитав і пішов спати. Вже з ліжка кричить:

«Дивись, хлопче, не проспи потягу!»

Я вернувся до своєї кімнати і думаю собі, як спасти цю нещасну Безпалову? Думаю, а в голові, як після доброї чарки, все кругом біжить. Але махнув рукою, тихенько підійшов до дверий Безпалової і поволі постукав. Звідтіль почувся голос. (Очевидно, бідна ще не спала). «Хто там?» Я тихенько кажу до неї: «Слухайте і мовчіть: Мене висилають до Слав'янська. Як хочете, не тратьте часу, збірайтесь і разом зі мною втікайте. Дерюгіна і Колоколова я вже спас і вони в дорозі до Тагангору. Був наказ їх розстріляти! Не гайте часу, збірайтесь! За пару хвилин мусимо вийти».

Відповіді жадної нема; мене аж злість взяла. Що вона за людина, коли сама в лапку лізе? Я позбірав ріжні перепустки і бланки, коли чую, хтось легенько у двері стукає. Я до дверий, слухаю, а то вона говорить: «Я поїду з вами і, коли не дурите, буду вдячна».

Я підібрав ключа, відчинив двері і ми вийшли. Біля дверий спав вартовий, як забитий. Прийшли на двірець, стоїть потяг, що зараз їде до Зверева, куди везе багато амуніції. Ми тихенько влізли на одну площадку і там сховались. Потяг рушив. Якийсь час було добре їхати. На другій стації нас побачив кондуктор і питає за пропуском. Я йому показав свою перепустку і він дозволив нам їхати далі..

Яка була наша дорога про це можна томи написати. На шестий день ми переїхали стацію Барвінкове і це якраз у той час, коли ваші війська вже перейшли це місто. Було багато клопоту, але ми якось дібрались до Слав'янська. Тут я попрощався з Безпаловою; вона недалеко Слав'янська мала своїх кревних. Я через вартового передав пакет, щоб бути точним, де не було абсолютно нічого важного: йому лиш треба було позбутися мене на деякий час.

Я поїхав далі. У Микитівці якийсь дядько вигнав нас всіх з вагонів і вислав у шанці. Я не пішов. Тоді мене зв'язали і хотіли розстріляти, та не було часу; а крім того вони знайшли у мене дуже важні папери, які я сам собі написав. Вони, недовго думаючи, прив'язали мене до ресор одного вагону. Певні були, що я дорогою згину. Так мене привезли до Дебальцева, де ваші люде мене знайшли і оце привели до вас».

Вислухав я цю цікаву сповідь і спитав його, чим можу йому допомогти. Він просив, щоб позволити йому доїхати до Таганрогу. Його прозьбу я передав ад'ютантові і наказав при першій можливості йому допомогти.

Цікаво, що в того хлопця, що його наші затримали на стації (він називався Шаповал) знайшли наказ за всяку ціну знайти Красовського і під вартою прислати до головної слідчої комісії.

На цей раз провідіння спасло його від смерті. Коли я повернувся з кордону, Гадзінський передав мені, що німці, на мою просьбу, забрали Красовського і повезли до Зверева і обіцяли переслати до Тагангору.

СПОГАД

Сьогодні ми зробили великий перехід з українськими військами в вугільному районі Донецького басейну, з метою попередити німецькі відділи, які йдуть за нами, як союзники та захоплюють все, що під рукою, вже зовсім не по союзницькому, а як вандали, такі самі, як ті, з ким бємося на всі сторони.

Сонце припікало не так вже гаряче, як в день, на заході все небо у червону барву вбрало, – певно віщувало вітер другого дня, так бодай казали досвідні, старі люди. Над травою пара знялася, лист на деревах начеб зівяв, тихо, без життя висить як би скамянілий. Чорні круки обсіли високу липу і концертом своїм ріжуть нерви. Вечоріє, дме легенький вітер, освіжує своїм подихом і що хвилина стає все холодніше. В лісі вже змеркає, а в полях ще повно життя, пташки радіють, що лекше стало дихати і як діти малі бавляться в перегони. В селі над церковкою позолочений хрест, освітлений промінями сонця, як маяк на воді, показує кораблям дорогу, щоб вибавити їх від нещастя, так і цей хрест показує людям де вони можуть знайти потіху у свойому горі, й сумнівах. Річка в своїх берегах закута чарує нас своїми образами, які відзеркалюються

в воді, і гори, і ліси, і хмари. А над лісом і горами високо, високо на небі хмарки одна за другою бігають і бавляться як ті балерини, при кожному русі свою форму міняють і іншими світлами переливаються. Сонце сховалося за горою, настала ніч, місяць, наче вартовий, потиху виглядає із-за хмари; заглянув де тільки можна було і все освітив. По дорозі в хвилях річки свої срібні проміні викупав і на перегони з хвилями бавиться, сріблом переливається. Величезний яструб несподівано пролетів, бо спізнився й ніч в дорозі його захопила. На перше густе дерево сів і в галузях його сховався, щоб ніч перебути. Найшов спокій в цілому лісовому царстві, лиш тихенько листя на деревах і корчах на добраніч перешептуються, вітерок, то тут, то там так мило і приємно продуває. Всіх по дорозі обвіє, приголубить, в очі й лице начеб поцілує. Чути як корчі жасмину й бузка та трояна свій запах вам посилають і прикрасами своїми обдаровують. Десь близенько в корчах засвистав соловейко і зараз же в різних кінцях гаю відкликнулись його суперники.

Сурма грає, козаків на молитву кличе. Перед молитвою фельдфебелі читають по сотнях накази, диспозицію і порядок на наступний день. Чотові перевіряють чи всі люди є наяв, розпитують про все, що кожному про свою чоту знати треба. В кінці проспівали молитву й гимн і всі, крім вартових, пішли спати і зараз же заснули молодим, здоровим сном..

А мені не спиться. Серце неспокійно бється, нема певности ні в праці, ні у верхах команди. Все кругом нас не кипить, а горілим пахне й дихати трудно. Тут абсолютно не знаєш, при маленькій невдачі, хто за нами притаївся, як кіт, що хоче мишку зловити.

Оце недавно, перед вечером прийшов до мене гурток молодих людей в широких червоних шароварах, в синіх жупанах, голови голені, з чубами, червоні шлики з. китицями звисають з їх гарних зимових шапок, так зв. папах. Запитав їх, чого вони бажають? Один з них, очевидячки проводир, молодий хлопець років двадцятьох, не більше, з маленькими рудими вусами, дивиться на мене хитро, як йому видавалось, і каже:

– Пане Отамане! Дайте нам аванс, гроші на формування корпусу Вільних Козаків і ми будемо помагати вам бити ворогів Украіни. До нашого розпорядку увесь Донецький басейн...

Вдаю, що слухаю його дуже поважно й питаю: – А які засоби чи кадри ви зараз маєте для формування цього корпусу?

Він оглянувся довкола і випалив: – Ми маємо вже готові штаби корпуса, та двох піших і одної кінної дивізій, організатора гарматника і трохи немуштрових козаків. – І додав: – На становище корпусного команданта ставлю свою кандидатуру, а це – кандидати на начальників дивізій. Взагалі, ми все маємо!

Я засміявся, питаю: – А який маєте стаж, шкільний і бойовий?

Він покрутився і каже: – Наша робота покаже вам наш фах...

– Ви, хлопці,– кажу їм – берете на себе дуже велику відповідальність. Без знання, без бойового досвіду такі річи неможливі..

Один і каже: – Чому ж неможливі А от, вахмістр Будьонний, командує армією. Ворошилов слюсар, не був у війську, а такий самий командант... – Ще один, десь з середини гуртка озвався:

– Як ви не хочете нашої помочі, ми підемо до Махна!..

Смішно і гірко вислухувати таких патріотів в червоних штанах і з оселедцями на голові! Кажу їм, що з приємністю прийму їх до своєї частини, зразу звичайними рядовиками. А далі, по здібностях, діставатимете належні поручения і йменування. Грошей, авансом дати їм, хоч міг би, не дам. Грошей, щоб викидати їх не маю, а як що і є трохи, то на потреби своїх частин. Обурені хлопці вийшли, сіли на тачанку й поїхали, не знати куди.

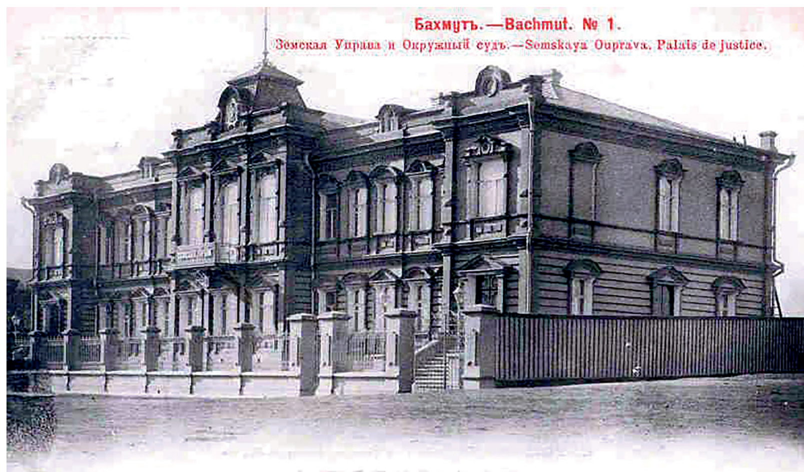
Я довідався пізніше, що то були дезертири з російської армії, прапорщики, підстаршини і взагалі, матеріял був нікудишний.

Таких пропозицій мали ми багато. Іншого разу приходять до мене два прапорщики, мої однополчане по російській армії, що при мені скінчили муштру й просять мене (я тоді був військовим командантом кількох повітів), щоб я призначив їх на будь яку посаду. Сказав їм, що міг би примістити лиш десь у війську, а цивільні посади дають цивільні влади. Міг би їх рекомендувати, відповідним чиникам, але зразу мусив би знати, що вони можуть робити, та яку службу бажали б мати. Тоді один з них, Лисенко, каже: – Нам не робить різниці, що це буде за робота й служба. Аби лиш платня велика.... Ну, й що з такими діяти?

Знов іншим разом тишком-нишком заходить до мене сотник четвертої сотні гайдамаків і пропонує арештувати сотників Ляховича і Виноградова, як непопулярних в частині і морфіністів, та й каже, що переведення арешту він бере на себе. Зрозуміло, я його вигнав з хати, та й з полку. Пізніше цей добродій відограв погану ролю при арешті Волохом полк. Болбочана. Взагалі, треба сказати, що в ті часи як день, так ніч треба було вважати навіть за своєю тінню.

Німці, союзники, помагали нам лише тим, що їх боялись наші вороги, і наші яничари. Від нашого уряду точних вказівок, що їм можна, а що ні, німці не мали, тож робили для нас шкідливу роботу [...].

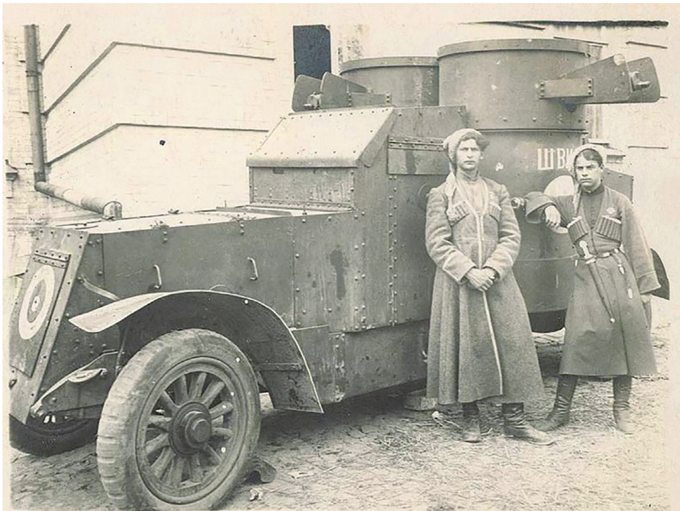
ІЛЮСТРАЦІЇ

Ілюстрація 1.
Будинок Бахмутської повітової земської управи

Ілюстрація 2. Володимир Васильович Сікевич, полковник царської армії, генерал-хорунжий армії УНР. Фото 1917 року.

Ілюстрація 3. Гайдамаки автопанцерного дивізіону біля панцерника «Швидкий». Фото 1918 року.

Ілюстрація 4. Паротяг виробництва машинобудівного заводу Краматорського Металургійного Товариства. Фото 1907 р.

Изюмск. у., Краматорск. в., ст. Краматорская южн. ж. д., ж.-д. вѣткой. *Адр.*: зав. тгр. Краматорская Домна, кнт. СПБ., Москва, Харьковъ, Кіевъ, првл. Варшава, Королевская, 35, тгр. Варшава—Репмагъ. *Завѣд.* Гужевскій Л. С. *Гл. изд.*: желѣзн. конструкціи, подъемн. машины, краны, оборудов. сталелит. з., паровозы, паров. машины, чугунъ и ферромарганецъ. *Гдв. пр.*: 5 м. р., *раб.* 1700, *дв.* 81, *лш. с.* 7500.

Ілюстрація 5. Зразок газетної реклами продукції машинобудівного заводу Краматорського Металургійного Товариства. 1910-ті рр.

КРАМАТОРСКОЕ
МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОЕ ОБЩЕСТВО.

Ст. Краматорская,
Южныхъ ж. д.

Адресъ для писемъ: Краматорская, Харьк. губ.
„ „ телегр.: „ Домна.

Въ соединеніи съ фирмой А. БОРЗИГЪ въ БЕРЛИНѢ
МАШИНОСТРОИТЕЛЬНЫЙ,
ЧУГУНОЛИТЕЙНЫЙ и ЧУГУНОПЛАВИЛЬНЫЙ ЗАВОДЫ
ИЗГОТОВЛЯЕТЪ:

ТАНКЪ-ПАРОВОЗЫ
для всевозможныхъ цѣлей.
Ширина колеи отъ 450 м.м. до нормальн. русск. колеи въ 1524 м.м.
Служебный вѣсъ отъ 4-хъ до 45 тоннъ.

2 танкъ-паровоза въ 175 л. с. для колеи въ 1524 м.м. имѣются въ запасѣ.

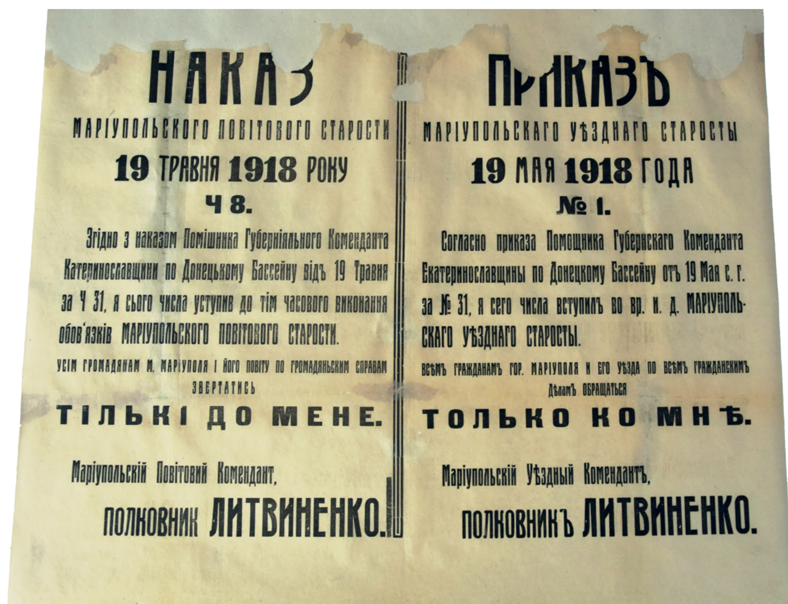
По требованію высылаются смѣтныя предложенія или командируются инженеры-спеціалисты.

КОНТОРА ДЛЯ ЮГА РОССІИ:
Харьковъ, Сумская ул., № 15.

2 горизонтальныхъ паровыхъ машины 780 хода и 130, соотвѣтственно 180 лош. сил., имѣются въ запасѣ.

45022 1—1

Ілюстрація 6. Зразок плакатної реклами продукції машинобудівного заводу Краматорського Металургійного Товариства. 1910-ті рр.

НАКАЗ

МАРІУПОЛЬСКОГО ПОВІТОВОГО СТАРОСТИ

19 ТРАВНЯ 1918 РОКУ

Ч 8.

Згідно з наказом Помішника Губерніяльного Коменданта Катеринославщини по Донецькому Бассейну відъ 19 Травня за Ч 31, я сього числа уступив до тім часового виконання обов'язків МАРІУПОЛЬСКОГО ПОВІТОВОГО СТАРОСТИ.

УСІМ ГРОМАДЯНАМ М. МАРІУПОЛЯ І ЙОГО ПОВІТУ ПО ГРОМАДЯНЬСКИМ СПРАВАМ ЗВЕРТАТИСЬ

ТІЛЬКІ ДО МЕНЕ.

Маріупольскій Повітовий Комендант,

ПОЛКОВНИК ЛИТВИНЕНКО.

ПРИКАЗЪ

МАРІУПОЛЬСКАГО УѢЗДНАГО СТАРОСТЫ

19 МАЯ 1918 ГОДА

№ 1.

Согласно приказа Помощника Губерскаго Коменданта Екатеринославщины по Донецкому Бассейну отъ 19 Мая с. г. за № 31, я сего числа вступилъ во вр. и. д. МАРІУПОЛЬСКАГО УѢЗДНАГО СТАРОСТЫ.

ВСѢМЪ ГРАЖДАНАМЪ ГОР. МАРІУПОЛЯ И ЕГО УѢЗДА ПО ВСѢМЪ ГРАЖДАНСКИМЪ ДѢЛАМЪ ОБРАЩАТЬСЯ

ТОЛЬКО КО МНѢ.

Маріупольскій Уѣздный Комендантъ,

ПОЛКОВНИКЪ ЛИТВИНЕНКО.

Ілюстрація 7. Наказ
Маріупольського Полкового Коменданта,
полковника Литвиненка
від 19 травня 1918 р. (зі збірки ДОКМ)

20

ОБ'ЯВА

Бахмутського Повітового Коменданта.

10 Червня 1918 року.

З уваги на те, що въ місті кружать чутки, бутьто би вже неістнуе монополія на шкіри і де котрі різники і купці перестали на означенний час здавати шкіри в склади.

Позаяк монополія на шкіри істнуе, задлятого рішуче наказуеться всі шкіри здавати въ склади шкір.

Виновників за не виконання сього роспорядження буде притягатися Губерніяльним Комендантом до гострої відповідальности.

Бахмутській Повітовий, Комендант,
Полковник СЕРБИНІВ.

Значковий Інспекторськоі частини,
Сотник ЖЕЛИНСЬКИЙ.

Типографія Бахмутскаго Земства.
1918.

Ілюстрація 8. Об'ява Бахмутського Повітового Коменданта, від 10 червня 1918 р. щодо монополії на збір шкіри (зі збірки ДОКМ).

Варти
~~Начальник Милиціи~~
Дружківских Заводів
Бахмутского Повіту.

24 Вересня 1918 року
№ 1490
м. Дружківка, на Катирносл.

ПОСВІДЧЕННЯ.

Показник сього е дійсно гр., Херсонської губер Ялисоветградського повіту, Плетено-Ташликської громади тієйіж і селі, ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ МУСТЯЦ, 35 років.

Посвідчення це видане йому, Мустяц, на вільне мешкання в межах УКРАІНСЬКОІ ДЕРЖАВИ протягом ТРИ /3/ місяці.

Мустяц вчитиль мійсневоі школи.

Що підписом та притулкою пичаті посвідчую.

Приказний Державноі Варти В. [signature]

Ілюстрація 9.
Посвідчення з печаткою Державної варти у Дружківці, датоване 24 вересня 1918 р. (ДОДА).

НАКАЗ
ПО ОХОРОНІ ЛІСІВ
По народньому Міністерству Земельних Справ 2 січня 1919 року.

Ч. 5.

Всім Управлінням Хліборобства та Державного Майна, Лісничим, Земельним Управам та Комісарам.

В інтересах збереження всіх лісів і утримання порядку в лісовім господарстві і відпусках лісу наказується:

1) Самовільна рубка всіх лісів (державних, приватних та инших), а також грабування заготовлених матер'ялів, та дров рішуче забороняється. Проти самовільних порубщиків і грабіжників місцеві власти повинні вживати самих рішучих заходів, видбираючи від них самовільно взяте і притягаючи до карної відповідальности. Ліс, відібраний від порубщиків, сдається під охорону місцевої лісової адміністрації або загальної адміністрації—в залежности від того, де ліс затриманий.

2) Всі органи державного лісоуправління як губерніяльні, так і инші, а також вся лісова адміністрація як в казенних, так і инших лісах, лишаються на своїх місцях і повинні виконувати всі свої обов'язки як по охороні лісів, так і по веденню лісового господарства взагалі, і дозволених заготовок і розробок лісу з'осібна. Самовільне зміщення лісової адміністрації безумовно забороняється. Тільки при встановленню зловживань з боку администрації або ворожого відношення до Українського Уряду та протинароднього напряму в діяльности—винні чини лісової адміністрації можуть бути тимчасово усунені від виконання обов'язків роспорядженням Повітових або Губерніяльних Комисарів. За напад на лісову адміністрацію, замах на її життя, позбавлення життя, зруйновання контор і документів, грабування грошей—винні підлягають всій відповідальности по законах військового часу.

3) Всі рубки та розробки лісів і вивіз лісових матер'ялів для потреб державних, громадського самоврядування та селянських кооперативних товариств та їх об'єднань, коли ці операції провадяться зазначеними установами, мають провадитись і на далі без усяких перешкод.

Всі инші рубки, що роспочались та мають роспочатись на підставі нотаріальних умов про купівлю лісу або дрібних умов про рубку лісу для власного вжитку, або провадяться чи мають провадитись господарським роспорядженням лісової адміністрації як в державних, так і в инших лісах—можуть вестись без перешкод, але з тим, що відпуск матер'ялив від розробок буде провадитись під контролем державним та Земельних Управ.

Рубки в лісових дачах площею більш 40 десят. допускаються тільки на підставі затверджених планів господарства; рубки, що провадяться без планів, негайно припиняються.

4) До видання нового лісового закону і установлення нового порядку відпусків лісу—в інтересах негайного забезпечення необхідних потреб населення—всім відповідним органам лісоуправління дозволяється відпускати мертвий та ростучий ліс в межах однієї річної лісосіки в такому порядкові:

а) Органам громадського самоврядування, кооперативам та їх об'єднанням по постановах Управлінь Хліборобства та Державного Майна в порозумінню з Губерніяльними Земельними Управами ліс можна відпускати без торгів по істнуючих риночних цінах з умовою продажу заготовленого лісу без посередників широким колам населення, а також органам громадського самоврядування і державним установам;

б) Місцевому сільському населенню для задоволення його власних потреб місцеві лісничі в порозумінню з Повітовими Земельними Управами – з площі не більш трьох десятих лісосіки і—з Волостними Земельними Управами—з площі не більш однієї десятої частини лісосіки, можуть відпускати ліс як з торгів, так і без торгів, але по ціні не низче істнуючої такси в казенних лісах;

в) Найбільш незаможнім колам населення (вдовам, інвалидам, сім'ям козаків республіканського війська, погорільцям, біженцям, бувшим полоненим) місцеві лісничі в порозумінню з Волостними Земельними Управами можуть відпускати ліс з пониженням такси до 50%%, але з площі не більш однієї десятої частини лісосіки, а вільготний відпуск з більшої площі може бути тільки за дозволом Управлінь Хліборобства та Губерніяльних Земельних Управ.

5) Гроші за ліс державний, бувший удільний та земельного банку, а також належний городам або земський, вносяться законним порядком місцевому лісничому, або в державну скарбницю, або відповідним органам громадського самоврядування. Невиплачені ще платежи по договорах на инші ліси вносяться в державну скарбницю в депозит Министерства Земельних Справ. По договорах нотаріальних або складених державними, громадського самоврядування та кооперативними установами, коли вони не викликають ніяких підозрінь, гроші вносяться в сумах і в строки, зазначені в договорах.

6) Бувші приватні, монастирські та всі инші ліси переходять під догляд і контроль місцевих Управлінь Хліборобства та Державного Майна, які доручають ці ліси відповідним лісним урядовцям, що мають подбати про охорону лісів, про підтримання лісового господарства і про виконання всіх постанов цього наказу, оскільки це стосуватиметься до доручених їх догляду лісів.

Лісова адміністрація і сторожа в бувших приватних та инших лісах, що лишаються на своїх посадах, підлягають роспорядженням місцевих Управлінь Хліборобства та Державного Майна і їх уповноважених.

7) Управлінням Хліборобства та Державного Майна доручається негайно приступити до збору необхідних відомостей і до складання проектів прийому, адміністрірования і ведення господарства в бувших приватних та инших лісах, що переходять під їх догляд.

8) Всім належним властям наказується вжити всіх заходів до охорони лісів і допомогти відповідним інституціям та особам в лісових справах, доручених їм істнуючими законами, правилами і цим наказом.

Народній Министр Земельних Справ **М. Шаповал.**

Директор Лісового Департаменту **Б. Іваницький.**

Ілюстрація 10. Наказ по охороні лісів, датований 2 січня 1919 р. за підписом М. Шаповала (зі збірки ДОКМ).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Добровольський Олександр Борисович – краєзнавець, дослідник історії українського визвольного руху на Донеччині (м. Слов'янськ).

Корнацький Ігор Аркадійович – завідуючий відділом обліку фондів КЗК «Бахмутський краєзнавчий музей», член Національної Спілки краєзнавців України, заступник голови правління Донецької обласної організації національної спілки краєзнавців України (м. Бахмут).

Мєдвєдєв Анатолій Володимирович – краєзнавець, член Національної Спілки краєзнавців України, член Мирноградського міського осередку «Старий рудник» (м. Мирноград).

Савчук Олег Анатолійович – вчитель історії та права Краматорської української гімназії Краматорської міської ради, краєзнавець (м. Краматорськ).

Науково-популярне видання

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917–1921 РР. НА ДОНЕЧЧИНІ:

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ РОЗВІДКИ

Підписано до друку 23.12.20 р.
Папір офсет, формат
А5, частка аркуша – 1/8. Ум. друк. арк. 134.
Тираж 300 пр. Зам. № 352.

«Донецький обласний краєзнавчий музей»,
вул. Академічна, 60, м. Краматорськ, Донецька обл., 84300
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6086
від 15.03.2018 р

Друк та палітурні роботи ТОВ «505»
Свідоцтво ДК № 5609 від 21.09.2017 р.
10014, м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17а
тел.: 063 101 22 33, e-mail: printinzt@gmail.com

Адреса редакції:
вул. Академічна, 60, м. Краматорськ, Донецька обл., 84300
Тел: (093) 052-03-45, e-mail: dokm.ukr@gmail.com;
www.muzey-dokm.pp.ua